

Landesbibliothek Oldenburg

Digitalisierung von Drucken

Desiderii Erasmi Roterodami Paraphrases In Novvm Testamentvm

Praemissa Est Io. Aug. Noesselt Historia Paraphraseon Erasmi Rot. In
Novum Testamentum

Erasmus, Desiderius

Berolini, MDCCLXXX

VD18 90514300

Historia Paraphraseon Erasmi Roterodami In Novum Testamentum.

urn:nbn:de:gbv:45:1-14035

HISTORIA
PARAPHRASEON
ERASMI ROTERODAMI
IN
NOVUM TESTAMENTUM.

HISTORIA
PARAPHRASION
FRASITOTERODAM

EX BIBLIOTHECA
OLDENBURGENSI

AUGUSTINO SUO
I O. A U G. N O E S S E L T

s.

Identidem me provocasti, HUMANISSIME AUGUSTINE, ut, quae ex Erasmicarum reliquiarum lectione aut aliunde collegissem pertinentia ad historiam Paraphrasium Erasmi in Novi Testamenti libros, ea referrem in literas communemque in usum ederem. Cui voluntati TUAE equidem non invitus obsequor, non quo me putem ea de re tradere aliquid admodum exquisiti posse, sed quod et ipse iamdudum gestiat animus meus, et meo in Erasmus amor, et studio TUO, et lectorum a TE excitato desiderio quodam modo satisfaciendi. Me quidem memini adhuc iuvenem incredibili legendorum Erasmicorum librorum cupiditate teneri; in quibus cum Paraphrasium suavitate in primis animum recreatum, studium autem sacrarum literarum vehementer inflammatum adiutumque sensissem: curiosa lectione conquissiveram, quidquid ad earum originem conversionesque cognoscendas facere posse videretur. Haec igitur cum obiter ac animi magis causa, quam cum consilio historiae harum Paraphrasium scribendae collegissem, eaque diu indigesta in commentariis iacuissent: effecisti, AUGUSTINE, proposito TUO praeclari operis typographi formis restaurandi, et novo veluti auctario commendandi, ut ego, qui vel suadendo in consilii TUI societatem venissem, humanitate TUA excitatus, operam meam in contexenda de

istis Paraphrasibus narratione addicerem. Quam cum publice etiam meo nomine promiseris lectoribus, vide, quid feceris. Neque enim mihi chartas meas retractanti ea rerum copia oblata fuit, quae videretur ad perpetuam nullisque lacunis interruptam narrationem sufficere; et difficile est, ut scis, satis facere nostrorum hominum fastidio, qui, nisi opimas dapes appueris, vix dignentur attingere. Sed aggrediar tamen, ut et TUAM et meam fidem liberem. Mibi quidem iniquum videtur praetermittere hanc opportunitatem dicendi, quae initia et processus habuerit opus illud immortale magni Erasmi, quod, si vel sui similia pauca habuerit, neque elegantia, neque ubertate, neque subtilitate interpretandi, superatum unquam fuit. Nec quemquam, quod scio, nactum est, qui eius historiam paullo accuratius illustraret, admodum quidem sunt pauca, quae RICHARDI SIMONIS (a), HARDTII (b) et BURINAEI (c) diligentia congeffit. Spero igitur me gratum fecisse quam plurimis, qui eam rem cupiant cognoscere diligentius, quod, cum absolutam dare narrationem non possem, collegerim tamen ex operibus Erasmi, excussis etiam aliis vel parum cognitis vel raro obviis libris, ea, quae ordine quodam tradita unoque posita sub adspectu, luminis aliquid afferre historiae celeberrimi libri possint.

Erasmum, satis constat, studia universa ad commendandas bonas literas convertisse, quibus efficeret, ut quam plurimi, relicta vetere barbarie, revocarentur ad studium sacrarum scripturarum, earumque adiu-

(a) *Histoire critique des Commentateurs du N. T.* ch. 36. p. 520 sq.

(b) In *Historia literaria Reformationis*, Parte I.

(c) *Vie d'Erasme* - - par Mr. de Burigni, Paris, 1757, 2 Tomis Duoden. Tom. I. p. 462 seq. et alibi.

mento, vel ipsa Theologia, deterfis Scholasticorum sordibus, pristinae puritati integritatique restitueretur. Sed facile praesagiebat animus fore, ut, qui vel tenerentur librorum divinorum studio, tamen obiectis sive ab ingenii aliqua tarditate, sive a linguarum sacrarum imperitia, sive ab ipsorum librorum impedita ratione, difficultatibus ab eorum diligenti lectione deterrerentur. Quod genus difficultatum hoc magis inimicum debebat videri consilio Erasmi, quo magis cuperet divina oracula vel ad imperitorum et rudium intelligentiam transferre. Vicissim verebatur, ne, qui se dedidissent bonarum artium studiis, essentque assueti veterum scriptorum graecorum latinorumque elegantiae, divinos libros contemnerent. Itaque, ut et illorum inscitiae et horum fastidio mederetur, cepit consilium scribendarum Paraphrasium Novi Testamenti, quae et perspicuitate tardos, et suavitate delicatulos ad legendum allicerent (d).

a 4

(d) Accipe, quae fidem dictis faciant, loca ex epistolis Erasmi in primis, in quibus citandis sequor elegantissimam ac plenissimam Io. CLERICI editionem, quae a ceterorum operum Erasmicorum editione seiuncta prodiit Lugd. Bat. 1706. forma maxima. — Epist. 796 extr. „Addidimus paraphrases, quo seignibus etiam consuleremus et fastidiosos alliceremus obuia facilitate, — Dedicat. paraphras. epist. ad Romanos: „Compertum habeo, quam multos ante hac sermonis peregrinitas, quanto plures tum explicationis, tum rerum difficultas alienarit ab eius lectione — Horum igitur vel fastidio, vel desperationi hac nostra industria studuimus succurrere, ita negotium temperantes, ut ei, qui nolit quicquam in sacris literis immutari, commentarii vice sit futurum, rursus ei, qui vacet huiusmodi superstitione, Paulus ipse loqui videatur, — Dedic. epist. ad Hebraeos: „Certe effeci, ut frequentius Paulus teratur manibus, quam antehac consuevit. Antehac vix intelligebatur ab eruditis sudantibus, nunc intelligitur et a semidoctis, modo ne sint omnino rudes sermonis Romani, — Epist. 910: „Nos scripsimus stilo non rhetorico, sed paullo mundiore — Studuimus et politioris literaturae studiosos, velut esca quapiam, ad amorem sacrarum literarum allicere.,

Neque vero satis facere consilio potuisset aut consulere utrorumque necessitati, nisi liberiore usus esset dicendi genere, atque sacrorum scriptorum sermonem ex angustiis, quibus sive infantia eorum sive studium brevitatis res a se traditas conclusisset, quasi in spatiosiore campum eduxisset. Qua quidem re effecit, ut, quod saepenumero ipse profitetur, hae Paraphraes commentarii locum sustineant. In quo modum etiam excessisse multis videtur, et non solum ultra terminos Paraphraseos progressus esse, sed etiam addidisse ea, quae neque verbis neque indiciis aliis essent a divinis viris significata (e). Atque ego non sum is, qui velim rationem Erasmicarum paraphrasium in omnibus defendere. Immiscuit profecto non pauca, in Evangeliorum interpretatione in primis, quae vel aliena sunt a sacrorum scriptorum consilio, vel certe supervacua possunt videri. Sed vicissim duros spero iudices in concedendo aequos, primum in iudicando libro rationem habendam esse notionis, quam sibi scriptor ipse informaverit, deinde alienum nihil existimari debere, quod eius cum consilio, saepe non uno sed multiplici, consentiat. Neque enim Erasmus Paraphraseos vim cogebat in eas angustias, ut nihil esset nisi circumlocutio quaedam verborum, qua, quae obscurius aut pressius dicta essent, clarius atque explanatius eloqueretur. Paraphrasin *commentarii* quoddam genus saepe dicit, et in *Metaphrasi*, inquit (f), *sensus bona fide redditur, in Para-*

(e) V. libellum querelarum Episcopi Wigorniensis (STEPHANI GARDINERI) ad Thom. Cromwellum in Appendice to *The memorials of Thomas Cranmer*, by John Strype, Lond. 1694. Fol. No. 36. p. 78-81, et (RICH. SIMONIS) *Critique de la bibliotheque des auteurs Eccl. par Mr. du Pin*, Tom. I. pag. 594 sqq. itemque *Hist. crit. des Commentat.* p. 516. sq.

(f) Epist. 622. ad Ludov. Coronellum p. 714.

phrasi licet etiam de tuo addere, quod auctoris sensum explanet; est enim Paraphrasis non translatio, sed liberius quoddam commentarii perpetui genus, non commutatis personis. Cum rudibus et tardis et ubertatem elegantiamque sermonis desiderantibus Erasmus, ut ante dicebamus, scriberet; cum non modo verba explananda essent, pro quibus clariora substituerentur, sed etiam sensus ac vis orationis universae, ut unius sententiae ad alteram habitus, ut consilium dicentis, ut recondita imaginum, umbrarum atque allegoriarum potestas declararetur; cum tempori denique atque lectorum inertiae serviendum esset, qui allegoricis interpretationibus affueti, contra ad sensus plenitudinem reperiendam, eamque ad doctrinam et mores satis transferendam, hebetes essent: mihi quidem Erasmus non tam excusandus quam laudandus videtur, quod saepe haud paullo plus praestiterit in Paraphrasi, quam propria Paraphraseos natura contineat. Sed ea persequi Erasmusque diligentius defendere, longum est a consilioque nostro alienum. Unum licebit addere magis consentaneum proposito nostro, ut, quam late patuerit consilium Erasmi in elaboranda Paraphrasi, quamque inique propter aliena reprehendatur, rectius intelligi possit.

Magna pars Paraphraseon Erasmi contexta est e veterum inter Christianos scriptorum sive Patrum interpretationibus, nec ipse Erasmus se negat ex his maxime profecisse (g). Qua in re etsi iterum vituperetur a Si-

a 5

(g) Dedicat. Evangel. Matthaei: „Nos in hoc opere potissimum secuti sumus Origenem, Chrysostrum ac Hieronymum.„ — Dedic. epist. ad Corinthios extr. „Ambrosium ac Theophylactum potissimum secuti sumus — et tamen hos duos sic habuimus in consilio, ut sem-

MONE (h) existimante, ita commentarium, non Paraphrasin, existisse: quidni tamen licuerit Erasmo coniungere plura consilia, ista praesertim aetate, cui erat non nihil serviendum? Quoties ei occlamatum est, illum quam plurima de suis admiscuisse Apostolorum orationi? Quid futurum fuisset, si ne eos quidem interpretes consulisset, qui tum optimi haberentur? quos, dum eodem fere tempore scripisset annotationes in Novum Testamentum, ita triyerat legendo, ut eorum interpretationes vel sponte in mentem recurrerent. Sed iis usurpandis etiam maiora moliebatur. Neque enim repurgare Theologiam poterat pristinaeque ei simplicitatem reddere, nisi a Scholasticorum dumetis ad mundiores Patrum segetes Theologiae studiosos revocasset (i);

per id amplecteremur, quod ex sententia Pauli maxime videretur., — Epist. 650 ad Marc. Laurinum p. 763: In Paraphrasi explico novum caput Apostoli Pauli ad Romanos et tribuo minimum quiddam libero arbitrio, videlicet secutus Origenem et Hieronymum. — Cum profitear me in plerisque sequi probatos ac priscos interpretes, quid admissum est piaculi, si sequor alicubi Origenem et Hieronymum, auctores, ut arbitror, in sacris literis non aspernandos? — Epist. 411. ad Melanctonem:., De Paraphrasi nemo facile pronuntiabit (dixerat enim ille epistola, quae est inter Erasmicas 378, sibi in Paraphrasi quaedam visa esse *διζηδικώτερον*) nisi qui vigilantissimis oculis Veterum omnium commentarios excusserit.,

(h) l. c. p. 596.

(i) Senferunt hoc adversarii, in his BEDA Praefat. ad *annotationes in Iac. Fabrum et Erasimum*: „Eiusmodi aegritudinum medicos i. e. sacrarum literarum Professores isti Humanistae theologizantes aspernantur; utpote quos praedicant in solis philosophicis ac argumentorum sophismatumque tricis consenescere —, nec minus a veterum Theologorum lectione, sanctorum videlicet Ecclesiae doctorum, prorsus abhorrere. — Absolutorum Theologorum nomen sibi vindicant Graecizantes, quippe qui divinam, ut aiunt, puramque Theologiae notitiam propriis e fontibus, non e lacunis, hauriant i. e. ipsi divinorum eloquiorum lectioni ac sacrae bibliae textibus incumbant, — bibant insuper de fluminibus, quae ab ipso divinae sapientiae fonte propius emanant — i. e. qui veterum doctorum scripta — prae manibus habeant, non autem scholasticorum ect.,

quarum aliquem veluti praegustum dare, earumque ad diligentiore[m] lectionem vel ipsas per Paraphras[es] incitare cupiebat (k). Nec minore cum invidia aut potentius poterat depellere suspicionem neglectae veteris Theologiae, seque contra calumniam novorum errorum tueri, quam si Patrum, non suis, sententiis vim sacri sermonis exprimeret. E quo fonte non modo manavit coniunctio plurium lectionum, ut Matth. XVIII, 17, quamquam vel sic etiam auctoritatem veteris latinae versionis servare voluerit, itemque diversarum interpretationum, sed etiam studium allego[ri]arum, e quibus in scriptis Patrum frequentatis, selegit tolerabiliores, (l) ne vel religiosas suorum hominum aures offenderet, vel iis qui bene tractare narrationes Evangelistarum non possent, opportunitatem eriperet, aliquid tamen pietati Christianae profuturum, cum delectu aliquo dicendi. His igitur de causis Erasmus animum appulit ad scribendas Paraphras[es], non continuo labore, sed diversis temporibus, et infinitos inter alios labores, quorum molestiam levaret hoc iucundiore, animumque taedio fatigatum recrearet. (m)

(k) Erasmus epist. 316. p. 320: „Nolim Paraphrasibus meis tantum tribui, ut his fretus quisquam negligat interpretum commentarios, praesertim vetustiorum; immo spes est, fore, ut ad hos diligentius excutiendos meus expergeficiat labor.“

(l) Erasmus Dedic. Evangel. Ioannis extr. „Allegorias, in quibus video Veterum quosdam ad superstitionem usque fuisse diligentes, parcius, nec ultra quam satis esse iudicabam, attingi.“

(m) Ita ille Appendicis epistola 220 p. 1649: „Mitto Paullum Romane loquentem. Nam huiusmodi solatiolis veluti digressionibus me recreo, quoties studiorum, in quibus versor, satietas tentat obrepere.“ — App. ep. 245. p. 1160: „Cum nunc (A. 1517) verser in studii genere multo omnium molestissimo, nempe in recognoscendo prorsus Novo Test., eiusmodi veluti laxamenti animum reficere soleo, quoties satietas tentat obrepere; ea nostra vel pila est vel alea, quae me, redintegratis viribus, penso restituit.“

Principio elaboravit Paraphrasin *Epistolae Pauli ad Romanos* anno MDXVII. Antverpiae, et aliquot mensibus post, mense quidem Novembris Lovanii excudendam curavit (n). Eam Idibus Novembr. dicavit Cardinali *Grimano*, Veneto, obtinuitque quod ambierat, favorem ac benivolentiam, non sibi, ut ait (o), sed studiis et Reuchlino, cui tum celeberrima controversia cum Theologis Colonienfibus intercesserat. Erat autem (p) hanc Paraphrasin missurus Basileam; ceterum, cum videret nihil omnino afferri (ceterorum librorum, quos Io. Frobenius, typographus Basileensis tum suscepisset), suspicabatur eum esse plus satis oneratum, itaque commisit Lovaniensi, nescio cui? Numquam enim vel hanc editionem ipse oculis vel ab aliis enarratam vidi. Neque tamen haec editio ipsi Erasmo placuit; eius igitur exemplar a se utcumque recognitum misit mense Decembris Basileam, non quo ibi statim formis typographi repeteretur (q). Sed continuo tamen re-

(n) Epist. 650. p. 764: „Mea Paraphrasis (epist. ad Romanos) excusa est Lovanii anno 1517 et aliquot mensibus erat Antverpiae scripta prius quam excuderetur. „ — App. ep. 234: „Hic (Lovanii) excuditur Paraphr. mea in epist. ad Romanos. „

(o) In *Catalogis duobus operum Des. Erasmi Rot. ab ipso conscriptis et digestis*, Edit. Basl. 1537. 4. p. 70.

(p) Verba sunt ipsius Erasmi App. epist. 216. ad Beatum Rhenanum, d. 6 Dec. 1517.

(q) In eadem epistola: „Mitto nunc exemplar a me utcumque recognitum; verum incivile sit statim aemulari quod hic pauperculus excudit, qui nihil unquam excudit ab istis (Basileensibus) excusum praeter libellum *de Principe* — quo nomine hominem obiurgavi, et sedulo ago; ne quid officiat Basileensibus, me certe auctore non faciet. „ Fuit iste Lovaniensis typographus haud dubie *Theodicus Martinus*, qui *Institutionem Principis Christiani* edidit Lovanii, 1516. quaternis.

petiit Io. Frobenius mense Ianuarii A. MDXVIII. quaternis (r), iterumque eadem forma eodemque anno mense Novembris. (s).

Quod initium Novi Testamenti Paraphrasibus illustrandi cum vehementer omnibus probaretur, flagitarentque sacrarum literarum studiosi, ut item reliquis se epistolis explicandis Erasmus accingeret (t), edidit Basileae apud Io. Frobenium mense Martio A. MDXIX. quaternis, *Paraphrasin utriusque Epistolae ad Corinthios* (u), cuius dedicatio inscripta est *Nonis Februariis Loyanii*,

(r) Hanc quidem HIRSCHIUS commemorat. *Librorum ab anno I. ad annum L. Sec. XVI typis exscriptorum Millenario III. p. 16*, a quo dicitur edita in aedibus Frobenii apud inelytam Germaniae Basileam m. Ian. 1518. De hac videtur Erasmus dicere epist. 315. p. 320. ad Card. Grimani. d. 26 April. 1518.: „Haecenus non nisi tibi volumen (Paraphr. epist. ad Rom.) sive quod editio prima mihi non admodum arrideret &c. Hunc libellum ex officina Basileensi satis eleganter excusum periclitari visum est, si forte nondum ad Te perlatum fuit. „

(s) Est ea in manibus meis, quam breviter, ut omnes ceterarum Paraphrasium mihi ipsi visas, enarrabo: *In epistolam Pauli Apostoli ad Romanos Paraphrasis, quae commentarii vice possit esse, per Des. Erasmus Roterodanum, ad reverendissimum Cardinalem Grimani.* In tero tituli Io. Frobenius studiosis omnibus commendat hanc Paraphrasin, ut Erasmus in reliquis item praestet, immo in universis novi instrumenti monumentis. In calce Frobenii signum est inclusum graecis, ebraicis et latinis sententiis, sub illo: *Basileae apud Ioannem Frob. mense Novembri 1518. Paginae 141.* — Ad hanc illamque editionem referenda sunt verba Erasmi Epist. 462. pag. 504. ad Card. Grimani. d. 2. Oct. 1519: „Iam anni sunt aliquot, quod Paraphrasin ep. ad Rom. tui nominis auspicio in publicum emissem, idque meo iudicio satis feliciter, toties interim excusa est typographorum formulis. „

(t) V. Epist. 307. 462. aliasque quam plurimas Erasmi aliorumque ad eum.

(u) Apud HIRSCHIUM l. c. p. 12. inscripta est: „Paraphrasis in duas epist. ad Corinth. per Erasmus Rot. recens ab illo conscripta et nunc primum typis excusa, ad Christi Paulique gloriam. Catalogum reperies in proxima pagella. In inelyta Basilea. „

quo, superiori anno, ex itinere Basileensi (x) redierat, Erardo de Marca, Praesuli Leodiensi, a quo erat eius Paraphrasis in epistolam ad Romanos, atque is ipse quoque coram, magna cum humanitate exceptus. (y)

Eodem fere tempore, aut paullo post edidit *Paraphrasin in epistolam Pauli ad Galatas* (z) eamque, instigante Paschasio Besselio (a) dicavit Antonio de Marca, Comiti, Abbati posthaec Bellilocensi, Episcopi illius Leodiensis nepoti; quamquam eum post huius rei poenituisse videtur, cum haec benivolentiae significatio, qua conabatur *Marcam* devincire, eum nescio quo modo alienasset (b). Prodiit haec Paraphrasis sub medium

(x) V. App. Epist. 284. 285. 294.

(y) Vidisse se Episcopum, ante quam hunc librum ei inscriberet, ipse Erasmus in dedicatione profiteretur. Atqui epistola inter Erasmicas 348. Episcopus d. 30. Decembr. 1518, accepisse se per Paschasium literas Erasmi testatur, sibi gratissimam paraphrasin in epist. ad Romanos fuisse, sed Erasmus praesentia sibi haecenus ignorum. Quare, cum Paschasius Besselius Leodio d. 7. Ianuar. 1517. epist. 232. scribat „se quinto Calend. Ianuar. Principi reddidisse epistolam atque Paraphrasin Erasmi, eumque clara voce legisse quae scripsisset, et munusculum subinde osculatum esse, cupere etiam videre Erasmus &c. „: Facilis est ad videndum non modo dedicationis istius occasio, sed etiam vitium, quod (ut multis in aliis epistolis, etiam in CLERICI editione) est in anno illius epistolae Besselii, pro quo necesse est reponi ann. 1519. Obiter admoneo, etiam epistola 309 et 316 rescribendum esse eundem annum.

(z) Dedicatio, quae nullam habet significationem temporis, hanc tamen Paraphrasin appellat *proximam* ei, quam eius patruo, Episcopo Leodiensi inscripsisset; eamque iam d. 25. Maii 1519. miserat Thomae, Episc. Dunelmensis, ut est in epistola 422; quem ad modum epist. 437. d. 21. Iunii narrat exiisse Paraph. in *duas epp. ad Corinth.* et in *ep. ad Galat.*

(a) Erasmus epist. 386. ad Ant. a Marca: „Persuaserat mihi ille quem nosti, me initurum haud mediocrem gratiam apud Tuam Celsitudinem, si eam aliqua parte studiorum dicata provocassem „ Ille, ut opinor, erat Pasch. Besselius; nam in prima editione huius dedicationis allata dicitur per Pasch. Besselium suae Celsitudinis epistola-

b) Vide citatam epistolam. Videtur haec simultas in causa fuisse, cur vel universa illa dedicatio, vel nomen tamen Besselii in sequentibus editionibus omisa fuerit.

annum MDXIX (c) atque non ita multo post bis a typographis, Argentinensi et Lipsiensi, repetita fuit (d).

Illone ipso anno, quo ista Paraphrasis, an sequente secuta fuerit nova in *epistolas ad Timotheum, Titum et Philemonem*, non audeo definire (e). Dedicatio facta est Principi Traiectensi, *Philippo a Burgundia*, ad cuius dioecesin pertinebat Erasmus, qui et illi ante dicaverat *Pacis querimoniam*, et liber bis editus eodem anno.

Hac absoluta Paraphrasi, elaboravit hyeme anni MDXX. ineuntis (f) Paraphrases reliquarum Pauli

(c) Nescio an prima editio sit haec, quae in manibus est: *In epistolam Pauli ad Galatas Paraphrasis per Erasmus Roterodamum, recens ab illo conscripta et nunc primum typis excusa, ad Christi Paulique gloriam. Apud inelytam Basileam, quaternis, 63 paginarum, in quarum postrema signum cernitur Frobenii, additis verbis: Basileae apud Ioannem Frobenium, mense Augusto Anno MDXIX.* Nam, uti diximus not. 2., iam ante in epistolis tradebatur excusa.

(d) Urtaque eandem cum Basileensi epigraphen habet. Sed Lipsiensis, quae prodiit *quaternis*, in titulo traditur expressa *Lypsiæ ex officina Schumanniana, in calce autem Lipsi. ex aedibus Valentini Schumann anno dni millesimo quingentesimo undeuigesimo.* Argentinensis, cuius titulus vacuus est loci temporisque significatione, in calce f. p. 85. verba habet: *Excusum Argentine in aedibus Ioannis Prütz, civis Argentinensis mense Martio 1520. octonis.*

(e) Dedicatio prae se fert annum MDXIX, sed cum Erasmus longe Basilea abesset Lovanii, non mirum si serius, quae scripsisset, excusa fuerint. HIRSCHIVS duplicis editionis mentionem facit. Unius Millenar. III. p. 15: „Paraphrasis in epp. ad Timotheum duas, ad Titum unam, per Des. Erasmus Rot. recens ab illo conscriptae et nunc primum typis excusae ad Chr. Paulique gloriam (Basil. in aedib. Io. Frob. m. Mart. 1520, quaternis. Alterius Millen. IV. p. 17: Basil. in aed. Io. Frob. 1520. octonis.

(f) Non dubito vitium esse in anno dedicationi subiecto, propagatum per editiones, quas vidi, omnes, et rescribendum *Lovanii Nonis Februar. MDXX (pro MDXIX).* Praetermittam hoc, quod nulla editio vel in titulo vel ad calcem habeat annum 1519. Illud Erasmus in dedicatione claris verbis dicit: „se hanc Paraphrasim in quinque Paulinas epistolas, ex omnibus illius germanis retinuas hoc impetu proximo absoluisse;“, et epist. 421. extr. d. 13. Decembr. 1519.

epistolarum, earum quidem quas germanas putabat, ad *Ephesios, Philippenses, Colossenses* ac *Thessalonicenses*, inscriptas *Laurentio Campegio*, tit. S. Thomae in Parione Cardinali, ut et benivolentiam viri remuneraretur, et eo interveniente Leonis Pont. Max. patrocinium obtineret adversus eos, qui isto tempore Erasmus omninoque bonas literas dictis scriptisque insectabantur (g). Ea Paraphrasis ter edita est uno eodemque anno, eodem fere tempore cum illa in epistolas ad Timotheum ceterasque Pauli privatas (h).

Ante-

loquitur de Paraphrasibus in Paulum tamquam nondum absolutis, quod, inquit, *aspirante Christo facturus sum his hybernis mensibus*. Praeter ea scripserat Erasmus epist. 416. d. i. *Maii 1519*: *gestire se iam pridem Campegium et nosse propius et coram adorare, sed valetudinem et navigationem molestam (in Britanniam, ubi tum erat Campegius) obstare, mittere tamen se Novum Testamentum denuo a se recognitum, librum quidem recentem adhuc ab officina (quod proditit mense Martio 1519)*. Et ipse Campegius epistola inter Erasimicas 443. d. 14. *Iulii 1519*. Londini summo laborat desiderio Erasimum nondum sibi cognitum videndi. Quomodo igitur iam *Nonis Februarii anni undevigesimi* in dedicatione scribere Campegio potuisset: „*Brugis a coena hac oratione dimisit me R. T. D. praesertim cum demum epist. 471. d. 16. Octobr. 1519. referat se Card. Campegium vidisse Brugis, coenasseque cum eo.*” — Si vera sunt quae dixi, sunt autem verissima, intelligendus est libellus, quem epist. 500. d. 15. *Mart. 1520*. Campegio mittit, de hac Paraphrasi epistolarum ad Ephesios &c. ut in Campegi epist. cit. 443. *paraphrasticus sermo in epistolis Pauli de Paraphrasi epp. ad Romanos, Corinthios et Galatas forte*.

(g) V. in dedicatione plura. Addit Erasmus in *Catalog. Operum Erasmi* ed. cit. p. 70: „*Card. Campegius -- anulum misit ex Anglia, amicitiae pignus, cui postea dicavi Paraphrasim, non captans, sed pendere studens beneficium.*” Atqui, cum eum anulum miserit cum ep. 443. d. 4. *Iulii 1519*, iterum patet, non ante hoc tempus illam Paraphrasin Campegio inscriptam fuisse.

(h) Primam, quae videtur, editionem HIRSCHIUS commemorat Millenar. III. p. 15: *Paraphrases in epp. P. ad Ephes. Philipp. et Coloss. et in duas ad Thessal. cum epistola nuncupatoria ad reverendiss. D. D.*

Lau.

Antequam omnes Paulli Paraphrases Erasmus interpretando confecisset, accessit ad *utramque Petri Apostoli et Iudae epistolam*, quarum Paraphrasin sacram voluit esse *Thomae S. R. S. T. T. Ceciliae Presbytero Cardinali, Archiepiscopo Eboracensi, Angliae Primate ac totius regni cancellario summo (Thomae Wolseio) (i)*.

Animus erat Erasmo, exantlato interpretandi labore, quem in Paullinis consumserat, in posterum sibi canere et Musis, imo Christo magis, ut ait ipse (k).

Laurentium Cardinalem tit. S. Thomae, quibus commentarii vice uti poteris, autore Erasmo Rot. Ex inelyta Basileae (in aedibus Io. Frob. m. Mart.) 1520., *quaternis*. Alteram eodem titulo ornatam Basil. in aedib. Io. Frob. 1520. *octonis*. Tertiam ego ipse oculis lustro: „Paraphrasis in epist. Pauli ad Ephesios, per Erasmus Roterodanum. Lipsiae apud Valentinum Schumannum. An. MDXX. *quaternis*, 7 plagulis contenta. Titulus unam ad Ephesios epistolam promittit, sed insunt ceterae quoque ad Phil. Coloss. et Thess. omnes una continuatione, absunt autem cum dedicatione omnium illarum epistolarum *argumenta*.

(i) Istius libri rationem cognoscas e dedicatione, ubi inter alia: „Quamquam, inquit, *nondum perfunctum provincia Paraphraseon*, quibus *epistolas Paulinas* -- explicui, fatigatis etiamnum viribus, mox exciperet dimicatio cum obtrectatoribus (Eduardo Leo in primis), tamen illis tumultuario milite profligatis, iisdem statim copiis aggressus sum *duas epp. Petri et unam Iudae*. -- Magnopere cupimus, ut hanc industriam nostram R. T. D. candido calculo commendet studiosis -- quod ex eorum favore iudicioque, qui summa dignitate praeminent, mirus ardor ac stimulus addatur studiosis. -- Oportet eodem A. MDXX. eoque medio prodiisse, cum scripserit Erasmus epist. 509. d. 14. Iunii 1520; „Nunc aggrediar, immo aggressus sum Paraphrasim in duas epistolas Petri, hoc malo quam rixari cum rabiosulis. „Nec tamen archetypum editum vidi, sed eius apographum: *Paraphrases in duas epistolas Petri Apostolorum Principis et in unam Iudae per Erasimum Roterodanum secundis typis excussae. Lipsiae apud Valentinum Schumann. Ad calcem est: Lipsiae ex aedibus Val. Schumann, Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo. Novem sunt plagulae cum uno folio, quaternis.*

(k) Epist. cit. 481. p. 532.

Sed illam metam paene amplexum spectantemque otium, revocavit ad studium *Matthaeus Cardinalis Sedunensis*, Comes Valesii, etiam atque etiam hortatus, ne quam huius laboris portionem aliis relinqueret, ut qui iudicabat hoc studium vel praecipuam utilitatem allaturum Evangelicae philosophiae candidatis, praesertim cum hoc opus Paraphraseon adhuc Momis omnibus ἀπερσεν, alias autem istis temporibus nihil intactum esset a sycophantarum moribus (l). Idcirco Erasmus ceteris Paraphrasibus primum illam in *Iacobi* epistolam addidit, mox, alias *trium epistolarum Ioannis* Apostoli, utramque isti Romanae Ecclesiae Purpurato nuncupavit (m). Denique, cum nihil superesset epistolarum Novi Testamenti praeter *epistolam ad Hebraeos*, quam Pauli non esse suspicatus, diutius seposuerat, hac quoque interpretanda A. MDXXI. universum epistolarum cursum confecit (n).

Atque hic licebit, cum adhuc obiter de diversa singularum Paraphrasium editione dixerimus, veluti per excursum narrare, quoties, quoque modo omne

(l) Ita fere Erasmus in dedicatione Paraphr. ep. Iacobi.

(m) Paraphrasis in epist. *Iacobi* haud dubie elaborata est Anno MDXX. ad exitum vergente. Nam in dedicatione omnes *Pauli* epistolae germanae, itemque *Petri* duae et una *Iudae* ab Erasmo explicatae dicuntur, qui labores, ut ante docebamus, non sunt ante medium, illum annum absoluci. Erravit igitur calamus aut memoria Erasmi signantis dedicationem die XVII. Calend. Ianuar. anni MDXX, quo dies dedicationis incideret in annum 1519; quod vitium in omnia huius dedicationis exempla irrepit. Nec nisi d. 31. Decembr. 1520. epist. 552. narrat, se omnes epistolas, praeter quam ad *Hebraeos*, in his *Iacobi* unam, absoluisse. — Tres *Ioannis* dicatae sunt *Matthaeo* Cardinali, d. VIII. Id. Ianuarias, nempe A. MDXXI.

(n) V. dedic. Paraphras. in *Matthaeum*. Inscripta est Paraphrasis epist. ad *Hebraeos* *Sylvestro*, Episcopo Wigornienfi, Angliae Regis perpetuo apud Leonem X. Oratori, Lovanii XVI. Calend. Februar. A. MDXXI.

quasi corpus aut plures certe partes Paraphrasium epistolarum Novi Testamenti coniunctim editae fuerint, quoad equidem aut ipse cognoverim, aut aliorum, quos appellabo, auctoritate didicerim. Principio MAITTARIUS tradit (o), Erasmi Paraphrases in *epistolas Pauli ad Romanos, Corinthios et Galatas*, Basileae in aedibus Frobenii per Hieronymum Frobenium, Io. filium, mense Ianuario A. MDXX. *octonis*, quae forte eadem est editio cum illa, quam eidem anno tribuit HERM. HARDTIUS (p). Porro hae mihi ipsi praesto sunt editiones. *Prima* cum titulo: Paraphrases Erasmi Roterodami in omnes epistolas Pauli germanas et in omnes canonicas, diligenter ab autore recognitae ac marginalibus indicibus illustratae, Basileae apud Ioan- nem Frobenium Anno M. D. XXI., *octonis*, quod nomen urbis et typographi, idem annus quoque, legitur post epistolam Paulli ad Philemonem, tertiamque Ioannis (cum Frobenii signo in averfa postremi folii parte) itemque in titulo Paraphraseos epist. ad Hebraeos. Haec enim, pariter ut epistolae catholicae singularibus ornati sunt titulis; hae quidem hoc: „Paraphrases in epp. canonicas, duas Petri, unam Iudae, unam Iacobi et treis Ioannis,„ illa hoc: „In epist. Pauli Apostoli ad Hebraeos Paraphrasis per Erasmus Roterodamum extrema,„ ita tamen ut signa s. literae, quibus notatae sunt plagulae libri ab epistolis catholicis, ad calcem illius ad Hebraeos una continuatione procedant. Ceterum in hac editione neque ulla dedicatio neque argumentum ullum epistolarum cernitur.

b 2

(o) *Annal. typograph.* Tom. II. p. 593.(p) Tom. II. *Autographorum Lutheri et coaetaneorum.* p. 83.

Altera, etiam *oſionis*, hanc prae se fert inscriptionem: „Paraphraſes Eraſmi Roterod. in aliquot Pauli Apoſtoli epiſtolas, quarum catalogum in ſequenti tabella reperies, in qua non leguntur niſi epp. ad Ephes. Philipp. Coloff. et Theſſal. quamquam in libro ipſo ceterae quoque Paullinae ad Timoth. Tit. ac Philem. epp. Petri, Iudae, Iacobi, Ioannis illaque ad Hebraeos ita exſtant, ut vel literae, quae ſunt plagularum ſigna, ordine per omnem librum continuo ſequantur. Poſt epiſtolam ad Hebraeos haec verba ſunt: „Baſileae apud Io. Frobenium menſe Maio Anno M. D. XXII. „ *Tertiam* formae maximae eadem ex officina eiusdemque anni commemorabo poſt, cum ad Paraphraſin Evangelii Matthaei pervenero. *Quarta* typographi eſt in aliena iura involantis h. t.: „Paraphraſes in epiſtolas Pauli ad Timotheum duas, ad Titum unam et ad Philemonem unam; item in catholicas epiſtolas Apoſtolorum, Petri duas, unam Iudae, unam Iacobi et tres Ioannis et ad Hebraeos unam, per Eraſ. Rot., *oſionis*, 378. paginarum; in adiecto poſtremo folio additum eſt: „*Moguntiae* apud Io. Schoeffer menſe Auguſto An. M. D. XXII. „ Videtur illa quidem pars eſſe altera editionis cuiusdam omnium epiſtolarum Nov. Teſtamenti. *Quinta*, Colonienſis, eſt ex eodem furtivarum genere: „Paraphraſes Eraſmi Rot. in omnes epiſtolas Pauli Apoſtoli germanas, et in eam quae eſt ad Hebraeos incerti auctoris, cum iis quae canonicae vocantur, diligenter et recognitae et excuſae, et ita digeſtae per tomos, ut cuique ſecare in formam enchiridii, ſi velit, liberum ſit, „*quaternis*. In ima paginae ultimae margine leguntur verba: „*Coloniae* in aedibus Eucharii Cervicorni, anno virginis partus M. D. XXII. Ceterum ante Epiſtolam

ad Ephesios novus est titulus: „ Paraphrases Erasmi Rot. in aliquot Pauli Apostoli epistolas, quarum catalogum in sequenti pagella reperies, „ qui catalogus ne ibi exstat quidem, ut facile agnoscas, titulum sine sensu ex archetypo exemplo repetitum. Similis est ante catholicas: „P. E. R. in epp. canonicas, duas Petri, unam Judae, unam Iac. et treis Io., „ itemque alius ante illam ad Hebraeos: „In ep. ad Hebr. P. p. Er. R. extrema, reverendiss. Patri ac Dom. Dom. Sylvestro episcopo Vuigorn. dedicata., „ Ex hac editione expressa videtur *sexta*, Argentinensis, adulterina quoque, *octonis*. Nam eundem offert titulum, nisi quod variationem habeat in verbis: „diligenter recognitae excusaeque et ita binos in tomos digestae ut cuique &c., „ Argentorati An. M. D. XXIII. „Omnis liber continet folia 271. In calce tomi prioris, s. post epistolas ad Thesalonicensis habes significationem typographi ceterarumque rerum his verbis: „ Argentorati apud Ioannem Knoblochium mense Martio Anno MDXXIII, „ et aliam in calce posterioris tomi suo quoque titulo ornati: „Argentorati Iohannes Knoblochus flanneis characteribus excudebat, quinto Idus Martias, prope sacrum diuae Barbarae phanum, anno M. D. XXIII. *Septimam* recito ad fidem HERM. HARDTII (q): „ „Paraphrasis Des. Er. Rot. in omnes epp. Apostolicas, summa cura recognita, et ex archetypis et eruditorum animadversione, ita ut accuratius fieri vix potuerit. Ad Cardinal. Grymanum, Venetum, cum praef. Io. Frobenii, Basil. 1523., *octonis*; quae praefatio nescio an sit eadem illa, quae est in titulo editionis quam ter-

(q) l. c. Tom. I. p. 171.

tiam supra dixissem. — Sed harum de editionum varietate satis; nunc ipsius historiae Paraphrasium cursum persequemur.

Constituerat Erasmus, ut est a me ante narratum, percurso stadio interpretationis epistolarum Paulinarum, conquiescere, nec addere quidquam ex hoc genere Paraphrasium. Sed cum Bruxellae salutandi gratia convenisset Matthaeum Cardinalem Sedunensem, e Wormatiensibus comitiis reversum, coepit is vehementer hortari Erasmus, ut, quem ad modum hortatu suo perfecisset epistolas N. T. catholicas, idem faceret in *Evangelio Matthaei*, eumque valde reluctantem deprecantemque variis argumentis delatam sibi provinciam ita vicit facundia et autoritate, ut is operam postremo cogeretur addicere. Erasmus autem profectus, mense quidem Novembris A. MDXXI, Basileam, curaturus ibi tertiam ipsius Novi Testamenti editionem, sic urgebatur undique a Germanis, quibus Cardinalis in itinere opus proxima hyeme proditurum spondebat, ut, fidem suam et Cardinalis liberaturus, susceptum librum menstruo ferme labore feliciter perficeret (r). Quo tempore cum audivisset a se alienatum esse animum Caroli V. Caesaris, cuius benevolentiae

(r) Copiosius haec ipse narrat Erasmus in dedicatione, itemque in epistola ad Cardinalem Sedunensem subiecta ad calcem ipsius Paraphraseos, quae et brevior et auctior exstat etiam inter epistolas Erasmi- cas p. 670. N. 601. In hac scripta d. 14. Decembr. 1521: „Paraphrasim in Matthaeum, inquit, videbis excusam nundinis proximis.„ — Epist. 650. ad Marc. Laurinum d. 1. Febr. 1523. (lege 1522.) p. 752: „Aggressus sum et absolui intra duos ferme menses Paraph. in Matth.„ Haec epistola atque ep. 644. docet, quo modo Erasmus in ep. ad Card. Sedun. scripserit se *semianimum* absoluisse Paraphrasin; nam Basileae et pituita pestilenti laboraverat et calculo et stomacho collapsa. Dedicatio inscripta est Idib. Ian. 1522, liber primum editus mense Martio.

adhuc plurimos fructus ceperat, erat enim ab eo et Consiliarii dignitate et sacerdotio, et annuo reditu donatus (s), essetque in aula Caesaris Hispanus, nescio quis, magnae tamen apud Caesarem auctoritatis, isque Erasmo infensissimus, alii autem qui Erasmus tamquam Lutheranum traducerent: verebatur, ne haec ipsa benivolentia suaque causa plurimum detrimenti pateretur, praesertim cum divinaret Caracciolum et Aleandrum, mendacissimis obtreptionibus concitatos, aliquid adversus se in Caesaris aula moliri (t). Itaque hanc novam Paraphrasim Idibus Ianuar. An. MDXXII. consecravit Caesari, eaque, commode rem adiuvantibus amicis suis, non modo Caesaris in se favorem renovavit, sed etiam id consecutus est, ut et honorificentissimis literis Caesar gratias ageret, et, cum plerisque vel adimerentur vel minuerentur pensiones, Erasmi tamen incolumem ac solidam futuram pollicerentur ii, qui de aulicorum numero magno favore illam Paraphrasim excepissent. Quae quam sitienter excepta sit, quamque late propagata, vel crebra brevi tempore typographorum formis facta repetitio docet (u).

b 4

(s) *Catalog. Opp. Erasmi* p. 71: „Carolus Princeps meus me iam asciverat in ordinem Consiliariorum, iam sacerdotio donarat ante quam illi libellum de Principe vel inscriberem vel exhiberem -- Eadem Paraphrasim e Basilea Bruxellam -- misi. Adde Epist. 181.

(t) De isto periculo deque felicissimo dedicationis successu vide Epist. 644. 650 et 652.

(u) Ecce indicem earum, quae ipsi mihi ad manus sunt:

1) „Epistola nuncupatoria ad Carolum Caesarem. Exhortatio ad studium Evangelicae lectionis. Paraphrasis in Evangelium Matthaei, per D. Erasmus Rot. nunc primum nata et aedita. Epistola ad R. D. Matthaeum Card. Sedun., Haec est inscriptio

Hoc felici operis paraphrastici successu atque etiam auctoritate summorum virorum, in his Alberti Archie-

editionis omnium primae, eaque *Oëtonis*, cui Erasmus ipse adfuit, et profitetur in *Declarat. ad censuras Fac. Theolog. Parisi* p. m. 742. *Exhortatio*, quam adiecit quod typographus quereretur, alioqui paginas aliquot fore vacuas, inscripta est *postridie*, Id. Ian. 1522. In calce libri post *Errata*, verba sunt: „Basileae apud Io. Frob. mense Martio Anno 1522., (quamquam d. 7. Martii nondum erat perfectus, ut scribit epist. 617.)

2) „Io. Frob. Pio lectori S. D. Thesaurum haudquaquam vulgarem tibi lector exhibemus hoc volumine, Paraphrasin in Evangel. Matth. nunc primum natam et aeditam per D. Erasmus Rotterodamum: Paraphrases in omnes epistolas Apostolicas, hoc est Pauli, Iacobi, Ioannis, Petri, Iudae, per eundem. Quisquis amat philosophiam Christianam, hoc volumen in deliciis habeto. Nam multo plus adfert lucis, minusque taedii, quam aliorum verbosi commentarii. Bene vale. Apud inclytam Basileam per Ioannem Frobenium mense Martio Anno M. D. XXII., Est formae maximae s. in folio et eodem cum prima tempore, quoad epistolas Apostolicas etiam prius excusa. De hac, opinor, Erasmus epist. 652. d. 21. Mart. 1523. (rescribe 1523, ut omnia arguunt: „) Exiit N. Test. iam tertio a me recognitum et locupletatum. Exiit Paraphrasis nova in Evang. Matth. cum caeteris in omnes epistolas Pauli., Epistola ad Card. Sedunensem Paraphrasi in Matth. subiecta est cum vitiorum typographi huius editionis emendatione; tum Frobenii signum cum verbis: Basileae ap. Io. Frob. Idibus Martii M. D. XXII., Epistolae Apostolicae paginarum 462. hoc sunt ornatae titulo: Io. Frob. lectori S. D. In universas epistolas apostolorum ab Ecclesia receptas, hoc est Pauli quatuordecim, Petri duas, Iudae unam Iacobi unam, Ioannis treis, paraphrasis, hoc est liberior ac dilucidior interpretatio per Eras. Rot. ex archetypis primis diligenter ab ipso recognitis. Cuius diligentiae nostra quoque cura non defuit. Tuum erit optime lector dare operam, ne vel ille Christi gloriae, vel nos tuae commoditati frustra sudasse videamur. Vale., Post Paraph. ep. ad Hebraeos, quae sequitur Ioannis epp. adiciuntur haec: Basileae apud Io. Frob. mense Febr. anno M. D. XXII., tum Index ternionum et errorum, postremo signum Frobenii.

3) „Paraphrasis in Evangelium Matth., per Des. Eras. Rot. nunc primum nata et aedita. Epistol. nuncup. ad Car. Caes. Exhort. — lect. Epist. — Sedun. Moguntiae An. M. D. XXII. oëtonis. Nihil nisi repetitio superioris primae, expunctis tamen erratis, pro

piscopi et Cardinalis Moguntini itemque Io. Fischeri Episcopi Rottenfis apud Britannos, incitabatur Erasmus, ut *Ioannis Evangelium* eodem modo interpretaretur. Quod quidem, ut Matthaei Evangelium Carolo V. Caesari, *Ferdinando*, Austriae archistratego, Caesaris fratri germano dedicare decrevit, editque, eo concedente et vero etiam postulante, anno post editum Matthaeum (x). Princeps, qui valde amabat libros Erasmi, nec, ut ait ipse (y) cum quocumque cum Erasmo libentius loquebatur, summa cum alacritate accepit oblatum munus misitque Erasmo cum literis suis, tamquam honorarium munus florenos

b 5

quibus addita sunt nova, post ea, haec: „Moguntiae Anno MDXXII.“

- 4) Editio *Coloniensis* anni 1522. *oſtonis*, ad fidem HERM. HARDTII (*Autograph. Luth. &c.*) Tom. I. p. 146.
- 5) „Epistola nuncupatoria (cum ceteris verbis quae in edit. prima sequebantur, usque ad: — Erasmus. Rot. nunc denuo recognita. Epist. ad -- Sedun. Basileae in aedibus Io. Froben. An. M.D. XXIII.“, *oſtonis*. Differt a prima sic, ut emendata sint primae errata, addita autem in tergo tituli Caroli V. epistola remuneratoria pro dedicatione, Bruxellae. d. 1. April. 1522; ceterum in calce libri nihil vel de typographo vel de tempore excusi libri. Hanc editionem videtur Erasmus intellexisse epist. 663, anni 1523: „Paraphrasis quam nuper edidimus in Matthaeum iam tertio excuditur. Addimus
- 6) Paraphrasin in Evang. Matth. per Des. Eras. nunc denuo recognitam, exiisse A. 1524. *oſtonis* tradit HARDTIUS (l. c. Tom. II. p. 124.)
- (x) Vide dedicationem. Epist. 638. d. 29. Novembr. 1522, qua se novam Paraphrasin Ferdinando promittit nuncupaturum, nomina etiam profert eorum, quorum hortatu opus susceperit. Incitat significantem Erasmus Ferdinandus ad curam imprimendi transmittendique operis, ep. 651. d. 15. Feb. 1523.
- (y) Epist. cit. 651.

centum (2). Et ista Paraphrasis crebrius repetita est typographorum formis (a).

Addidit Erasmus non ita multo post, eodem certe anno, Paraphrasin in *Lucae Evangelium*, eamque dicavit decimo Calend. Septembr. anni MDXXIII, Hen-

(2) *Catal. Opp. Erasmi* p. 71. Adde *Append. epp. Erasmi* p. 325.

(a) Sunt apud me hae editiones:

- 1) „D. Erasmi Roterod. Paraphrasis in Evangelium secundum Ioannem, ad illustriss. Principem Ferdinandum nunc primum excusa. Basileae in officina Frobeniana. Ann. M. D. XXIII. cum gratia et privilegio Caesareo, „*forma maxima*, paginarum 195. Nempe cum Frobenius immensam pecuniam impendisset in castigatores librorum, frequenter et in exemplaria ipsa, essent autem plures, qui, ubi quid novi operis prodiiisset ex eius officina, quod putarent vendibile, excuderent illud ac venditarent minimo, quod saepe diximus factum in superioribus Paraphrasis: miserat Erasmus Bilibaldo Pirckheimero, cum epist. 616, data d. 27. Ianuarii 1522. (lege 1523) partem Paraphraseos in Ioannis Evangelium, ut Frobenio impetraret interdictum Caesaris, ne quis librum primum a Frob. excusum intra biennium typis repeteret. In calce voluminis signum est Frobenii, sub eo verba: „Basileae in aedibus Io. Frob. mense *Februario* An. M. D. XXIII. Ceterum plane facta est ad modum eius editionis Prph. Matth. epistolarumque Apostolicarum quam enarravimus not. u. Nro. 2.
- 2) Alia cum eodem ad verbum titulo, sed *oëtonis*, et, quoniam forte vacabant aliquot paginae, ut quidem narrat Erasmus, addidit alloquium pii lectoris, quod est in edit. Berolinensi Vol. II. p. 711 sqq. De quo lepidam rem narrat in *Lingua*, Edit Lugdun. 1555, sedenis p. 208. Sequuntur errata, post haec sub signo Frob. haec verba: „Basileae apud Io. Frob. mense *Martio* A. M. D. XXIII.
- 3) Nec tamen impedivit Caesaris interdictum, quo minus, iniquus aliquis typographus recudendo aemularetur librum. Est enim apud me editio eiusdem tituli: „D. Erasmi — Ferdinandum. Cum indice capitum adiecto sequenti pagella, „*oëtonis*. Sed videtur tamen illud effecisse, ut typographus poenae metu nullam neque sui neque loci neque temporis significationem, neque in titulo neque in calce daret.
- 4) „D. Erasmi Rot. — Ferdinandum, per autorem recognita. (Tum signum Frob. sub illo autem verba:) Basil. in officina Frob. An. M. D. XXIII. „, (quae et ipsa in calce leguntur cum eodem signo,) *oëtonis*. Nec adest alloquium.

rico VIII. Angliae Regi, multis de se nominibus merito (b); paucis mensibus interiectis etiam reliquam in *Evangelium Marci*, inscriptam Galliarum Regi, *Francisco*, eius nominis primo, magno et bonarum literarum et suo in primis fautori, Calend. Decembr. A. MDXXIII (c). Tandem universum corpus librorum Novi Testamenti complevit editione Paraphraseos in *Apostolorum* acta, atque, cum cognovisset ex amicorum literis, *Clementem VII.* Pontificem Romanum nuper admodum creatum, bene de se sentire, speraretque fore, ut Stunicae furor, nondum vel per Leonis Adrianique PP. MM. interdicta sedatus, optime coerceretur, si novum novi Pontificis severitas hominem cohiberet: ei librum, quem Cardinali Ebor-

(b) Huius mihi praesto sunt editiones tres.

1) „In Evangelium Lucae Paraphrasis Erasmi Rot. nunc primum nata et aedita (Post signum Frobenii.) Basileae in aedibus Io. Frob. A. M. D. XXIII. tertio Cal. Septemb. cum privilegio Caesareo „ *oñonis*. Ultimum folium habet: Basileae apud Ioh. Frob. mense Augusto An. M. D. XXIII., a tergo Frobenii signum.

2) „In Evang. — Roterod. per autorem recognita (Cum signum Frob. Basl. in aedib. Io. Frob. M. D. XXIII. cum privileg. Caesareo „ *oñonis* itidem. In calce est annus M. D. XXIII.

3) Alia eiusdem tituli, omissa tamen significatione privilegii Caesarei, et addita formula: „ Basileae in officina Frob. An. M. D. XXXIII. „ *oñonis*. 527. paginarum. Ad calcem Frob. signum.

c) Istius Paraphraseos non nisi duae editiones oblatae fuerunt. Una, h. t. „ In Evangelium Marci Paraphr. per D. Eras. Rot. nunc recens et nata et formulis excusa (cum signo Frobenii.) Basileae in officina Io. Frobenii An. M. D. XXIII. cum privilegio Caesareo „ *oñonis*. In calce praeter signum illud Frob. nihil reperitur. Altera sine indicis loci, anni, aut typographi, furtim, ut opinor, excusa: „ Paraphr. in Eyang. Marci, per Erasmus — excusa. „ Huius, ut Paraphraseos in *Matthaeum* et *Ioannem*, novam eamque emendatam editionem commemorat Erasmus epist. 796. extr. d. 7. Martii 1526, sed eam nec ipsi nec ab aliis descriptam vidimus.

centi destinaret, sacrum voluit esse (d). Nec frustra. Namque is ei non modo misit diploma honorificum cum honorario munere ducentorum florenorum aut centum angelatorum, nominatim significans se misisse ob inscriptam Paraphrasin, sed Stunicae etiam, quod maxime optabat Erasmus, silentium imposuit. (e) Unam *Ioannis Apocalypsin* non instituit Erasmus eodem elaborare modo, cum eam existimaret ne Paraphrasi quidem illustrari posse (f).

Sed nec desuere his Paraphrasis adversarii, non modo privati, sed qui publice etiam scriptis actionibusque adeo forensibus ac decretis laesserent Erasmus, apud Gallos in primis et Hispanos. Varias fuerunt eius accusandi causas, non e solis Paraphrasis ductae, atqui inciderunt controversiae eorundem adversariorum Erasmi cum aliis, quibus odium in Erasmus vel concitaretur vel exaerbaretur; sed cum longa sit tragoedia eaque ab hac de Paraphrasis narra-

(d) Haec ipse narrat Erasmus Clementi Epist. 670. d. 13. Febr. 1524. Dedicatio data est pridie Calend. Febr. A. 1524. Paraphraseos autem ipsius tres editiones cognovi. Primam h. t.: „ In Acta Apostolorum Paraphras. Eras. Rot. nunc primum recens et nata et ex eusa (Sequitur Frob. signum.) Basileae in officina Io. Frobenii. Anno M. D. XXIII. cum privilegio Caesareo „ odonis. Etiam ad calcem reperiuntur haec: Basil. ap. Io. Fr. 1524. Alteram eadem inscriptione ornatam, sed neque ibi neque ad calcem quaedam est sive loci sive typographii mentio, sed in titulo haec tantum: „ Anno M. D. XXIII. odonis. Tertiam recitat HARDTICUS l. c. T. I. p. 224.: „ In Acta — Er. Rot. Ad Clem. VII. Pontif. Peregrinatio Apostolorum Petri et Pauli cum ratione temporum, per Eras. Rot. 1525. odonis.

(e) V. Epist. Erasmi 684. ad Bilibaldum d. 21. Julii 1524. epist. 697. d. 4. Sept. ad Guilielm. Archiep. Cantuariensem, et Append. epist. 328.

(f) Ita Erasmus epist. 673. d. 26. Martii 1524.: „ Absolui Paraphrasin omnes in N. T. excepta *Apocalypsi*, quae nullo modo recipit Paraphrasin, vix etiam interpretem, ut iam illam hoc labore dignam ducerem. „

tione aliena, non enarrabimus controversiam Erasmi cum adversariis, nisi hac ex parte, qua Paraphrascs ipsas attingit, aut quatenus haec de Paraphrasibus contentio intelligi sine ceteris non posse videatur.

Vetus erat multorumque saeculorum consuetudine firmata celebritas Universitatis Parisiensis, ad quam deferri solebant causae celebriores, quae in Ecclesia agitentur, plurimaque exstant decreta Sorbonae de rebus ad fidem disciplinamque pertinentibus, nata per occasionem novarum rerum, quas moliebantur ii, qui subinde Ecclesiae emendationem postularent. Horum magnam partem satis constat ARGENTARIUM, Sorbonicum doctorem, collegisse (g). Ea, cum nata esset longa contentio Reuchlini cum Theologis Colonien-sibus, illum condemnaverat, longe vehementius etiam Lutherum, edita Anno MDXXI. *Determinatione Theologicae Facultatis Parisiensis super doctrina Luthera-na* (h); Quo tempore, cum maxima copia librorum Lutheri aliorumque contra errores vitiaque Romanae Ecclesiae in Galliam esset delata, cavuit auctoritas Francisci I. regis et Senatus Parisiensis s. Parlamenti: ne qui libri Lutheri doctrinam continentes aut excuderentur typographorum formis aut venderentur, vel omnino quidquam librorum ederetur aut disseminaretur, nisi auctoritate Universitatis aut Facultatis Theologicae (i). Enimvero, cum Lutherus eiusque in reprehendendis Ecclesiae vitiis similes liberius castiga-

(g) In celeberrimo Opere: *Collectio iudiciorum de novis erroribus &c. Opera et studio Caroli du Pleffis d'Argentré*, trium tomorum, Lutet. Paris. 1728 et 36. forma maxima.

(h) Excusa est saepius, veluti a BULAEO in *Historia Universitatis Parisiensis*, Tomo VI, pag. 116. sqq.

(i) Vide BULAEUM l. c. p. 128. et ARGENTARIUM, Tom. I. P. II. pag. 404.

rent Theologicam barbariem ad eandemque depellendam bonis literis et liberaliori sacrarum scripturarum interpretatione vterentur: quicunque eandem in libris suis rationem sequebantur, venerunt in suspicionem haereseos, diligenterque cautum est a Theologis Parisiensibus, veteri doctrinae addictissimis, ne illorum libri magno cum vetustatis detrimento in vulgus spargerentur. In his Erasmus, qui libris quamplurimis veterem barbariem, inscitiamque et pravitatem morum in Theologis ac monachis castigasset, bonas artes exempli librorumque suorum auctoritate commendasset, textum Novi Testamenti archetypum, eumque cum versione latina et annotationibus edidisset, Paraphrasibus denique sacrorum librorum oracula ad communem etiam vulgi usum traduxisset. Qua quidem re auctoritati vulgatae vsuque Theologorum tritae versioni Bibliorum detrahere, veterem doctrinam pervertere novamque propagare, honori etiam hominum Ecclesiasticorum insidias facere videbatur, eaque de causa iamdiu erat a DORPIO, LEO, LATOMO, STVNICA infinitisque aliis oribus scriptisque exagitatus, quibus ita responderat, vt periculi ab eo imminentis suspicio aucta potius esset, quam imminuta. Sed effecerat et consilium Francisci Regis arcessendi Erasmus in Galliam, quem novo Collegio, quod instituturus esset Rex Parisiis, praeficeret, et *Ludovici Berquini* imprudentia, vt Theologi Parisienses inciperent vereri, ne malum se suamque rem propius attingeret. Non lubet isto de Francisci instituto copiosius exponere, id quod et factum est ab aliis (k) et

(k) a BULARO l. c. p. 93 et 222, itemque a BURINEO, *Vit. Erasmi*, T. I. p. 236. sqq. In utroque excerpta sunt etiam ex Erasmi aliorumque epistolis, quae pertinent ad istud negotium.

a nostro quidem consilio abhorret. Linguis docendis hoc erat trilingue Collegium destinatum, nec, nisi anno demum MDXXVIII perfectum fuit, maxime invita et multis modis repugnante Universitate Parisiensi, nec oblatam sibi a Rege dignitatem Erasmus accepit vel voluit accipere. Sed *Berquini* causa ita coniuncta est cum altera Erasmi, ut brevis eius narratio hic praetermitti a me minime debeat.

Berquinus igitur, vir nobilis, Praefectus, itemque Regi a consiliis, ingenio liberalis, castissimus vita, veritatis amans, non item stultitiae Theologitarum aut monachorum, praeterea iniuriarum non admodum patiens (l), et ipse aliquot scripserat libros, nisi doctrinae publicae, certe Theologorum vulgo, inimicos, et libros Lutheri, Melanchtonis aliorumque gallice verterat. Hos Curia Suprema Parisiensis ad se delatos, examinandos misit Theologorum Parisiensium Collegio, quod eos universos damnavit decreto suo d. 26 Iunii A. MDXXIII. alio etiam d. 6 Oct. singulari plures Melanchtonis libros, in his *Locos*, tamquam *qui ob fucos et lenocinia verborum etiam magis essent perniciosi et periculosi, quam ipsius Lutheri.* Quos cum Lutheri scriptis Senatus ipse severa sententia d. 12 Aug. ab omnibus tradi iussit, nisi exilii et direptorum bonorum poenas dare vellent; de Berquino autem iussit quaestionem fieri, qui, cum pertinaciter dogmata a Theologis obiecta defenderet, in carcerem coniectus est, nec nisi fere post biennium Francisci regis auctoritate liberatus (m).

(l) Talem fere depingit Erasmus epist. 1060. p. 1207.

(m) Acta huius belli cum istis libris, primus edidit ARGENTARIUS *Collect. iudic. de novis error.* Tom. I. Part. II. pag. 404 sqq., iterumque, Tom. II. pag. XI seq. Adde BULATI *Hist. Univers.* T. VI. pag. 155 et 190.

Principio sequentis anni, mense Ianuario, perla-
ta sunt Lutetiam diligentia cuiusdam *Conradi* (*Re-
schii*) Germani bibliopolae aliquot exempla Paraphra-
seos *Erasmi* in *Lucae* Euangelium, excusa Basileae.
Quem librum ille cupiens repetere formis cum priui-
legio, adiit *Francisc. Delvinum*, vt supremi Senatus
decretum de opere edendo obtineret. Delvinus, non
ignorans, decretum tale non dari de libris super Chri-
stiana fide aut scripturarum interpretationibus, nisi
prius essent a Theologorum Collegio examinati, misit
Paraphrasin ad *Natalem Bedam*, istius Collegii Syn-
dicum, vt is notaret si quid in libro offendiculi repe-
risset. Nec ei difficile fuit, cursim deprehendere er-
rorum aut suspectarum propositionum semicenturiam.
Posthaec oblato per *Conradum* libro ipsi Theologo-
rum Collegio, et constitutis ad examinandum iudici-
bus, ab his quoque damnatus est. Itaque *Conradus* a
 proposito destitit (n).

Nec tamen conqueuit *Beda* sedulitas. Nam-
que, cum *Berquinus* mense Martio A. MDXXV esset
e carcere dimissus et aliquot *Erasmi* libros veluti *Ma-
trimonii Encomium*, *Enchiridion militis Christiani*,
Paraphrasin in precationem dominicam et alia, in
francogallicam linguam transtulisset, isti autem libri ad
examinandum traditi essent Theologorum Collegio; et
illi reiecti fuere (o), *Beda* autem per hanc, vt mihi
qui-

(n) Ita narrat ipse *Beda* in *Apologia* aduersus clandestinos Lutheranos
apud ARGENTARIUM l. c. Tom. III. Part. II. p. 67. Cum di-
cit ea contigisse A. MDXXIII. ad *supputationem Parisiensem*, te-
nendum est Lutetiae tum annum numeratum esse a tempore Pascha-
li; quare, quae Ianuario mense A. 1524. facta sunt, ad annum 1523.
referuntur.

(o) V. *Erasmi* epist. 746. ad *Bedam* d. 15. Iunii 1525. p. 873. et ipsius
Beda epist. quae est in *Appendice* ad *Erasmicas* 332. p. 1709.

quidem videtur, occasionem scripsit decretum d. d. VII Aprilis A. MDXXIII (XXV) probatum et subscriptum a *Guil. de Quercu*, quo *Erasmi doctrinam in non paucis erroneam, et bonis moribus impudenter adversantem, ab illa igitur maxime arcendos esse monasticam vitam professos, declararet* (p). Inter ea Erasmus per Delvinum acceperat ea, quae Beda, ut diximus, e Paraphrasi in *Lucam* notaverat, neque iis tum adeo offensus fuit, ut vehementer optaret etiam similia in ceteras Paraphrases, ceterum responsionem ad illa notata mitteret Nicol. Beraldo, quam cum Beda communicaret, et vero etiam edendam curaret, si quidem Beda suas castigationes divulgasset (q). Nec vana erat Erasmi suspicio. Namque eo ipso tempore, quo Beda videbatur de pace mutuis literis concilianda cogitare, non modo superius decretum suum coepit cum ipsis animadversionibus in Evangelii Lucae Paraphrasin spargere, sed has quoque supremo Senatui tradidit, in edenda censura reliquarum Paraphraseon undecim mensibus desudavit, nec in ea scribenda rationem ullam responsionis Erasmi habuit (r).

(p) Exstat post Erasmi *Prologum supputationis errorum in censuris Bedae*, aut Erasmi Opp. Tomo IX., Edit. Basil. 1540, quam semper sequor in citandis apologiis Erasmi, Apud ARGENTARIUM l. c. Tom. II. p. 42. est „Determinatio Facultatis super quibusdam libris Erasmi e latino in linguam vulgatam traductis (*Encomio marim. De modo orandi et Symbolo*) d. d. 23. Maii 1525; ut alia d. 1. Iunii 1525, qua vetat, ne Erasmi *Querimonia pacis* gallice versa typis imprimatur, cum adiecta censura erronearum propositio-num, quae istis in libris deprehensae fuissent.

(q) V. Erasmi Epist. 741. et Beddam apud ARGENTARIUM, Tom. II. P. II. p. 67. 68.

(r) Fidem huius narrationis faciunt *Prologus* Erasmi citatus p. 370. eiusque literae ad Facultatem Theologiae Paris. Ibid. 373., Bedae ipsius confessio de novo iam Iunio mense a. 1525. suscepto opere apud ARGENTARIUM, Tom. III. Part. II. p. 4., mutuae deni-

His de causis Erasmus, cum ab ipso Beda precibus obtinisset aliquot propositiones, quae ei in ceteris Paraphrasibus displicerent, quamquam vitiosissime scriptas, literis apud Theologos Parisienses de iniuria questus est, defensionemque reprehensarum propositionum addidit (s). Sed nihil profecit. Beda quidem non dubitavit in publicum proferre *Censuram* suam die 3. Maii A. MDXXVI absolutam, quam Theologica Facultas oblatam sibi, per selectos de suo Collegio viros examinari curavit, atque ut ederetur ac venderetur, d. 16 eiusdem mensis concessit (t). Scri-

que inter eum Erasmusque literae pag. 68. seqq. Erasmi prima in corpore epistolarum Erasmicarum est 741, altera ep. 751, tertia 767, quibus addenda ep. 746; de Bedaice non nisi prima exstat in Append. epp. Erasmi No. 332. sed vitiose.

(s) Haec Beda in Praefat. ad *annotationes in Fabrum et Erasmus*, pagina penultima, et Erasmus II. cit.

(t) Liber, quamquam bis editus, rarissime occurrit. Una editio facta est *Parisiis* 1526. forma max. h. c. „Annotationum libri duo Natalis Bedae, Doct. Theologi Parisiensis in Iacobum Fabrum Stapulensem et in Desiderium Erasmus liber unus,, (e prelo Iodoci Badii f. Ascensiano), teste RICHARDO SIMONE (*Critique de la bibliotheque de Mr. du Pin*, Tom. II. p. 15. seq.) Altera est in libris meis, hac inscriptione: „Annotatt. Natalis Bede, Doct. Theologi Parisiensis in Iac. Fabr. St. libri duo, et in Des. Er. Rot. liber unus, qui ordine tertius est,, *quaternis*, quae constat, praeter tres plagulas praefationis et tabulae alphabeticae rerum, foliis 292, in quorum postremo reperitur formula: „*Coloniae* ex officina literaria honesti civis Petri Quentell, anno virginis partus M. D. XXVI. pridie Kalenn. Septembres.,, Liber contra Erasmus incipit fol. 234. Effecerat edictum Francisci regis, ne Bedae censura venderetur, ut liber clam distractus non nisi in hostium manibus versaretur, ac in Germaniam et Angliam deportaretur, ut ait Erasmus epist. 1060. p. 1209. Nec ea de causa mirum est, quod eodem anno Coloniae repereretur; erant quidem Colonienfes Theologi simillimi Parisiensium, et utrique in Reuchlino exagitando coniuncti, id quod nec Erasmus neglexit observare in *Respons. ad notul. Bedd.* l. c. p. 576.

N. Beddae censuras erroneas Elenchum, et Supputationem ipsam errorum in censuris Beddae, eiusdem propemodum argumenti, paullo asperius quoque, ut graviter accusationibus offensum agnoscas (z). Istis, quas dixi, querelis movit Franciscum, Regem, ut Beddam cohiberet, hoc est vetaret, ne eius liber adversus Erasmus propagaretur. Neque tamen frigidioris Regis edicto impedita, sed aucta potius fuit cupiditas adversariorum Erasmi clam propagandi libri, eiusque in Angliam Germaniamque transferendi, vbi paullo post formis typographi Coloniensis restauratus fuit. (a). Et vero etiam maiora sunt ausi. Nam cum Beddae ceterorumque pertinacissimo in Erasmus odio, et Regis in censuram Beddaicam severitate, inflammati essent quidam de Fabri Erasmi que amicis, ut ingentem numerum errorum in Bedae libris repletorum luci publicae exponere minarentur, atque eorum summam duodecim propositionibus comprehensam latino et francogallico idiomate edidissent: adierunt Parisiensis Universitatis Professores d. 1. Maii Anni MDXXVII. ea in causa Regem, qui d. 9. Iulii respondit: Fabio et Erasmo iniuriam fieri, non esse ex eorum libris articulos a Beda satis bona fide excerptos, ceterum se velle, ut libellus duodecim articulorum ab omnibus Facultatibus Nationibusque scholae Parisiensis examinaretur, atque omnis discussa causa deinde ad sese re-

c 3

(z) Exstant omnes Tomo IX. Opp. Erasmi.

(a) Interdicti regii mentionem facit Erasmus epist. 859 et 1060, p. 1209, itemque Apologg. p. 576.

ferretur (b). Sed re pluribus mensibus deliberata, primo incertum deinde funestum exitum habuit. Universitas quidem causam tradidit Theologorum Collegio, quod d. 16 Decembr. Determinationem de quibusdam propositionibus iam mense Iulio A. MDXXVI e *Paraphrasibus* Erasmi in eiusque adversus Beddam *Elencho* excerptis, nescio quo euentu? edidit (c). Erasmus variis epistolis frustra Sorbonistas admonuit, ut prius *Supputationes* a se contra Bedam scriptas legerent, frustra quoque Senatum Parisiensem, ut missas a se responsiones ad articulos in Sorbona periclitantes conferret ac Bedae silentium imperaret, frustra denique Ioannem Lotharingiae Cardinalem, ut simile mandatum a Regé suasionibus extorqueret (d). Nihil effectum est. Berquinus, qui emancipatus Regis clementia iam medio anno MDXXVI. e carcere et quasi victoria elatus, Bedam omninoque Theologos Parisienses impietatis reos apud Regem, vehementer dissuadente Erasmo, peregerat, effeceratque ut Rex obiectam Beddae impietatem aut omnium Theologorum suffragiis damnari, aut comprobari sacrarum scripturarum testimoniis iuberet, tandem imprudentia sua periit, et aduersariorum insatiabili furore, incertum quo modo, publica sententia flammis est traditus d. 9 Maii A. MDXXVIII. (e) Beda, mense Octobris A.

(b) Lege Bedam haec narrantem in Apologia, quam edidit ARGENTARIUS l. c. Tom. III. P. II. p. 4. sqq., Erasmus Apologg. p. 577. et Epist. 894. p. 1014, BULAEUM l. c. p. 199. sqq.

(c) Apud ARGENTARIUM, Tom. II. pag. 53. seq.

(d) V. Erasmi ep. 907. 910. 908 et 911, omnes mense Novembris A. 1527. scriptas, eiusque Elenchum in principio.

(e) De actis Berquini eorumque exitu lugubri copiose Erasmus ep. 1060.

pferat autem Beda, ut ipse in operis praefatione profiteretur, librum eo consilio, ut a re Christiana periculum, a sacrarum literarum Professoribus ignominiam averteret, quod vtrumque afferrent *Humanistae Theologizantes et Graezizantes*, existimans, *a prava Lutheri doctrina penitus repurgari Christianitatem non posse, dum in ea istorum scripta, in his Erasmi Paraphrases, tolerentur.* Has Paraphrases, non Erasmi annotationes in N. Test., nec novam sacrorum textuum traductionem, nec responsiones Leo Stunicaeque paratas, excutere voluerat et atro calculo notare, cum plurium manibus tererentur, et audivisset esse, qui harum *Paraphrasium in vernaculam linguam pro illiteratis versionem adornarent* (u). Quibus verbis Berquinum videlicet pungit. Namque is Paraphrases et aliquot alios Erasmi libellos ad edendum paraverat, quos ipsos ab eo versos abstulerant, apud Senatum et Pontificis M. delegatos Berquinum accusauerant, denique iterum mense Maio coniecerant in carcerem, forte et neci dedissent, ne deterriti quidem matris Regis admonitione, ut Regis reditum exspectarent, nisi Rex ipse, cum rediisset atque cognovisset acta, inhibuisset quaestionem, seque ipsum Berquini causam cogniturum promississet (x).

Non tulit hanc iniuriam Erasmus, sed cum se impietatis publice accusatum, nec quae privatim ad fa-

c 2

(u) Praefat. ad librum III. Censurae fol. 234.

(x) V. Erasmi epist. 823. et 862. itemque Berquini in App. epp. 335.

mam innocentiamque suam defendendam ad Bedam et Theologorum Parisiensium Collegium scripserat, admissum intellexisset, pluribus praeter ea libris Lutea, in his, *Sutoris* furore, ignominiosissimisque obscurorum hominum libellis, lacefferetur, fuisset etiam eodem, quo Sorbonistae Bedae censuram probassent, die *Colloquiorum familiarium Erasmi* lectio studiosis adolescentibus ab hoc Theologorum Collegio interdicta, ad Senatumque supremum magna vis improborum huius libri locorum delata: primum questus est Erasmus literis d. 14 Iunii ad illum Senatum, ac die 16 ad Franciscum Regem missis, rogavitque ut prohiberent, quo minus spargerentur ista venena, aut finerent, ut inveherentur Erasmi antidota, itemque petiit a Rege, ut Berquino propter versos a se Erasmi libros periclitanti succurreret (y). Deinde, ut calumnias depelleret, plura eodem fere tempore adversus Bedam scripsit, ut: *Prologum supputationis errorum in censuris Beddae*, *Divinationes ad notata per Beddam*, in

(y) Querelarum huius modi plenae sunt Erasmi Apologiae in hac causa, Epist. 824. ad Senatum Parlamentarem, Epist. 826. ad Franciscum Regem, Ep. 848. et aliae. Determinatio Facultatis S. Theolog. in acad. Paris. super familiaribus colloq. Erasmi data d. 16. Maii 1526. exstat inter Apologias Erasmi Opp. T. IX. p. 753. itemque apud ARGENTARIUM l. c. Tom. II. p. 47. sq. cum scripto francogallico ad Senatum Paris. et indice locorum e Colloquiis Erasmi, quae occasionem accusationi dederunt. Iste liber plurimum auctus, ut in Determinatione dicitur, est Editio *Colloquiorum* excudente Simone Colinaeo facta Paris. 1526. seden; quod quidem colligo ex Erasmi epist. 894. pag. 1014. Eandem cum Erasmus Epist. 1031. d. 21. Mart. 1529. narret, instigante Beda, ab Universitat. Paris. Rectore interdictam scholasticis fuisse, haud dubie istud decretum novum intelligit, quod datum circa extremam partem Iulii A. 1528. Argentarius exhibet l. c. p. 52.

concitavit monachorum, Dominicanorum et Franciscanorum, furores, ut et consilium Hispanice vertendi Paraphrases Erasmicas abiicerent ii, qui talem interpretationem meditarentur, et ne Caesaris quidem et Episcoporum auctoritas satis cohibere rabiosos tumultus posset. Longa tragoedia fuit, et exscribendae essent Erasmi Epistolae quam plures, si eam narrare integram vellem (1). Moverunt isti tumultus Erasmus, ut ederet *Apologiam adversus articulos aliquot per monachos quosdam in Hispania exhibitos*, ad Alphons. Mauricum, Archiepiscopum Hispalensem, Basileae 1529. octonis.

Neque furores adversariorum Erasmi adversus eius Paraphrases eius morte extincti fuere. Namque cum Parisienses Theologi A. MDLI. ederent Catalogum librorum ab A. 1544—51 censura notatorum (m) etiam Paraphrases Erasmi N. T. cum aliis eius libris proscripti fuere; quod item factum a Collegio Theologorum Louaniensium A. MDLVII. (n), atque in indice librorum prohibitorum Hispan. Romano, in quo memini interdici lectionem Paraphraseon Erasmi, nisi ante fuerint a Parisiensibus et Louaniensibus Theologis castigati.

Antequam bellum, quod descripsimus, super istis Paraphrasibus oriretur, aliquoties scripsit Erasmus, eas omnibus probari, praeter Lutherum et qui eius doctrinamque odiumque in Erasmus, eius per Diatriben

(1) Vide Erasmi Epp. 907. 909. 954. 1006. &c. imprimisque ep. 910. Append. epp. 338. 340. 469. De consilio Hispanicae versionis Paraphraseon adde epist. 862. 917. 941. 1050.

(m) Quem ARGENTARIUS edidit l. c. Tomo II. p. 164. seqq. p. 169. Paraphrasis damnatur.

(n) V. ARGENTARIUM, Tom. III. p. 99.

de libero arbitrio excitatum, sequerentur. Eius odii plenae sunt *Epistolae D. Nic. Amsdorfii et D. Mart. Lutheri* de Erasmo Roter. Witebergae 1534 octonis, ubi (plag. A. 6. a) Lutherus Paraphrases istas *paraphroneses* appellat, quamquam et ipsum Erasmus memini idem illud nomen ioco tribuere Paraphrasibus suis.

Sed vicissim reperti sunt quamplurimi, qui et aequius optimeque de Paraphrasibus Erasmicis sentirent, et curarent ut latius propagatae diligenter commendarentur sacrarum literarum studiosis. De consilio earum in Gallicam et Hispanicam linguam transferendarum diximus supra. *Alemannica* dialecto Paraphrases in epistolas Pauli omnes, quae sine dubitatione Apostolo tribuuntur, *Leo Iuda*, sacerdos Einsidelenfis reddidit (o). In Anglia ipsa Maria, Henri-

(o) Sunt mihi ad manus hae, omnes quaternis editae: Paraphrases zu tutsch. Die Epistel sancti Pauli zu den Galatern, In Latin durch Doctor Erasmus von Rotterdam fürzlich beschrieben und klarlich vßgelegt, durch meister Leonem Jud, Pfarrerherren zu Eynsidlen, genzlich dem Latin nach vertutschet. „Ad calcem sunt verba: „ Getruckt zu Zürich durch Christophorum Groschouer, im jar nach Christi Geburt do man zalt M. D. XXII. „ — „ Die Epistel sant Pauls zu den Ephesiern, durch den Hochgelehrten Erasmus : : getutschet durch meister Leo Jud Lütprister zu Eynsidlen „in calce cum urbis et typographi nomine annus 1521. — „Die Ep. P. zu den Philippensern „ 2c. (1521) — „Die Ep. P. zu den Colossensern 2c. eiusdem anni. — „D. Ep. P. 3. d. Thessa: Ionicensern 2c. sine mentione anni in titulo aut calce. — „Dis sind die zwo Epistlen sancti Pauli die er geschriben hatt zum Timotheo, durch Erasmus : : Eynsidlen. Getruckt zu Zürich durch Christ. Groschouer M. D. XXI. „ — „Epistel sancti Pauli zum Tito durch : : Eynsidlen 2c. In calce sine mentione typographi nomen urbis Tigurini — „Ep. s. P. zu Philemon durch — Einsidlen. In calce eadem urbs et annus 1521. commemoratur, non typographus. In his omnibus nihil de suo addidit interpres praeter argumentum cuiuslibet capituli. HARDTIVS l. c. p. 72. recenset titulum Epistolarum ad Romanos, Corinthios et Galatas coniunctim editarum Tiguri a 1522. quaternis.

MDXXVIII. edidit *Apologiam adversus clandestinos Lutheranos*, cui satis fecit Erasmus *Responsione ad notulas Biddaicas* (f), ut *Declarationibus ad censuras Lutetiae vulgatas sub nomine Facultatis Theologiae Parisiensis illi Determinationi*, quam diximus, Collegii Theologorum (g). Praetermitto cetera, quae quasi nata sunt ex his controversiis, veluti de Bedae furore in novi Collegii Professores ac Regem ipsum, a quo tandem ex vrbe excedere iussus est; sed haec non sunt huius loci.

Venit in societatem horum tumultuum adversus Erasmi Paraphrases et certaminis quasi signum dedit *Petrus* quidam *Sutor*, qui a Collegio Sorbonistarum transferat ad ordinem Carthusianorum. Is edidit sub initium anni MDXXV. librum, inscitia maledicentiaque inter paucos insignem, ac verius centonem e Stunicae, Latomi Leique adversus Erasmus libellis, quo cum bonis literis versionem, annotationes et Paraphrases Erasmicas infamaret apud imperitos. Factum hoc

c 4

(f) Hanc responsionem ad illam Apologiam referri, vel utriusque collatio docet. Apologia Bedae ubi exstet, iam dictum est; ei adiunctae sunt censurae propositionum ex utroque latino et gallico libello adversariorum Bedae, itemque ex Erasmi Elencho et Supputationibus descriptarum.

(g) Haec Determinatio iam scripta A. 1527. d. 16. Decembr, ut est apud ARGENTARIUM [Vide supra not. c.] videtur prodiisse An. 1532; certe principio eius anni commemorat istam Erasmus App. epist. 364. Eodem anno emisit *Declarationes* suas ex officina Frobeniana, odonis. Apud HARDTIUM l. c. T. III. p. 217. dicuntur *Declarationes* vigilanter recognitae per autorem et auctae Basileae 1532. 8.

consentiente et approbante Theologorum Parisiensium Collegio, ut quidem iactabat libri praefatio, quamquam vel ipse Beda hominem revocaverat a calami intemperantia, cum eius impudentiam videret ipsi Sorbonae, e qua Sutor prodiisset, dedecori futuram: (h) Erasmus, etsi se nihil stultius aut rabiosius legisse fateretur, tamen incitante amico scripsit *Apologiam adversus debacchationes Petri Sutoris*, Basileae MDXXV octonis, eamque dicavit *Ioanni Selyae*, summo senatus Parisiensis praesidi, cuius auctoritate optabat tueri studiorum causam et Sutoris iniquitatem moderari (i). Sutor opposuit sequente anno *Antapologiam* adeo scurrilem et rabiosam, ut in priore libro probus ac sobrius videri queat. Sed cum Erasmus saepius poenituisset, tempus et operam in tali scriptore refusingo perdidisse, satis habuit scripsisse praefecto Cartusiae magnae, ut hominem compesceret ordinisque honori prospiceret, emisitque Basileae eodem anno cum *Prologo in supputationem calumniarum Nat. Beddae*, *Appendicem* quoque de *Antapologia Petri Sutoris* (k).

Parisiensi incendio oleum, quod aiunt, addidit *Eduardus Leus*, in aula Hispaniensi tum legatus Angliae Regis. Is cum alias adversus Novum Erasmi Testamentum scripsisset, essetque Erasmi responsione vehementer ad ulciscendum inflammatus, non modo magis incendit Parisiensium animos contra Erasmus, sed edidit etiam novum in Hispania librum, quo ita

(h) Vide; praeter Erasmi Apologias adversus Sutores, Epist. 741. 746. 757. 768. 805.

(i) V. Erasmi epist. 786 et 754.

(k) V. Epist. 805. Prologum cum Appendice commemorat *Н А Р Д Т R U S* l. c. p. 145. Exstant etiam inter ceteras Erasmi Apologias.

ci Regis filia, posthaec Regina, vivo adhuc Patre, cui cupiebat hac opera placere, coepit Anglice transferre Erasmi Paraphrasin in *Ioannis* Evangelium, excitata per Catharinam (Parrs) Reginam, sed morbo impedita non perfecit, itaque adhibitus est ad opus absolvendum *Maletus*, reginae Cappellanus. Addidit deinde *Iohannes Oldus*, Theol. Doct. et ab anno 1552 Praebendarius Ecclesiae Herfordensis, Paraphrasin *epistolarum canonicarum*, eamque edidit A. MDXLVIII., itemque eam in epist. ad *Ephes. Philipp. Timoth.* et *Philemonem*; tum *Leonardus Coxus*, ludi Magister illam in epist. ad *Titum*; porro *Edmundus Allenus*, verbi divini minister, Evangel. *Matthaei, Acta App.* epistolasque ad *Romanos, Corinthios, et Colossenses*; denique *Udalus Lucae* Evangelium. *Marci* Evangelium cum illo *Ioannis Mariae, Reginae*, diligentia elaboratum videtur. Universae Paraphrases in unum corpus coniunctae fuere, *addita Apokalypsi* ex interpretatione *Leonis Judae*, et formis exscriptae bis, regnante Eduardo, primum a. 1547. quoad historicos N. T. libros et 1549. quoad ceteros, deinde 1552. (p). Utriusque editionis curandae occasionem dederat *Thomae Cranmeri* consilium, Regis auctoritate adiutum, iniungendi omnibus Ecclesiis Anglicanis, ut in usum sacerdotum sibi compararent Erasmi Paraphrases in Nov. Testam. (q).

Haec fere sunt, AUGUSTINE CARISSIME, quae, TE ita volente, de Paraphrasibus Erasmicis di-

(p) Haec omnia copiosius persequitur Io. STRYPIUS (*Ecclesiastical Memorials of King Edward VI.* Tom. I. p. 29. seq.

(q) V. *The history of the Reformation of the Church of England* - - by GILB. BURNET, Part. III. p. 137. et *Strypii Memorials of Th. Cranmer*, p. 148.

cenda putavi. In quibus si videar quibusdam parcius dixisse, desertum me putent fuisse idoneis testibus ac monumentis, sin iusto copiosius, diligentiam tamen non vereor ne contemnant; effecisse equidem arbitror, ut non opus sit posthaec aliis, eundem profecto haud leuam operam suscipere. Vale. Scripsi d. III. Octobr. A. MDCCLXXVIII.

(*) Editionibus Paraphraseon Erasmi a V. V. NOESSELT enarratis, praeter Antverpiensem anni MDXLI. octonis apud Io. Steelfium et aliam Antverpiae MDLXVIII. tomis II. eadem forma excusam, hic addere liceat *Parisiensem* Tomis III. sedenis nitido et hic ibi rubro caractere descriptam, paucissimisque visam. Tomi secundi fol. 291., quem tantum oculis lustrare contigit, titulus est: „Paraphrasis in Epistola Pauli ad Philipp. - - - Philem. Item in catholicas - - Petri - - Hebraeos unam, per Eras. Rote. Lutetiae A.D. MDXXIII. „ In fine fol. 290. est epistola dedicatoria impressoris *Petri Vidovaei* ad *Petrum Danesium*, in qua summis laudibus ornat *Erasmum* eumque unum esse omnium dicit, qui puriores ac christiano homine digniores literas, forbonicis iam dudum naeniis corruptas infectasque, in pristinum suum nitorem restituerit, simulque addit, „Quum audem hoc opus ab optimo quoque vehementer probari et passim ab omnibus desiderari, nolui deesse bonarum artium studiosis, hortans maxime *Gilb. Ducherio*, utriusque nostrum Amantissimo, ut ea Paraphrases typis minutioribus in enchyridii formam excuderem. Accinxi igitur me ad opus tam insigne et tribus enchyridiis rem totam absolui; unum *Conrado*, tibi alterum, tertium in *Mathei* s. evangelium *Ducherio* dicans. „ Pagina sequenti leguntur haec: *Conradus Resch* Pio lectori S. D. Thesaurum haud quaquam vulgarem tibi lector exhibemus hoc volumine, Paraphrases in - - Quisquis amas philosophiam christianam, hoc volumen in deliciis habeto. Nam multo plus adfert lucis, minusque taedii, quam aliorum verbosi commentarii. Vale. Ex officina nostra *Parisiaca*. „ Folio denique 291. adiecta sunt verba: „*Lutetiae* typis ac characteribus *Petri Vidovaei* impressoris peritissimi, ere ac impendio *Conradi Resch*, sub scuto *Basiliensi*, via ad *divum Iacobum* MDXXIII. „ (cum impressoris signi *Fortunae* imaginem exhibente.) Haec ad paginam XXXII. *historiarum* paraphraseon notanda esse existimat *Editor*.

S. D. N. PONTIFICI VERE SUMMO
 CLEMENTI EIUS NOMINIS SEPTIMO
 ERASMUS ROTERODAMUS

S. D.

Simul et mihi scribebatur, et typographis excudebatur paraphrasis in librum, cui titulus *acta apostolorum*, beatissime pater, extremus labor, quem in hoc scripti genere statuimus sumere. Quo quidem in opere non sine moerore quodam animi nostri versabamur, nimirum hunc turbulentissimum et corruptissimum ecclesiae statum cum ea forma conferentes, quam nobis in hoc libro mire depinxit Lucas. Eum dolorem auxit nuntiata mors Adriani sexti, cuius erudita pietas nobis nonnullam spem iniecerat, futurum ut per eum res collapsae restituerentur. Nam Leonem decimum praematura mors invidit orbi. Quamquam de Adriano mihi semper praesagierat animus, nos in parietem caducum inclinare, quod aetas illius ac valetudo non videretur tantis rerum motibus suffectura. At mox recrearunt animum nostrum Cardinalium quorundam, ac virorum eruditorum literae, nuntiantes, Clementem septimum ad rerum humanarum apicem evectum esse, simulque depingentes nobis raras pla-

Tom. III. A

neque heroicas naturae tuae dotes, tanto rerum fastigio tum dignas, tum pares. Mihi protinus arrisit Clementis adscititium nomen, cui tuos mores praedicant admodum congruere. Sed in primis laetissimum omen mihi visum est gentilitium Medicis cognomen, quo vix aliud orbi vel notius, vel gratiosius. Morbi graves ac deplorati insignem aliquem ac fatalem poscunt medicum. Nullus autem periculosior, quam quum aegrotus utraque sui parte laborat, corpore nimirum et animo. An non mundus tali quodam malo nunc teneri videtur? Hi tam exitiales, tam implacabiles, tam diutini, tam immedicabiles monarcharum inter ipsos tumultus, an non videtur gravissimus quidam totius corporis morbus? Quam enim orbis partem videmus immunem ab huius mali contagio? Sed hoc etiam perniciosior est lues haec, quae miris ac pertinacibus opinionum dissidiis corripuit animos omnium. Bellorum tumultus iam gliscentes magno conatu studuit componere invictissimus Angliae rex Henricus, eius nominis octavus. Nihil actum est. Idem conatus est Adrianus noster. Frustra laboratum est. Porro dissensio opinionum, quae velut mentis morbus est, quid a quibus non tentatum est, ut componeretur? Et haecenus frustra laboratum, semper incrudescente malo. Nunc ad novum Medicen, velut ad quemdam ἀπὸ μηχανῆς θεόν, summam in spem eriguntur omnium animi. Atque utinam promereamur, ut hanc spem Christiani populi, Deus nolit irritam esse. Certe multa sunt auguria, quae nostris votis adblandiuntur, pollicenturque nobis hic in primis verum fore illud Homericum: Ἰητὸς γὰρ αἰετῶ

πολλῶν ἀντάξιον ἄλλων. Praestantius enim est mederi malis,
quam compefcere. Quoties enim horum temporum
imaginem contemplor, protinus succurrit animo car-
men, Maronis :

Ac veluti magno in populo, cum saepe coorta est
Seditio, saevitque animis ignobile vulgus,
Iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat.

Nisi quod exitiabilior est seditio, quae non unius est
urbis, sed totius orbis; nec ignobilis vulgi, sed
omnium prorsus ordinum. Rursus ubi Clementem
Medicen intueor ex illa fatali familia, rerum guber-
naculis admotum, felix omen habere videtur, quod
apud eundem poetam sequitur :

Tum pietate gravem, ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant.

Ille regit dictis animos et pectora mulcet :

Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam

Prospiciens genitor, caeloque invehctus aperto

Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

Quamquam igitur hoc laboris, quod erat prae ma-
nibus, decreveram alteri dicare, viro secundum Pon-
tificiam dignitatem maximo, tamen acceptis e Roma
litteris, quae te nobis velut in tabula depingebant, si-

mul et illud adiicientes, quam non vulgarem favorem, et in Erasmus tua sanctitas oratione sua declarasset, cui si pares esse non licebit, certe dabimus operam, ut sedulo videamur esse conati: vertimus sententiam, ac novum opus novo pontifici maluimus esse consecratum. Iam et illa congruere videbantur, ut Lucas medicus iret ad Medicen, tum ut nascentis ecclesiae primordia commendarentur illi, per quem speramus futurum, ut ecclesia collapsa renascatur. Quemadmodum autem tum rebellante mundo, nihilo secius invalescebat ecclesiae regnum, videlicet Christo prosperante, quod per ecclesiae suae proceres gerebatur, ita non solum optamus, verum etiam confidimus, Christi favorem tuis sanctis conatibus non defuturum. Cuius clementia Clementem nobis diu servet incolumem. Basileae prid, Cal. Febr. Anno a Christo nato MDXXIV.

PERE-

PEREGRINATIO APOSTOLORUM
 PETRI ET PAULI
 CUM RATIONE TEMPORUM
 PER
 ERASMUM ROTERODAMUM.

EX actis apostolicis non liquet Petrum frequenter commutasse locum, nisi quod post mortem Stephani profectus est una cum collega Ioanne, in Samariam civitatem, cui post versum nomen Sebaste, unde et tota regio Samaria dicta est, ut comprobaret auctoritate sua perficeretque, quod illic per Philippum diaconum coeptum erat. Deinde videtur plerasque Samariae partes peragrasse. Sic enim legimus Cap. VIII. *Et multis regionibus Samaritanorum evangelizabat.* Est autem Samaria media inter Judaeam et Galilaeam. Porro nonnum caput testatur illum peragrasse varias Palaestinae regiones, antequam veniret Lyddam et Ioppen. Sic enim habet: *Factum est autem, ut Petrus dum transiret universos, deveniret ad sanctos, qui habitabant Lyddae.* Est enim Lydda in Palaestina, non procul a Ioppe civitate littorali. Rursus a Ioppe profectus legitur ad Caesaream Palaestinae maritimam, quae prius dicta fuerat turris Stratonis. Hic baptizavit Cornelium centurionem. Hinc reversus est Hierosolymam. Caeterum quando profectus sit Antiochiam,

ubi praesedisse creditur, aut quando se Romam translulerit, quasque regiones peragravit, quoniam humanis duntaxat historiis proditum est, non laborabo persequi. Nam EUSEBIUS, qui putat illum praedicasse evangelium apud Ponticos, Galatas, Cappadoces, Asiaticos, Bithynos, non aliunde sumit coniecturam, nisi quod harum gentium meminit in priore epistola. Conveniebat autem, ut apostolorum praecipuus annos complures sederet in ea civitate, unde dominus Iesus voluerat evangelicam doctrinam, primum in omnes Judaeae regiones, mox in universum orbem propagari. Iam quod tradit historia, quam vocant ecclesiasticam, primariam rerum curam a Christo traditam Petro, Iacobo et Ioanni, id inde colligunt, quod horum aliquoties nominatim fit mentio, quum de caeteris nihil narretur, quid dixerint aut fecerint, nisi quod adstabant Petro dicenti tanquam testes. Erant autem Iacobi duo, unus Zebedaei filius, frater Ioannis. Hunc interfecit Herodes, atque hoc ipsum arguit, eum fuisse inter apostolos praecipuum. Alter Alphaei filius. Crebra mentio fit in actis tertii Iacobi, qui dictus est frater domini, cognomento Iustus, filius, ut opinatur HIERONYMUS, Mariae, quae fuerit soror matris domini. Huic Iacobo tribuunt epistolam, quae legitur inter catholicas. Qui quum non esset de numero duodecim apostolorum, tamen hunc statim a morte Christi apostoli designarunt episcopum Hierosolymitanum, qui posteaquam Paulus appellasset Caesarem, e templi fastigio praecipitatus est, atque inter lapidandum fullonis fuste percussus, interiit. Hunc Hierosolymis (*) negat

(*) Legendum videtur, *Hieronymus*.

fuisse de numero apostolorum duodecim. Et tamen quanta fuerit huius auctoritas vel illud declarat, quod quum in concilio tractaretur de gentibus non onerandis lege mosaica, post Petrum cum auctoritate pronunciat sententiam, *εὐώ κείνω*, inquit. Hic idem post Paulo fuit auctor, ut adiungeret sibi quatuor, qui voto se adstrinxerant, cumque his ritu iudaico purificaretur in templo, cuius consilio Paulus obtemperavit. Quin etiam urbem ingressus hunc primum salutavit, tanquam illic primas tenentem. Et in epistola ad Galatas hunc ceu praecipuum nominat. *Aliorum*, inquit, *apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini.* Caeterum Petrum Antiochiae fuisse declarat in eadem epistola narrans, quemadmodum illum rephenderit ob simulationem. Iam DIONYSIUS apud EUSEBIUM, Corinthiorum episcopus, scriptor pervetustus, literis prodidit, Petrum et Paulum Romae iussu Neronis eodem die martyrii palmam promeruisse. Caeterum Petrum inter praecipuos etiam primatem fuisse declarat, quod apud evangelistas omnes, atque etiam in actis, in catalogo duodecim semper primo loco recensetur. Deinde quod initio fere primus fuit ad dicendum. Nam et ante missum spiritum sanctum, congregatis in coenaculo discipulis, proponit de subrogando quopiam in locum Judae. Rursus ubi tumultus esset in populo ob linguarum miraculum, Petrus solus auspiciatur concionem evangelicam. Primus omnium miraculum edit in nomine Iesu, pro templi foribus fanato claudo. Ac mox hac de causa concursu facto in porticu Solomonis, Petrus concionatur apud populum. Ubi videtur et Ioannes Petri comes aliquid dixisse,

quod non refertur. Sic enim ait Lucas: *Loquentibus autem illis ad populum, nisi placet accipere utrumque dixisse, quod Petrus utriusque nomine dixit.* Similis enim locus mox sequitur in eodem Cap. III. *Petrus vero et Ioannes respondentes dixerunt ad eos.* Rursus Cap. IV. *Respondens autem Petrus et apostoli dixerunt, quod Petrus omnium voce loqueretur.* Rursum quum ageret de creandis diaconis, Petrus verba facit solus. Solus pronunciavit sententiam in Ananiam. Quin et illud arguit Petri dignitatem inter apostolos, quod primus ductus est in carcerem, ac virgis caesus, quamquam ex narratione Lucae videntur omnes apostoli, simul cum Petro, iam iterum coniecto in carcerem, virgis caesi. Nunc de Paulo dicamus, qui veluti strenuus dux per omnes terras mariaque volitavit, ut omnes gentes redigeret sub iugum Christi. Primum Hierosolymis profectus est Damascum. Ea est civitas Syrophoenices, quae quondam Arabiae deputabatur, ut auctor est TERTULLIANUS adversus Marcionem lib. III. totius Syriae caput, inter Libanum et Antilibanum sita. Hic baptizatus est Paulus, et evangelii praedicationem auspiciatus. Verum hinc clam profugiens utrum abierit in Arabiam, et inde reversus sit Damascum, ac post annos tres demum redierit Hierosolymam, ut videret Petrum, quemadmodum ipse refert in epistola ad Galatas, an statim se receperit Hierosolymam, non satis liquet ex actis. Imo ne hoc quidem, utrum in prima praedicatione periclitatus sit ob infidias praefecti an secunda. Ex narratione Lucae videtur statim, ut fugisset Damasco, se recepisse Hierosolymam, quoniam qui paulo ante profectus fuerat hostili animo in disci-

pulos, noluerunt in consortium suum recipere. Quod si tot annis praedicasset, fieri vix potuisset, quin rumore cognovissent eum fuisse mutatum. Rursus Hierosolymis profugus deductus est Caesaream Philippi, ea est Phoenices ad radicem Libani montis, ubi sunt fontes Iordanis. A Caesarea dimissus est Tarsum. Ea metropolis est Ciliciae, Pauli patria, quam interfluit annis Cydnus. A Tarso per Barnabam reductus est Antiochiam Phoenices metropolim, unde et regioni nomen, quae proxima est Ciliciae. Hinc profectus est denuo Hierosolymam, ut exhiberet collectam pecuniam in subsidium pauperum. Quo facto reversus est Antiochiam, unde venerat. Hic donatus apostolico nomine, profectus est Seleuciam. Ea est in promontorio Antiochiae Syriae, obvia volenti ab Antiochiae civitate proficisci in Cyprum. E Seleucia solvit in Cyprum insulam oppositam Ciliciae, quae est Asiae minoris. Appulit autem Salaminem, quae civitas Cypri prima occurrit ad orientem, et pervenit Paphum, quae est extrema ad occidentem, ut intelligamus totam eam insulam peragratam. Ubi quidam putant illi pro Saulo, commutatum Pauli nomen a Sergio Paulo eius insulae proconsule, quum magis conveniat, ut parentes ac patroni liberis ac libertis sua impartiant nomina, quam ut ab illis mutentur. A Papho solvens appulit Pergen. Ea civitas est Pamphyliae. Hinc Antiochiam Pisidiae. Hinc Iconium, mox Lystra, quae est civitas Lycaoniae. Hic autem tum lapidatus est Paulus. A Lystris profectus est Derben, quae et ipsa Lycaoniae est. Hinc remensus iter quo venerat, reversus est Lystra, Iconium et Antiochiam Pisidiae, quo

quod coeptum erat confirmaret. Atque item peragrata reliqua Pisidia, redierunt in Pamphyliam, usque ad Pergen, ad quam primum appulerant e Cypro. Hinc Attaliam. Ea civitas est maritima Pamphyliae, ex qua scribae fecerant Italiam. Attalia solventes, navigarunt Antiochiam Syriae, unde primum hoc iter fuerat auspicatus. Hinc rursus Hierosolymam itum est, ut caeteris apostolis probaret, quae gesserat in Asia minore, sed interim praedicans evangelium in Phoenice et Samaria, per quas erat iter. Eo peracto reversus est Antiochiam, unde venerat. Hic seiunctus a Barnaba, peragravit Syriam, ac mox Ciliciam. Inde iterum revisit Derben ac Lystra, ubi circumcidit Timotheum. A Lystris fecit iter per Phrygiam et Galatiam. Hinc ventum est in Mysiam, mox Troadem. Atque hic nonnullus scrupulus occurrit, Etenim si sentit de Phrygia, in qua est Troas, a Lycaonia prior occurrit Galatia, quam Phrygia. Et tamen Lucas cap. XVI. sic retert: *Transseuntes autem Phrygiam et Galatiae regionem, vetiti sunt a spiritu sancto loqui verbum in Asia.* Rursum incertum est, an Asia hic accipiatur pro illa minoris Asiae parte, quae simpliciter Asia dicitur, an de tota Asia minore, in qua iam multis locis praedicaverat. Siquidem Galatia sita ad septentrionem, h. e. ad pontum Euxinum, ad orientem habet Cappadociam, ad occidentem Bithyniam, ad austrum Pisidiam et Lycaoniam. Quamquam hic PTOLOMAEUS ponit alteram quamdam Phrygiam vergentem ad occidentem. Porro Mysia maior proxima est Asiae, sic proprie dictae. Mysia minor est supra Phrygiam. Potest igitur sic explicari scrupulus, ut in

his duobus vocabulis Phrygiam et Galatiam fit ordo praeposterus, et intelligamus illum e Lycaonia recta pervenisse in Galatiam, hinc in Phrygiam, ex Phrygia voluisse petere Asiam proprie dictam, ni vetuisset spiritus. Adhaeret autem haec Asiae pars Phrygiae ad orientem et austrum. Itaque Paulum vetitum huc ire, flexisse iter ad Mysiam maiorem, ni fallor, per quam iter est in Bithyniam, quae quondam Bebrycia dicta est et Mygdonia, proxime habens ad septentrionem eam Asiae partem, quae proprie Pontus dicitur. Rursum quum huc ire vetaret spiritus, reflexisse iter ad occidentem, ac peragrata Mysia minore redisse per mediam Phrygiam usque ad Troadem, quae est in littore Phrygiae, eadem et Antigoniam dicta, opposita Chersoneso, unde proximus traiectus est in Europam ex Asia minore. A Troade solverunt, ac recto cursu pervenerunt in insulam Samothracen, oppositam Thraciae, quam habet ad septentrionem. Hinc Neapolim. Ea civitas est in littore, in confinio Macedoniae ac Thraciae. Hinc Philippos, quam Lucas admonet esse civitatem Coloniam in prima parte Macedoniae. Ad hos scribit unam epistolam Paulus. Hic virgis caesus est, et in carcerem coniectus cum Sila. Post haec per Amphipolim, quae non longe abest a Strymone flumine, et Appolloniam, quae Thessalonicae proxima est, venere Thessalonicam. Ea civitas metropolis est Macedoniae. Et ad hos Paulus scribit epistolam. Et hic orto tumultu clam dimissus est Berrhoeam, quam a Thessalonica dirimit Pella, patria Alexandri M. Hic reperit dociles auditores. Porro Berrhoea non ita procul abest a mari. Itaque tumultu

concitato deductus est ad mare, inde Athenas perventum navigio, ni fallor, propterea quod Lucas meminit illum dimissum, ut iret ad mare. Est et alia coniectura, quod quum itera Berrhoea fit longum usque ad Atticam, nulla fit mentio regionum aut civitatum, quae pedibus iter facientibus occurrissent. Hic convertit Dionysium, qui an iudex fuerit an philosophus non satis liquet, quum Lucas tantum illum vocet Areopagitam. Opinor autem omnes Areopagitas dictos, qui partem eam urbis Athenarum inhabitabant. Demiror autem, cur BEDA faciat hunc Corinthiorum Episcopum, quum apud EUSEBIUM DIONYSIUS quidam, Corinthiorum episcopus, doceat DIONYSIUM AREOPAGITAM Athenis episcopum ab ipso Paulo ordinatum. Quin probabilius est DIONYSIUM AREOPAGITAM nihil omnino scriptorum reliquisse, quum apud EUSEBIUM tam diligenter recenscantur libri DIONYSII Corinthiorum episcopi, de Areopagitae monumentis nulla usquam fiat mentio. Ab Attica venit Corinthum. Ea est metropolis Achaiae. Hinc constituerat navigare in Syriam, et suscepto voto in Cencreis, is est portus Corinthiacus ad Asiam minorem spectans, tondit sibi caput. Hinc igitur solvens pervenit Ephesum. Ea est in littore Asiae minoris, in parte quae dicitur Ionia. Hic tum temporis reliquit Priscillam et Aquilam. Ab Epheso solvens venit Caesaream, deinde Antiochiam. BEDA, non dubito quin veterem quempiam sequutus, vult hanc Caesaream esse Cappadociae, non Syriae, et Graeci nolunt hanc Antiochiam esse Pisidiae, cuius supra bis meminit. Quamquam Epheso profectis prior occurrit Pisidia, quam Cappa-

docia. Caeterum graeci codices hoc loco plus habent quam nostri. Nimirum hunc in modum: *Rogantibus autem eis, ut ampliori tempore maneret apud se, non annuit, sed valedixit illis, dicens: Oportet me omnino festum, quod instat, agere Hierosolymis.* Quibus probatur haec lectio, malunt Paulum ab Ephesio littore recta navigasse Caesaream Palaestinae, inde petiisse Hierosolymam, et salutasse fratres, post haec redisse Antiochiam Syriae, atque hinc rursus repetisse Asiam minorem. Facit ad hanc opinionem, quod ita legitur, *descendens Caesaream, adscendit et salutavit ecclesiam.* Ostendit quo descenderit, non indicat quo adscenderit. Atqui in evangelicis literis, qui petunt Hierosolymas adscendere dicuntur, unde coniectant illum e Caesarea Palaestinae adscendisse Hierosolymam, ubi dixerat agendum festum diem, atque hinc rursus descenderit petens Antiochiam. Hanc opinionem, ut probabilem, nos in hac paraphrasi sumus sequuti, cessuri facile, si quis adduxerit probabiliorem. Legitur et Antiochiae commoratus aliquamdiu. At in Antiochia Syriae solitus est libenter commorari Paulus. Hinc igitur repetita Asia, peragratis in medio regionibus, in quibus ante docuerat, venit in Galatiam, hinc rursus in Phrygiam, ubique confirmans discipulos. Inde profectus est Ephesum, quum iam Apollos profectus esset Corinthum, terrestrine itinere, an navigatione parum liquet, nisi quod probabilius est illum terra fecisse iter, eo quod Lucas adiicit, *peragratis superioribus partibus.* Hic Paulus proposuerat repetere Hierosolymam, sed prius peragrata Macedonia et Achaia, per spiritum intelligens sibi Romam esse eundem post aditam Hierosolymam. Itaque praemisit Timotheum

et Erastum in Macedoniam, ipse commoratus aliquamdiu in Asia minore. Post tumultum per Demetrium excitatum sequutus est eos, quos praemisera. Peragratis autem superioribus partibus, devenit in eam partem, quae proprie dicitur Graecia, in qua est Attica et Achaia. Hic Lucas non nominat Athenas aut Corinthum, sed ex re coniiicitur, quod quemadmodum fecerat, ex Attica venerit in Achaia, in qua est Corinthus, ac rursus e Cenchreis paraverit solvere in Syriam. Sed quoniam senserat illic paratas infidias navigaturo, vertit consilium, ac remensus iter qua venerat, repetiit Macedoniam, terrestri ut apparet itinere, quoniam navigaturo parabantur infidiae. Quum versaretur itaque in Macedonia, comitum partem, quos tum multos habebat ex Macedonia, praemisit Troadem, quae est in Phrygia. Paulus sequutus, diem paschae egisse videtur Philippis, quod Lucas ita scribat: *Navigavimus post diem azymorum a Philippis.* A Philippis itaque solvit Troadem, quo praecesserant comites, ut diximus. Hic adolescentem ex ruina mortuum restituit. A Troade pervenit Asson itinere pedestri, quo iussu Pauli comites navigio praecesserant. Est autem Assos civitas litoralis, non longe infra Troadem, eadem dicta Apollonia. Asso solventes appulerunt Mytilenen. Ea est civitas Lesbi insulae, obvia ab Asso navigantibus Chium. A Mytilene legentes littora Asiae, eo pervenerunt, ut Chium insulam haberent ad dextram. Chius autem opposita est Clazomenae in littore Asiae, media inter Lesbum et Samum, quo post adnavigarunt. Samus autem opposita est Trogyllio promontorio Asiae. A Samo solventes appulerunt Trogyll-

lium, ut est in graecis codicibus, quamquam Graecus, qui scripsit peregrinationem Pauli, non meminit Trogyllii. A Trogyllio itum est Miletum. Ea est civitas Cariae littoralis. A Chio commode poterant appellere Ephesum, sed data opera praeternavigatum est, ne diutius haereret in Asia. Quum enim Philippis egissent diem paschae, decreverant pentecosten agere Hierosolymis. Itaque posteaquam evocatis Epheso Miletum senioribus, mandasset quae volebat, illinc solventes, recto cursu pervenerunt Coum. Ea est insula inter Samum et Gnidum, civitatem in promontorio Asiae. A Coe ventum est ad Rhodum. Ea est insula opposita Lyciae. Iam autem navigantes incipiunt Asiam habere ad septentrionem, quum prius haberent ad orientem. A Rhodo venerunt Patara. Ea civitas est littoralis Lyciae provinciae. Hic nacti navim, quae recta peteret Phoenicen Syriae, recto cursu coeperunt eo tendere. Nam relicta ad laevam Cypro Insula appulerunt Tyrum. Ea est in littore Phoenices infra Sidonem. A Tyro ventum est Ptolemaidem. Et haec est littoralis inter Tyrum et montem Carmelum. Hinc appulerunt Caesaream Palaestinae, ubi diversatus est apud Philippum. Hinc iam pedestri itinere pervenit Hierosolymam, unde iussu tribuni Lybiae, vinctus deductus est Antipatridem, quae medio occurrit inter Hierosolymam et Caesaream. Hinc per equites ductus est Caesaream Palaestinae, unde iussu Festi praefidis, qui Felici successerat, vinctus deductus est Romam, hoc quidem itinere: Primum impositus navi, a Caesarea pervenit Sidonem, quae, ut diximus, est supra Tyrum. Hinc appulerunt Cyprum, sic ut illam ad laevam relinquerent dispendioso cursu,

sed huc adigebant venti contrarii. Ita praeterlegentes littora Ciliciae et Pamphyliae, pervenerant Myra, quam scribae verterant in Lystram. Ea est in Lycia, non procul a littore. Hinc aegre longaque navigatione eo progressi sunt, ut Gnidum promontorium haberent ad dextram. Sed reflante vento cursum flexerunt ad Cretam, quae illis tum erat ad laevam. Venerunt autem ad portum, cui nomen Salmon. Opinor autem Lucam usum voce, qua tum forte vulgus utebatur. Nam arbitror hanc esse, quam PLINIUS et STRABO vocant Sammonium. Hoc Cretae promontorium spectat orientem. Hinc ob ventos adversos aegre praeterlegebant littora Cretae, sic ut insulam haberent ad dextram, donec ventum esset ad locum Cretae, Laseae civitati vicinum, qui dicitur Boni portus, quod nomen apud veteres geographos non invenitur. Apparet eius temporis fuisse vocabulum. Caeterum fuisse ad latus australe Cretae, declarat, quod hinc conabantur tendere ad Phoenicen, id est promontorium Cretae, spectans ad Africum et Chorum. Africus autem flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali. Illic quoniam videbatur portus commodus, decreverant hibernare. Interea quum adspirasset Auster ventus sat commodus, qui flat a medio meridie, solventes ab Aso; ea civitas est in littore Cretae, praeterlegebant oram Cretae, ut appellerent Phoenicen modo dictam. Sed subito in diversum mutato vento, quum pro Austro flare coepisset Typhonicus, vehemens ac nautis formidabilis, idem dictus Euroaquilo, qui spirat inter septentrionem et ortum, vi tempestatis delati sunt in insulam, quae vocatur Claude, quae Cretam spectat inter occidentem et Austrum, quam in partem

maxime poterat impellere Euroaquilo, ex adversa coeli plaga spirans. Tandem desperatis rebus, impegerunt navim in insulam, quae dicebatur Melite. Ea est inter Epirum et Italiam, spectans Siciliam ad septentrionem. Hic viperam excussit absque noxa. Illic aliam navim nacti, nam altera perierat, appulerunt Syracusas, quae est in Sicilia, non procul a promontorio Pachyno. Huius littora praeterlegentes devenerunt Rhegium, id est oppidum in extremo agro Brutiorum, qua parte Italia proxima est Siciliae. A Rhegio recto cursu delati sunt Puteolos, id est promontorium in Campania, non procul a Neapoli. Hinc terrestri itinere perventum est usque ad forum Appii, ad locum, qui dicitur Tres tabernae, atque hic occursum est Paulo a discipulis e Roma. Abest autem Appii forum ab urbe iter diei. Hinc demum Romam perventum est. Constat igitur ex actis, illum peragrassse totam minorem Asiam, deinde transisse in Europam, ac totam Graeciam peragrassse, a parte septentrionali, in qua est Macedonia, usque ad Illyridem. Nam Illyris extrema pars est Macedoniae, ad septentrionem et occidentem. Id ipse refert in epistola ad Romanos c. 15. *Ita ut ab Hierusalem per circulum usque ad Illyricum repleverim evangelium.* Caeterum nusquam legimus, illum praedicasse in Creta, ad quam appulit tempestate coactus et vinctus. Nec illic moram egisse legitur, quum ipse censeret illic hybernandum esse, et tamen in Creta reliquit Titum, ut singulis civitatibus ordinaret presbyteros, ac quod illic superesset corrigendum, corrigeret, quemadmodum ipse testatur in epistola, quibus ex verbis apparet, illum et in Creta praedicasse. Nec in Arabia quid a Paulo gestum sit, refert Lucas. Atque

Tom. III,

B

hactenus de locis peragratis. Nunc de temporum quoque ratione paucis attingamus. Summa rerum, quas actorum liber complectitur, sub quatuor imperatoribus romanis gesta est; Tiberio, qui successit Octavio, Caio Caligula, Claudio Druso, Claudio Nerone. Quorum Tiberius rerum potitus est annos XXIII. Caligula IV. exceptis duobus mensibus, Claudius XIII. ac mensibus ferme decem, Nero XXIV. ac menses propemodum octo. Quidquid igitur gestum est a morte Christi, usque ad Paulum Romam perductum, continet Tiberii annos sex, Caligulae IV, Claudii XIV. In huius imperii initio Petrus Romam pervenisse creditur, et eiusdem anno quarto orta fames, cuius meminit Lucas. Rursus eiusdem anno nono, quemadmodum auctor est IOSEPHUS et EUSEBIUS, Roma expulsi sunt Iudaei, cuius rei meminit Lucas cap. XVIII, Neronis autem annos quatuor. Interim praefides Iudaeae fuerunt Pontius Pilatus, qui periit anno Caligulae III. Huic successit Felix, apud quem Paulus causam dixit, quem Claudius imperii sui anno undecimo, totius provinciae dederat procuratorem; Samariae quoque et Galilaeae, atque etiam regionis, quae dicitur ultra Iordanem. Et hoc nomine se felicem praedicat Paulus, quod causam dicturus esset apud eum, cui diu versato in ea provincia, notae essent res iudaicae. Huic successorem dedit Nero Portium Festum, apud quem quum praesente Agrippa causam dixisset Paulus, quoniam appellarat Caesarem, vincens Romam missus est, anno Neronis tertio aut secundo. Porro Iudaeorum reges hi fuere: Herodes, Philippus et Lysanias, praefuerunt annis sex. Herodes rex, qui Caesareae percussus ab angelo periit, praefuit annos septem. Agrippa huius filius, ex cuius consilio

Paulus Romam missus est, annos quindecim. Quamquam pater quoque cognomento dictus est Agrippa, sed filius simpliciter Agrippa vocatur in actis. Dominus itaque Iesus occisus est, revixit et adscendit in coelum, misitque spiritum sanctum anno Tiberii decimo octavo. Ac proximo anno, aut ut quidam volunt eodem, mox ut inter diaconos ordinatus est, lapidatus est Stephanus, Paulo assentiente, ac servante vestes lapidantium testium, qui paulo post deiicitur et convertitur apud Damascum, anno Tiberii XIX. Peragravit autem varias regiones ubique disseminans evangelium, usque ad annum Claudii decimum tertium. Nam hoc anno Paulus Hierosolymis coniectus est in vincula per Lysiam tribunum, a quo Caesaream vincus est missus, ut apud Felicem audiretur, ubi detentus est in vinculis annos duos, atque a Felice ut erat vincus, traditus est Portio Festo, a quo Romam missus est, ubi totum biennium egit in vinculis, hoc est, usque ad annum Neronis quintum. Nec ultra Lucas prosequitur historiam. Caetera scriptores non indiligentes ex variis coniecturis videntur addidisse, videlicet Paulum primum apud Neronem dicta causa fuisse absolutum, ac libere ubi vellet evangelium praedicasse annos decem. Tandem ubi Neronis saevitia iam processisset in rabiem, revocatus est ad eius tribunal, et capite truncatus. Huius rei coniecturam sumunt ex epistola Pauli ad Timotheum secunda. In qua meminit primae defensionis suae, in qua desertus sit ab omnibus, et tamen Dei praesidio liberatus. Atque hinc redisse ad praedicationem colligunt ex eo, quod mox subiicit: *Dominus autem mihi adstitit et confortavit me, ut per me praedicatio impleatur, et audiant omnes gentes.* Porro eum in se-

cunda defensione fuisse periclitatum, arguit quod inibi scribit: *Ego enim iam delibor, et tempus meae resolutionis instat etc.* Itaque martyrio coronatum credunt anno Neronis decimo tertio, anno a Christi morte trigesimo sexto. Porro quod Lucas reliquerit Paulum in prima defensione, hinc colligunt, quod hic finierit eorum, quae viderat, narrationem. Rursus quod adfuerit in secunda defensione, testatur Paulus in eadem epistola, dicens: *Lucas est mecum solus.* Ex his colligere licet, Paulum in evangelico negotio versatum fuisse annos viginti unum, praeter duos illos, quos Caesareae tenebatur in vinculis, rursus alios duos, quos Romae peregit in vinculis habitans in conducto, quibus, ut historiae memorant, accesserunt decem. Ita comperies a baptismo Pauli, usque ad mortem eiusdem annos triginta quinque. Haec quoniam videbantur nonnihil lucis allatura lectioni, libuit in frontispicio operis praefigere. Quamquam non ignoro, vix annorum rationem ad unguem tradi posse, quum in his non solum diversi scriptores inter se dissentiant, verum etiam iidem a se ipsis discrepent, ut BEDA in commentariis cap. decimo octavo scribit ex auctoritate IOSEPHI, Judaeos Romae expulsos anno Claudii nono. In annotatione temporum, quam praeposuit operi, dicit id factum anno octavo. Sic et apud EUSEBIUM nonnunquam alium annum reperies in historia, alium in chronicis, ubi in ambiguo relinquitur, utrum Tiberius imperaverit annos XXI. an XXIII. Bene vale, lector, et ad paraphrasim perlegendam bonis avibus accingere.

IN ACTA APOSTOLORUM
PARAPHRASIS

PER

DES. ERASMUM ROTERODAMUM

CAPUT I.

Promissi mei partem absolvi, Theophile. Superiore quidem libro complexus sum Iesu Christi vitam, altius rem exorsus, quam caeteri, nimirum ab Ioannis Baptistae, qui domini praecursor fuit, conceptione, quod in hac quoque narratione prodita sint vaticinia, Messiam mox venturum promittentia. Post haec quaedam ab aliis scriptoribus praetermissa copiosius enarravimus, de Christi conceptione, de nativitate, de circumcissione, ac purificatione; nonnihil etiam attigimus de divina indole, cuius specimen aliquod edidit annos natus duodecim. Haec ideo duxi commemoranda, quo pluribus argumentis liqueret, hunc esse, quem oracula prophetarum designarant, ac ne primam quidem illam aetatem Iesu caruisse piorum hominum ac spiritu coelesti afflatorum testimoniis. Quamquam autem dubium non est, quin tota Iesu vita fuerit unicum exemplar absolutae pietatis, tamen omissis his, quae in medio gesta sunt, transilivimus usque ad tempus, quo Ioannes praedicatione baptismoque suo coepit agere praecursorem Iesu Christi, quod ab eo tempore potissimum

B 3

dominus Iesus coepit agere negotium salutis humanae iuxta figuras et aenigmata legis mosaicae, ac iuxta prophetarum vaticinia. Huius negotii summa duabus in rebus consistit, in factis, hoc est, in edendis miraculis, in tolerando supplicio crucis, in resurrectione, in quibus nihil non exhibitum est per illum, quod vel in lege fuerat adumbratum, vel a prophetis promissum, tum in dictis, quibus orbi tradidit novam et evangelicam philosophiam, ut ab eodem peteremus et rationem et exemplum pie vivendi. Harum rerum seriem ²persequutus sum ad eum usque diem, quo posteaquam redivivus a morte praeceperat duodecim apostolis suis reliquisque discipulis septuaginta, quos ante mortem peculiariter in hoc munus delegerat, ut accepto spiritu sancto, quem et tum illis insufflans in faciem eorum, impartit, et post copiosius e coelo misit, abirent in orbem universum, ac praedicarent evangelium, non Judaeis tantum, verum etiam cunctis totius mundi nationibus, ³receptus est in coelum, unde venerat. Ac primum modis omnibus erat confirmanda fides eorum, per quos decreverat admirabilium gestorum cunctis mortalibus fidem fieri. Horum caput erat, ut persuaderetur omnibus, Iesum vere mortuum, vere revixisse tertio die, non imaginario corpore, sed eodem illo iam immortali, quod mortale gesserat in terris, quod exanime conditum fuerat in sepulchro. Proinde non satis habuit semel exhibere se redivivum discipulis suis, sed frequenter illis apparuit, non quemadmodum solent spectra, sed variis et evidentibus argumentis declarans, se vivum recepisse corpus, quadraginta diebus hac de causa commoratus in terris, in quibus tamen nulli conspicuus esse voluit, nisi suis. Atque his non solum praebuit sese conspiciendum oculis, audiendum auribus, contrahendum manibus, verum etiam familiariter cum illis vivens, cibum una cepit, quo non aliud vivi corporis certius indicium. Interim miscuit frequenter cum illis colloquium de regno Dei, revocans

illis in memoriam, quae gesserat ac docuerat ante mortem, ut tandem agnoscerent, nihil non evenisse, quod ille praedixerat eventurum, simul monens, quid in posterum essent vel facturi vel expectaturi. Quamquam enim illis iam tradiderat auctoritatem evangelii praedicandi, tamen vetuit, ne mox profilirent ad tam ardui muneris functionem, nec discederent ab Hierosolymis, sed illic congregati, simulque vacantes ieiuniis, hymnis ac precationibus, expectarent spiritum sanctum, quem ante quam moreretur, promiserat illis alterum consolatorem mittendum a patre. Ego, inquit, pollicitus sum ore meo, nec addubitate, quin pater bona fide praestiturus sit, quod illius nomine vobis recepi. Eadem est enim patris ac mea voluntas. Coeleste negotium est, quod aggrediemini, non humanum, neque carnalia docebitis, quemadmodum pharisaei docuerunt haecenus, sed spiritualia, neque medicis oborietur vobis ob evangelii praedicationem persecutio. Proinde opus est, ut virtute coelitus emissa confirmemini, quo pares sitis tanto negotio, quod non humanis viribus, sed divini spiritus praesidio perageatur. Haecenus tantum praelusum est quibusdam ad evangelicam functionem rudimentis. Ioannes baptizavit aqua, spiritum non contulit, nullus enim hominum illum conferre potest, nec aliud praedicavit, quam poenitentiam, quod instaret regnum coelorum. Nunc opus est validioribus praesidiis ad depromendum evangelicae doctrinae vigorem, et ad sustinendos adversantis mundi tumultus. Ad id non satis est, vos esse mundos a peccatis, sed ad novam doctrinam novo spiritu est opus, spiritu copioso, spiritu coelesti, spiritu igneo. Eo vos baptizabimini post paucos dies. Hic est baptismus, quem Ioannes dare non potuit, sed a me dandum praedixit. Siquidem de me ferens testimonium aiebat: *ille vos baptizabit in spiritu et igni.* Impartit et olim Deus spiritum suum prophetis ac piis ho-

minibus. Et vobis insufflavi spiritum sanctum. Idem est spiritus, sed nunc copiosissime effundetur in orbem terrarum, renovaturus omnia. Huic venturo praeparate animos vestros sobrietate, piis votis, sed inprimis simplici fiducia, quo fitis organa commoda, per

6 vos vim suam explicaturi spiritus. Haec ubi dixisset Iesus discipulis in unum congregatis, ne quid inter illos relinqueret diffidii, quoniam nondum illi deposuerant somnium illud de proferendo regno Israëlitico, percunctati sunt dominum, velut mox abiturum, an protinus a misso spiritu sancto restitutus esset regnum populo Israëlitico, et an statim esset exhibiturus orbi maiestatem suam. Nondum enim intelligebant, cuiusmodi futurum esset regnum illud spirituale. Petrus in monte cupiebat constitui regnum. Caeteri quoque audita mentione resurrectionis, sciscitabantur de regno. Rursus audito sermone de mittendo spiritu, redit illis in mentem regnum. Sperabant enim fore, ut orbis totius imperium transferretur in populum Judaeorum. Et omnino futurum erat, ut regnaret Israël, non ille carnalis, sed qui vere nomen hoc promeruisset, hoc est, qui vere fortis esset Deo. Iacob enim hoc nomen promeruit, luctans adversus angelum. Quam diu mundus fidebat suis operibus, impar erat iustitiae divinae. Omnes coarguebantur iniustitiae, et succumbebant poenae. Caeterum ubi coepit sibi diffidere, et fidere promissis evangelicis, iam expugnavit, ut ita loquar, Dei iustitiam, et extorsit misericordiam. Hoc regnum ubique collapsum, sed praecipue apud Judaeos, restituit Christus per evangelium. Hoc non intelligentes discipuli, felicitatem quamdam somniabant, quae liberaret ipsos ab omnibus malorum persecutionibus. Verum id non erat futurum ante finem mundi.

7 di. Tempus autem illud dominus ideo volebat suis incognitum esse, quia non expediebat illis scire. Proinde inutilem illorum curiositatem tali responso retudit: Nolite quaerere quod non expedit scire. Tantum

fidite, et quod mandatum est, peragite. Vos huius rei nihil aliud eritis quam ministri. Progressum et exitum permittite patri coelesti. Non igitur est vestrum nosse, quo anno, quo mense, qua hora venturum sit regnum Israëliticum, qualia scrutantur astrologi stulte curiosi. Quidquid pater voluit vos scire, hoc vobis impartii, tempus illud vobis non aperui, quia pater eius arbitrium uni sibi servavit, quo semper vigiletis in officio. Veniet omnino regnum Dei, quo piis et impiis sua pro factis praemia tribuentur, in cuius adventum oportet semper esse paratos. Quamquam et interim exeret sese regnum spirituale, in quo asserendo Deus vestram requirit operam, de praemiis ipse viderit. Proinde omisso studio cognoscendi quae non oportet, parate vos ad id quod instat. Cui rei quoniam ex vestris viribus impares estis, spiritus sanctus, ita ut sum pollicitus, coelitus effundetur in vos, robur animis vestris additurus, et quidquid vos docui revocaturus in memoriam, suggesturus etiam, si quid praeterea fuerit opus cognito, cuius suggestionem docti, praesidioque roborati, eritis mihi testes, primum Hierosolymis iuxta prophetam, qui dicit: *De Sion exhibit lex, et verbum domini de Hierusalem*, mox per omnem Judaeam, deinde per Judaeae finitimam Samariam, postremo per universas orbis nationes, quacumque gentes humanae terram incolunt. Omnibus enim ex aequo veni, omnibus mortuus sum, omnibus offertur evangelii gratia. Regnavit hactenus lex apud Judaeos. Evangelii regnum tam late patere vult pater, quam late patet terrarum orbis. Hic erat sermo postremus, quo dominus Iesus discipulos suos omnes in unum collectos in Bethania affatus est. Quo finito bene precatus illis, sub oculis omnium ferebatur in altum, donec nubes candida Iesu corpus subduceret illorum adspectui. Tempus enim erat, ut desinerent a corporis adspectu pendere, quo magis inciperent esse spirituales,

¶ 10 nec Iesum aliis iam oculis intueretur quam fidei. Quum igitur dominus nube tectus ferretur in sublime, persistebant discipuli defixis in coelum oculis. Usque adeo non poterant avelli ab eo, quem unice diligebant, licet adhuc imbecilles. Expectabant autem, ecquid etiam novae rei ostenderetur e sublimi. Adfunt igitur repente duo nuntii coelestes, specie humana, veste candida, species excludebat horrorem, candor vestis

¶ 11 congruebat nuntio properantis ad gloriam. Hi verbis amicis discipulorum moerorem, ex digressu domini conceptum, lenibant, et ab inutili suspectu revocabant ad officium. *Viri, inquit, Galilaei, cur hic statis defixis in coelum oculis?* Hic Iesus sublatus a vobis, rediit in coelum, unde venerat, quemadmodum frequenter ab illo audistis, quod profectus esset a patre, et quod vobis in mundo relictis, rediturus esset ad patrem. Non raptus est in aëra, quemadmodum Elias, sed receptus est in regiam patris, illi confesurus ad dexteram, utpote coelestis regni confors. Conspexistis illum visibili quidem sed immortalis corpore proficiscentem in coelum. Sic olim rediturus est, ut iudicis speciem agnoscant, qui hic servatoris speciem agnoscere noluerunt. Non redibit humilis, sed e sublimi multa cum gloria sese ostendet oculis omnium. Pauci vidistis euntem, redeuntem videbunt universi. Caeterum non est, quod eum reditum nunc expectetis. Didicistis ex eo, quod prius evangelium Dei praedicandum sit per universum terrarum orbem. Hoc potius nunc agite. Nec enim iussi estis hic consistere, sed sedere Hierosolymis, ut illic accepto coelesti spiritu, feliciter auspiciemini coeleste negotium. His dictis paruerunt discipuli, ac relicto monte olivarum, cuius hospitio dominus ante mortem delectatus fuerat, et cui rediturus in coelum ultima impressit vestigia, reversi sunt Hierosolymam. Abest autem mons ille ab Hierosolymis itinere sabbati, hoc est fere passus his

mille. Ab hoc monte itum est ad crucis ignominiam, ab eodem itum est ad gloriam. Ex hoc in prospectu est Hierosolyma, et in hoc sedens praedixerat ac deflexerat excidium urbis. In hac interfetrice prophetarum dominus primo voluit exoriri lucem evangelicam, vel quia sic praedictum erat a prophetis, vel ut eriperetur illis omnis praetextus exultationis, alioquin ob suam incredulitatem funditus perituris. Amabilius erat apostolis suspicere in coelum, quo praecesserat dominus, verum ob utilitatem proximi saepe descendendam est ad necessaria magis quam iucunda nobis. Ubi ventum est Hierosolymam, ingressi sunt coenaculum quoddam, in quo mansitabant discipuli, qui Christo fuerant prae caeteris familiares, videlicet *Simon Petrus et Ioannes, Iacobus et Andreas, Philippus et Thomas, Bartholomaeus et Matthaeus, Iacobus Alphaei et Simon Zelotes*, qui Hebraeis dictus est *Cana-naeus*, et *Judas* cui cognomen *Thaddaeus* five *Leb-baeus*, *Jacobi* minoris frater. Mansitabant in eodem coenaculo mulieres aliquot, quae pio studio sequutae dominum proficiscentem Hierosolymam, de suis facultatibus ministrarant. Inter has erat et *Maria* mater Iesu, cum aliquot illius cognatis, quos Hebraei fratres appellant. Hic mihi paulisper contemplator ecclesiae nascentis primordia. Placet civitas Hierusalem, quae Hebraeis sonat *visionem pacis*. Non habitant Hierusalem, quibus hic mundus est patria, nec adspirant ad tranquillitatem vitae coelestis. Non habitant Hierusalem, qui mentem habent mundanis cupiditatibus turbulentam. In talia pectora non sese recipit spiritus sanctus. Placuit et coenaculum, quae pars est superior aedium. Nam inferiora domus vel tabernae, vel officinae solent occupare. Procul autem a sordidis curis oportet abesse, qui se parat habitaculum divino spiritui. Haec est illa sancta congregatio, quam ex omnibus delegerat dominus Iesus. Hoc erat coenaculum

primum evangelicae ecclesiae domicilium. Nunc vide quid hic agatur. Non rixis aut fabulis otiosis teritur tempus, sed erant omnes unanimiter perseverantes in sacris precationibus. Non est ecclesia Christi, ubi non est unanimitas. Non sunt Deo gratæ preces, ubi non est fraterna concordia. Nec meretur audiri, nisi qui perseveranter oraverit. Idem orat evangelica congregatio. Ubi alius orat opes, alius optat mortem inimici, alius longævitatē, alius regnum, alius aliud, ibi non est ecclesiastica deprecatio. Ad apostolicum autem coenaculum confluebant et reliqui discipuli. Quisquis autem vult haberi discipulus Iesu, ad eccle-

15 siæ consortium aggregetur oportet. Iam convenerat hominum multitudo plus minus centum viginti. Tam exiguus erat numerus, qui Christum toto pectore diligebant. Hic Petrum ut fidum pastorem, qui vehementer cupiebat gregem evangelicum accrescere, coepit sollicitudo quaedam de imminuto numero apostolorum, quos dominus Iesus duodecim elegerat. Judas enim Iscariotes extinctus e duodecim fecerat undecim. Hic considera, Theophile, consultationis ecclesiasticae formam. Quum numerus discipulorum adesset frequentissimus, Petrus episcopi personam agens, assurgit in medio confessu discipulorum, ut ex concordia consensu statueretur, quod ad instaurandam integritatem ordinis apostolici videbatur pertinere. Exorditur a scriptura divina. Nimirum hinc oportet proficisci concionem ecclesiasticam, neque quidquam decerni-

16 tur, nisi præmissa concordia deprecatione. Loquutus est autem hunc in modum: Viri fratres, non oportet vos humanis consiliis quidquam tentare novi, sed quod olim spiritus sanctus per os David prædixit, de subrogando quopiam in locum Iudæ, necesse est ut impleatur. Nam et hoc prædictum erat in psalmis futurum, ut ille desciscens a domino suo, locum vacuum faceret successuro, Dominus enim Iesus ex omnibus duodecim

peculiariter selegerat apostolos, quos omnium, quae gerebat ac docebat, voluit esse testes. Hos omnes hic videtis adesse, excepto Juda Iscariote. Nam et illum ¹⁷ dominus Iesus cooptaverat in numerum duodecim, atque apostolici muneris consortem esse voluit. Verum is deserto consortio praeceptoris ac nostro, maluit esse dux sceleratorum militum, qui comprehenderunt Iesum, quam Iesum ducem sequi, aut apostolorum esse socius. Atque impii consilii fuit infelix exitus. Si ¹⁸ quidem excaecatus avaritia, triginta argenteis vendidit ac prodidit innocentem dominum. Deinde ductus facti poenitentia, retulit impiam mercedem, et abiecit ad pedes sacerdotum, a quibus fuerat conductus. Ipse magis memor sceleris sui, quam Iesu clementiae, sibi carnifex fuit. Nam laqueo guttur praeligavit, ac suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera eius. Caeterum infelix illa pecunia, quam abiecerat ad pedes sacerdotum, eorundem consilio collocata est emendo agro, in quo sepelirentur peregrini, propterea quod nefas esse ducerent, pretium innoxii sanguinis proditi inferre gazophylacio. Haec sacerdotum ac ¹⁹ phariseorum impia religio fecit, ut et Judae facinus, et ipsorum impietas magis innotesceret omnibus, qui tum agebant Hierosolymis, adeo ut ager ille vulgata Judaeorum lingua diceretur *Aeldema*, hoc est, *ager sanguinis*. Itaque quod Ps. LXVIII. spiritus sanctus ²⁰ praedixerat de Judaeis, qui pertinacibus odiis Christum persecuti sunt, nec voluerunt resipiscere tot provocati beneficiis, iam in Juda videmus impletum, suo tempore complendum et in caeteris. Sic enim habet prophetia: *Fiat commoratio eorum deserta, et non fit qui inhabitet in ea*. Amisit infelix Judas locum apostolici muneris. Itidem et tolletur olim templum, sacerdotium, scribarum et phariseorum auctoritas una cum ipsa Hierosolyma. Expellentur impii Judaei, et succedent in horum locum veri Judaei, qui mente cir-

cumcisi non corpore, Messiam agnoscant quem illi crucifixerunt. Praedictum est et hoc multis prophetarum vaticiniis, et ipsi audivimus dominum Jesum haec cum lachrymis vaticinantem de civitate Hierosolymorum. Restat interim, ut et in Judae locum aliquis subrogetur. Praedixit et hoc Psalmus CVIII. *Et episcopatum eius accipiet alter*. Nostri enim functio nihil aliud est, quam ut dominici gregis curam gerentes, illi de doctrinae evangelicae pabulo prospiciamus. Deferuit ille locum suum, nec tamen ob id fraudandus est grex suis pastoribus, nec minuendus est numerus, quem dominus omnium primum instituit, addito cognomine peculiari, ut apostoli vocarentur. Hos enim perpetuos dictorum ac factorum suorum testes esse voluit, quos ob id assiduos ac domesticos etiam habuit convictores. Oportet igitur aliquem in Judae locum subrogari ex eorum numero, qui perpetuo nobiscum versati sunt toto hoc tempore, quo dominus Iesus peragens negotium salutis humanae, nos sibi familiares esse voluit et affectatores perpetuos, quocumque se-
22 le conferret, videlicet a baptismo Ioannis, cui mox successit, usque ad eum diem, quo sese recepit in coelum, quo nobiscum possit esse testis idoneus omnium, quae docuit ac gessit dominus, sed praecipue resurrectionis, nec enim frequenter omnibus apparuit discipulis, sed
23 his duntaxat, quos peculiariter selegerat. Haec oratio quum placuisset multitudini, statuerunt duos e numero septuaginta selectos, Ioseph, idem est Barsabas, cui ob insignem morum integritatem cognomentum est additum, Iustus, ac Matthiam, ut ex his duobus, quos aequabat religio, uter magis placuisset coetui, is susciperet apostoli munus. Caeterum illi suo iudicio diffidentes, communi precatione rogarunt dominum, di-
24 centes: Homines, qui iudicant ex his, quae cernunt et audiunt, falli possunt iudicio: sed tu, domine, qui solus inspector es cordium, ex quibus homines vere boni sunt
25

aut mali, ne graveris aliquo signo declarare famulis
tuis, utrum ex his duobus elegeris, ut impleat nume-
rum duodecim apostolorum, ac succedat in functionem
tanti muneris, unde Judas excidit, abiturus in locum
suum, in quem tu non ignorabas illum abiturum, cu-
ius oculos nihil fugit. Nec enim ille tua culpa defe-
cit a tuo consortio, qui nihil non fecisti, quo resipisce-
ret, neque tu falsus iudicio adsciveras defecturum, sed
ita nobis expedire viderat tua divina sapientia, ut illo
proditore, filius tuus pro nobis immolaretur, et pro-
ditor nobis esset exemplo, ne munus nobis traditum
oscitantes ac securi teneremus. Post hanc precationem²⁶
itum est ad sortes iuxta morem Hebraeorum. Sic enim
Jonas sorte praecipitatus est in mare, sic Ionathas de-
prehensus est gustasse mel, sic sacerdotes sortito fun-
gebantur sacris officiis. Nondum enim venerat spiri-
tus sanctus, et adhuc aliquas Judaismi reliquias habe-
bant apostoli. Tametsi sortes periculosae non sunt,
quae utricumque faverint, probum et idoneum desi-
gnant. Nec totum negotium creditum est sortibus.
Suffragiis sunt electi duo probatissimi. Inter hos am-
biguitatem electionis finit fors, quae non ipsa temeri-
tatem habere potuit, cuius eventum moderatur pre-
catio. Sors igitur haec, quae nihil aliud fuit, quam
declaratio divinae voluntatis, designavit Matthiam,
quamquam Ioseph praeter cognominis commendatio-
nem, etiam Iesu propinquitate commendabatur. Et
tamen huic praelatus est Matthias, quo nos doceremur,
in deligendis episcopis, quibus credenda sit evangeli-
cae doctrinae dispensatio, adeo nihil essetribuendum
humanis affectibus, ut inter pares potius illi faven-
dum sit, quem nihil humanae rei commendat, ne quod
per occasionem est factum, trahatur in perniciosum
exemplum. Subest et in nominibus nonnihil recondi-
tioris doctrinae. Matthias, quae vox Hebraeis sonat
donationem domini, praefertur Iusto. Id cognomen

ex operibus sibi vindicabant pharisaei. At nulli minus idonei sunt ad dispensationem evangelicam. Qui gratuitum Dei donum per fidem evangelicam agnoscit et praedicat, is demum dignus, qui succedat in vices apostolorum. Nec indignatus est Iustus sibi praeferrī parē, nec sibi placuit Matthias additus undecim apostolis, ut sacrum illum numerum absolveret, et vir optimus in pessimi locum succederet.

CAPUT II.

Hunc in modum transactis diebus a domini resurrectione quadraginta novem, aderat expectatus ille dies pentecostes, hoc est, quinquagesimus, qui Judaeis quoque laetus ac venerabilis erat, vel ob annum Iubilaei, qui quinquagesimo quoque anno recurrebat, vel quod lex in monte Sinai prodita sit quinquagesimo die ab occiso agno, cuius cruore incolumes exierant ex Aegypto. in monte prodita est vetus lex, inscripta tabulis lapideis, in coenaculo prodita est lex nova, per spiritum sanctum inscripta cordibus credentium. Utrobique loci sublimitas, utrobique ignis. Sed illic nihil aliud quam mons est, quem populus etiam attingere prohibetur, nimirum crassus ac terrenus, nec capax rerum spiritualium. Hic in ipso monte domus est, ut agnoscas ecclesiae concordiam. Illic mons Sinai, qui conveniebat ferendae legi, quae multitudine praceptorum coerceret rebellem populum. Nam a pracepto Sina dicitur. Hic mons Sion, qui Hebraeis sonat *speculam*, unde despiciuntur omnia terrena, unde per fidem velut e propinquo prospectantur coelestia. Illic ignis terribilis, fumus, incendium, fulgura ac tonitrua, hic spiritus vehemens, sed alacritatem adferens, non terrorem, et ignis, qui non exurat corpora, sed mentes illuminet, coelestique facundia locupletet linguas

guas simplicium. Illic populus discors obmurmurat, hic in eodem conclavi quieti unanimesque deprecantur expectantes coeleste donum. Erat is dies delectus coelesti negotio, quemadmodum et locus, in quem novem diebus frequenter soliti fuerant ventitare. Caeterum ubi iam adesset dies quinquagesimus, simul omnes magno consensu convenerant in idem coenaculum, accepturi spiritum coelestem. Ubi animus est humilibus ac sordidis curis occupatus, ibi non est spiritus sanctus, in coenaculo fit oportet. Ubi pectus est dissidiis, odiis ac rixis tumultuosum, ibi non est locus spiritui sancto. Omnes simul collecti in unum locum, eumque sublimem, concorditer credunt, orant et expectant. Et ecce subito venit e sublimi donum Dei. *Re-* ²
pente siquidem e coelo venit sonitus, quasi venti magno impetu sese ferentis, ac replevit totum coenaculum, ubi sedebant placidi quietique. Non erat ille Boreas e nubibus frigus adspirans, neque erat Notus e palustribus locis teporem pestiferum adferens corporibus. Flatus erat coelestis, inde veniens, quo profectus fuerat Christus, vitam aeternam inspirans animis, robur et alacritatem addens infirmis ac pusillis. Hic sonitus neminem terruit, sed omnium animos expegefecit ad expectationem promissi spiritus. Datum est ³
hoc signum auribus, datum est alterum oculis. Sunt enim hi duo sensus in homine praecipui. *Apparuerunt linguae velut ignea specie sese in singulos discipulos dispertientes,* atque ut intelligamus donum hoc fore perpetuum, uniuscuiusque capiti aliquamdiu insidentes. Idem spiritus afflavit omnium animos. Idem ignis accendit omnium pectus ac linguam. Nec mora, ⁴
visibile signum vis doni coelestis est consequuta. Omnes quotquot aderant, veluti subito transmutati in coelestes homines, ac *repleti spiritu sancto, coeperunt loqui diversis linguis,* non quas didicerant ex hominum colloquiis, sed quas coelitus illis indiderat spiritus.

Nullum hominis membrum pestilentius mala lingua, nullum salubrius bona. Caeterum ad coelestem doctrinam per omnium linguarum gentes disseminandam, opus erat linguis coelesti doctrina imbutis, tum evangelicae caritatis igni flammantibus. Erat igitur hoc praecipuum signum evangelicae fidei, quod dominus illis promiserat, *linguis*, inquit, *loquentur novis*. Qui calumniantur, qui obtreant, qui convitiantur proximo, qui peierant, qui loquuntur obscuro, linguam habent non igne coelesti, sed igni gehennae inflammata. Qui disputant de rebus humilibus huius mundi, nondum acceperunt linguam coelestem. Antea apostoli disputabant de panibus omissis, de regno Israëlitico proferendo, de primo confessu, de principatu. Haec erat humana lingua, nondum idonea ad praedicandum evangelium. Nihil istiusmodi nunc loquuntur; spiritualia, coelestia, ignea sunt omnia, quae spirant, quaeque loquuntur. Sine lingua, sine spiritu non profertur vox. Porro spiritus coelestis vocem edit coelestem, lingua ignea rapit et inflammat animos auditorum. Friget lingua phariseorum, neminem afficit quantumvis erudita philosophorum, quantumvis disertata rhetorum lingua. Donum hoc e coelis proficiscitur. Discipuli nihil aliud sunt quam organa, per quae vocem suam edit spiritus sanctus. Hoc donum nec homo dare potest homini, nec sibi quisquam partitur, sed Deus impartit unicuique, sicut ipsi visum fuerit. Cui copiosius impartierit, is non habet cur alterum despiciat, sed habet, cur alacrius conetur prodesse multis. Res est vehemens spiritus, res est vivida et irrequieta ignis. Non dormitant amplius apostoli, quemadmodum dormitabant ante mortem domini, non latitant amplius, quemadmodum latitabant post resurrectionem, profiliunt in publicum, passim ac palam praedicant omnibus gratuitam salutem per fiduciam erga Iesum, paulo ante crucifixum. Erat autem

ea civitas theatrum idoneum huic auspicandae fabulae. Siquidem ob urbis celebritatem, et ob pascha quod praecesserat, et ob pentecostes religionem plurimi tum agebant Hierosolymis, non solum ex omnibus Syriae partibus, verum etiam ex omnibus regionibus, quocumque illos vel bellorum tempestas dispulerat, vel casus aliquis deduxerat. Inter quos erant plurimi, quibus cordi erat pietas. Huius igitur rei novitas ubi per omnes esset vulgata, convenit promiscua populi multitudo, perplexis animis quaerens, quid hoc esset novae rei, quod quum ex tam diversae linguae regionibus essent collecti, tamen tum unusquisque sic intellexisset illos loquentes, quasi non una quapiam omnibus, sed singulo cuique sua vernacula fuissent loquuti. Habet enim et Hebraeorum lingua iuxta regionum divisionem sua discrimina, vel ex confinio diversarum gentium, vel alio quopiam casu. Nam et Iesum Samaritana mulier ex linguae proprietate agnovit esse Judaeum, et Petrum linguae sonitus prodidit esse Galilaeum. Itidem et Graecorum lingua in quinque species diducta est. Neque minor differentia in caeteris gentium linguis. Porro plerique Judaei non aliam tenebant linguam, quam eius gentis apud quam erant nati. Omnes igitur vehemens quaedam habebat admiratio, atque inter sese disputabant, qui fieret, quod nec auditum unquam fuerat, neque lectum. Dicebant autem: Ecce rem novam. *Nonne isti omnes qui loquuntur patria Galilaei sunt?* Qui fit igitur, ut tam multi diversae linguae homines, quoties audimus unum aliquem loquentem, nihilo secius intelligamus, quam si suam quisque linguam, in qua natus est, audiret, quum ex tam diversis regionibus multitudo conflata sit, quae habet Parthos, Medos, Elamitas, tum eos qui incolunt Judaeam in multas partes divisam, et ad haec Cappadociam, Pontum et Asiam, sic proprie dictam, Phrygiam, Pamphyliam, Aegyptum, easque Libyae par-

11 tes, quae attingunt Cyrenen. Neque desunt, qui Ro-
 mae sedem habent, partim genere Iudaei, partim pro-
 felyti, hoc est, ad iudaicam religionem cooptati. Prae-
 terea Cretenses et Arabes. Ex tot nationibus, ex tam
 diversis linguis conflati, audimus et intelligimus illos lo-
 quentes, non res usitatas aut humanas, sed sublimia,
 12 sed magnifica, sed Deo digna. Ad hunc modum quot-
 quot erant religionis amantes, rei novitate perculsi,
 differebant, dicentes: Quid sibi vult prodigium hoc?
 Non reprehendunt quod assequi non possunt, quemad-
 modum solent pharisaei, sed inquirunt ac discere cu-
 13 piunt, quod ignorant. Ex adverso qui iudicii erant
 iniquioris ac praecipitis, irridentes dicebant: *Musto*
expleti sunt. Dicas hos esse discipulos pharisaeorum,
 qui dicebant de Iesu: *Daemonium habet.* Et est omni-
 no ebrietas vehemens furori persimilis. Fit autem for-
 sitan, ut per furorem aliquis diversis loquatur linguis,
 quas nunquam didicit. Sed nullus furor hoc praestat,
 ut omnes quod loquaris intelligant. Haec illi quidem
 ludibrii causa dicebant. Caeterum nihil vetat non-
 nunquam et iocando vera dicere. Prorsus expleti erant
 novo vino, quod dominus noluit committi vetustis
 utribus. Vetus enim mosaicae legis vinum defecerat
 in nuptiis ecclesiae, ac frigidus et insipidus legis sensus
 per Christum versus est in vinum novum. Insipidum
 ac dilutum est, quidquid carnale est. Vividum, effi-
 cax ac sapidum est, quidquid est spirituale. Bibebant
 autem affatim de calice coelesti, de quo dicit psalmo-
 graphus: *Calix meus inebrians quam praeclarus est.*
 Et si licet res toto genere dissimillimas inter se con-
 ferre, vulgaris ista temulentia quatuor res praecipue
 gignit in hominibus, profert in apertum quae latebant
 in corde, inducit oblivionem praeteritorum malorum,
 ac spe laetorum exhilarat animum, addit robur usque
 ad vitae contemptum. Postremo ex infacundis facit di-
 fertos. Iam mihi vide, [an non simile quiddam no-

vum illud spiritus divini mustum genuerit in apostolis, quod metu celaverant, quod in occulto didicerant, nunc proferunt in vulgus, ac iuxta domini vaticinium praedicant in tectis. Obliviscuntur veteris Judaismi, ac veluti iam nati non meminerunt vitae superioris, nec recordantur afflictionum, quibus territi dominum deseruerant. Nullis praesidiis humanis instructi, nec praesides timent, nec reges, nec concilia, nec carceres, nec tormenta, nec mortes, semper alacres ac laeti promissis evangelicis. Denique qui (*) erant piscatores et idiotae, mox eloquentia coelesti coarguunt supercilium pharisaeorum, convincunt enthymemata philosophorum, opprimunt vim rhetorum. Nihil autem difficilius quam verba facere apud multitudinem, quae quum semper est bellua multorum capitum, tum vero praecipue, quoties ex variis linguis ac nationibus collecta est. Hic igitur mihi considera Simonem Pe-¹⁴trum subito ex piscatore factum oratorem. Tumultuabatur multitudo. Quod tum factum est, id semper est futurum usque ad finem mundi. Ibi demum boni pastoris officium est, forti animo prodire in medium, non ut violentia comprimant obmurmurantes, nec ut convitia regerat, sed ut constanti magis quam feroci animo per sacrae scripturae testimonia depellat calumniam, et Christi gloriam afferat. Petrus itaque qui prius in coenaculo surrexerat, expleturus numerum apostolorum, nunc rursus assurgit apud confusam hominum multitudinem, docturus eos, qui dixerant: *quid sibi vult hoc*: et os oppleturus his, qui dixerant: *musto pleni sunt*. Non est autem necesse, ut episcopus semper erecto corpore loquatur apud populum, quando Christus ipse sedens docuit populum. Caeterum animo stet oportet, quisquis aggreditur munus apostolicum. Atque hic interim agnosce Petri dignitatem. Primus est

C 3

(*) Alia hic inserit: *prius*.

ad dicendum, ubi res evangelicum oratorem postulat. Recondiderat gladium, qui Christo non placuit, exferit gladium spiritus. Sic oportet esse primatem episcopum. Assurgit Petrus, sed non solus, verum adstantibus undecim apostolibus, ne sibi tyrannidem usurpare videretur. Unus fecit verba, sed unus omnium voce loquutus est, quemadmodum et ante unus omnium nomine professus est Iesum Christum filium Dei viventis. Unde tanta fiducia piscatori, idiotae, et humili, ut tantam multitudinem auderet vel obtueri? Saepe magnis oratoribus, qui multis vigiliis elucubrata ac meditata adferunt orationem, dicturis apud frequentem populum, aut principes, fugit color, vox faucibus haeret, obstupescit mens. Nimirum haec erat illa coelestis ebrietas, haec erat illa sobria temulentia. Adstitit coram tanta multitudine, adiunxit undecim apostolos, non ad praesidium, sed ad confortium, intendit oculos in populum, ignotus in ignotum, extulit vocem suam, et nihil praemeditatus loquutus est illis, iam hoc praestans quod docuerat dominus. Nec pro se loquitur, sed pastor gregi patrocinatur, nec humanis argutiis agit, sed divinae scripturae praesidiis. Iam expectat attenta multitudo concionem. Attendamus et nos, quandoquidem haec omnibus dicta sunt. Primum ubi mota manu turbae murmur compescuisset, exorsus est tali prooemio, quod illos nulla assentatione rhetorica redderet attentos. Viri, inquit, iudaicae gentis, quos non oportet ignorare legem ac prophetas, vosque praecipue, qui degitis in hac urbe Hierosolymorum, ubi caput est religionis ac scientiae legis. Est fortassis quod admiremini, non est quod calumnietur aliquis. Proinde quotquot adestis, praebete mihi aures paulisper attentas, et rem ut
15 habet cognoscite. Id enim vestra omnium refert. Nam hi Galilaei, quos mihi videtis assistere, *nequaquam multo sunt ebrii, quemadmodum quidam existimant,*

quum sit hora diei tertia, nullus autem diluculo solet esse ebrius. Verum in his videtis impletum, quod olim **16** Deus promisit futurum per Ioelem prophetam. Audite prophetiam, et agnoscite promissi fidem. Nolite calumniari, quia rem insolitam videtis, sed amplectimini potius gratiam divinitus vobis oblatam. Ioel enim afflatus divino spiritu, videns futurum ut Deus, qui diversis temporibus Mosei et prophetis aliquot impartierat spiritum suum ad vestram salutem, tandem misso filio suo unico, spiritum eundem copiosissime effunderet non in unum atque alterum, quemadmodum videtis tot seculis paucos exstitisse prophetas, sed in omnes totius orbis nationes, quaecumque sincera fide reciperent hunc laetum nuntium, quem ipse iussu vocis omnibus adferimus, sic prodidit coeleste vaticinium. *Erit in novissimis diebus, dicit dominus: Ef-**17** fundam largiter de spiritu meo super omnem carnem, et subito prophetabunt filii vestri et filiae vestrae, et iuvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia somniabunt. Et quidem super servos meos et an-**18** cillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo, et prophetabunt. Et dabo prodigia in coelo sursum, et **19** signa in terra deorsum, sanguinem et ignem et vaporem fumi. Sol convertetur in tenebras et luna in san-**20** guinem, antequam veniat dies domini magnus ac illustris. Et omnis quicumque invocaverit nomen domini, **21** salvus erit.* Haec ante tot secula vaticinatus est vobis propheta Ioel. Quod de spiritus effusione praedixit, videtis exhibitum. Nec dubitandum est, quin quod idem vaticinatur de ventura calamitate, sit pari fide praestaturus. Verum nihil est quod desperetis, ostendit propheta certam salutis viam, qui periculum denuntiat. Invocate nomen domini et parata est salus. **22** Sed quemadmodum sit nomen domini invocandum, nunc audite viri Israëlitae, et quod reliquum est huius orationis diligenter auscultate. Plerique novistis Iesum

Nazarenum, quem virum Deus olim omnium prophetarum oraculis promissum exhibuit vobis, eumque vobis commendavit multis ac magnis miraculis ac prodigiis, quae per illum gessit in conspectu vestro. Siquidem Deus erat in illo. Rem loquor vobis non ignotam, siquidem fama miraculorum eius pervagata est, non solum per universam Judaeam, verum etiam ad quasdam civitates finitimas. Quoniam autem ipse peragravit totam hanc regionem, ubique verbo sanans aegrotos, restituens debiles, illuminans caecos, mundans leprosos, eiciens daemones, plerique vidistis, quae narro. Nihil horum gestum absque divino consilio. Sic visum est Deo servare mundum. Hunc igitur talem quem accepissetis, non casu aut fortuito, ex certo Dei consilio ac praescientia traditum in salutem . Israëliticae gentis, per manus impiorum militum suffixistis in crucem et occidistis. Siquidem milites nihil aliud erant, quam ministri facinoris. Caeterum occidit, quisquis ad mortem adegit. Res apertior est, quam ut negari possit. Hunc a vobis interfectum ita volente Deo, qui tradiderat occidendum, idem iuxta prophetarum oracula tertio die revocavit in vitam, ut quod in hoc factum esset virtute divina, idem in se sperarent futurum omnes, qui crediderint evangelio. Siquidem ille voluntati patris obtemperans, patienter tulit ignominiam crucis, tota fiducia salutis collocata non in humanis praesidiis, sed in Dei misericordia, et ideo per illum liberatus a doloribus mortis et inferorum, quos ut homo quidem gustare potuit, caeterum ut immunis ab omni peccato, teneri vincirique ab illis nullo modo potuit. Mors enim ac tartarus non habet perpetuum ius, nisi in eos, qui peccato sunt obnoxii. Proinde ut deglutire potuit illum mors, ita devoratum tenere non potuit, sed tertio die coacta est revomere, quemadmodum cetus revomuit Ionam. Deus igitur ideo voluit innoxium haec omnia pati, ut per illum nos omnes et a peccatis et a iure

mortis redimeret, si modo totam fiduciam nostram ad exemplum Iesu Nazareni in Deo collocemus. Quod 25 narro vobis, Israëlitae, non oportet incredibile videri, posteaquam David afflatus coelesti spiritu, praedixit hoc futurum. Sic enim in Psalmo XV. loquitur de Iesu Nazareno, quem vobis praedicamus. *Providebam dominum coram me semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. Propterea laetatum est cor 26 meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in spe: Quod non derelinques animam me- 27 am apud inferos, nec committes, ut sanctus ille tuus videat corruptionem. Notas mihi fecisti vias vitae, 28 replebis me iucunditate cum facie tua.* Videtis, quam dilucide nobis depinxit rex et propheta David, quod in Iesu Nazareno gestum esse scitis. In Deo collocat omne praesidium suum, et huius unius auxilio fretus volens ac lubens passus est omnia, quae vos illum passum esse scitis. Corde gaudens toleravit dolores corporis. Exsultavit illius lingua nunquam tacens aut suppressens voluntatem Dei. Passus est sepeliri sese, nihil addubitans, quin pater illum esset ad vitam revocaturus die tertio, nec fineret illum in sepulchro putrescere, qui nullius mali sibi conscius, spem omnem collocarat in Deo. Quisquis enim spem salutis collocat in suis operibus, aut in huius mundi praesidiis, non erit par ferendis mortis doloribus, nec semel ab illa captus poterit semet extricare. Quisquis autem habet oculos iugiter intentos in Deum, qui misericors est in omnes, is novit vias vitae, et si quando Deus videatur ad tempus avertisse vultum ab eo, tamen brevi reddet illi conspectum sui, proque cruciatibus temporariis restituet aeterna gaudia, pro morte reddet immortalitatem, pro ignominia terrena coelestem gloriam. Per hunc itaque et nobis est ostensa via ad vitam aeternam. Fortassis erunt, qui prophetiam hanc 29 ad ipsum David pertinere suspicientur, non ad Iesum,

Scio quam magnifice sentiatis de patriarcha David, nec immerito ita sentitis. Fuit enim ille sanctus ac Deo carus, sed ut libere quod verum est loquar apud vos, viri fratres, non tantum est tribuendum patriarchae David, ut illi quod est Messiae adscribatur. Res enim ipsa loquitur, hoc vaticinium nec in David, nec in quemquam alium patriarcham aut prophetam competere. Siquidem, id quod nemini vestrum ignotum est, David defunctus ac sepultus est, nec unquam revixit, quando sepulchrum eius est apud nos in hodiernum usque diem, nihil aliud habens quam ossa defuncti ex anima siccaque. Proinde vaticinium hoc non de seipso prodidit David, qui sciebat sese more caeterorum sepeliendum, et corrumpendum in sepulchro iuxta corpus. Caeterum quum esset afflatus prophético spiritu, neque nesciret futurum, quod Deus ipsi iure iurando confirmasset, videlicet, ut Christus iuxta carnem ex ipsius lumbis existeret, ac iuxta spiritualem sensum sederet super thronum eius, regnaturus in aeternum: praescius vaticinatus est de his, quae nunc videtis in Iesu Nazareno peracta, qui sine controversia iuxta carnem genus duxit a stirpe familiaque David. Porro quum constet Iesum in hac vita nihil affectasse regni mundani, nec unquam sedisse in folio David, sed extrema fuisse affectum ignominia, liquet, aliud quoddam regnum fuisse promissum, cuius nullum esse finem pronuntiant oracula prophetarum. Non potuit sedere in folio David, si semel occisus nunquam revixisset. Resurrexit igitur, et nunc sedet in folio David, hoc est patris aeterni, dominus omnium quae in coelis sunt et quae in terris. Hoc nimirum erat, quod David afflatus fatidico spiritu praedixit, et quod praedixit factum est. Quamquam enim anima Iesu descendit ad inferos, non tamen illic detenta est, sed detentas potius liberavit. Ita corpus illius tametsi sepulchro conditum est exanime, tamen illic non computruit, sed

Deus, qui mentiri nescit in promissis, animam ab inferis revocatam restituit in corpus. Huius rei nos omnes, ³² quos hic videtis adstantes, testes sumus, qui familiariter cum illo viximus, qui frequenter ab illo audivimus, quod et crucifigendus esset iuxta prophetas, et tertio die resurrecturus. Mortis et spectatores et auditores nos fuimus, resurrectionis testes nos sumus, quibus frequenter apparuit, non solum visus et auditus, verum etiam manibus contrectatus. Agnovimus vocem, agnovimus faciem, vidimus et contrectavimus vestigia vulnerum. Denique cibum una nobiscum cepit, ut verum et idem corpus esse sciremus, quod conditum erat in sepulchro. Itaque qui per homines de- ³³ iectus erat usque ad extremam ignominiam, hunc Deus extulit in fastigium aeternae gloriae, quam olim patefaciet universis hominibus in fine mundi, nunc interim virtutem divinam apud vos exserens occulta vi spiritus sancti, quam a patre nobis promiserat, quum adhuc ageret in terris. Hunc reversus in coelum, illinc nobis largiter effudit iuxta prophetiam Ioelis. Et hinc est illud miraculum vobis insolitum, quod videtis et auditis nos loquentes linguis, quas vos ex diversis linguis conflati pariter intelligitis. Porro quemadmo- ³⁴ dum prophetia resurrectionis non potest accipi de David, sicuti docuimus, ita quod de ascensu in coelum, deque confessu ad dexteram Dei patris, deque regno perenni praedictum est, non potest ad David pertinere, quemadmodum ipsi pharisaei confessi sunt, cum domino disputantes. Neque enim David unquam ascendit in coelum redivivus. Et tamen ille spiritu prophetico afflatus, sic loquitur in psalmo mystico: *Dixit dominus domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ita- ³⁵ que palam est, in hac prophetia sermonem esse Dei patris, qui Iesum filium David iuxta carnem, dominum iuxta spiritum, evexerit in coelum, et ut regni confor-

- 36tem sibi assidere iusserit. *Itaque pro comperto habeat hoc universa gens Israëlitica, quod Deus hunc Iesum Nazarenum, quem vos sustulistis in crucem, evexerit ad regnum coeleste, quodque illum exhibuerit, et dominum universonum, et Messiam, hoc est, unctum illum, quem vos nomine Messiae, tot seculis promissum a prophetis, exspectatis. Haec oratio Petri ter-*
- 37rorem iniecit animis auditorum. Erant sibi consci, quod apud Pilatum clamassent: *crucifige, crucifige, crucifige eum*, et agnoscunt ex prophetia datum illi regni consortium ad dextram patris, donec omnes inimici eius subiicerentur scabello pedum illius. Ultorem metuunt iam regnantem, quem occiderant beneficientem. Est autem hoc initium salutis, agnoscere culpam, et formidare commertitam poenam. *Itaque corde compuncti, dicunt Petro, ac reliquis apostolis: Quid faciemus viri fratres?* Bene res habet, quum animus sibi male conscius non desperat, sed quaerit remedium.
- 38Hic Petrus mansueti pastoris imaginem exhibens, quid facit? Non saevit convitiis, non exaggerat admissum, non repellit ac differt, non praescribit victimas et holocausta, sed compunctis paratum ostendit remedium, nihil distinguens inter eos, qui Iesum crucifixerant, et inter eos, qui non consenserant impio facinori. Nullus enim erat immunis a peccato. Ait itaque: *Poeniteat vos vitae superioris, et tingatur unusquisque vestrum aqua in nomine Iesu Christi, et huius gratuito beneficio dabitur vobis remissio omnium peccatorum vestrorum, deinde puris ac purgatis dabitur donum spiritus sancti, quod videtis effusum in nos. Ne quis expendat sua merita, gratuitum est totum quod datur,*
- 39tantum adsit fiducia. Ad vos posterosque vestros peculiariter pertinet prophetia Ioelis, quos filios et filias, quos servos et ancillas appellat. *Credite promissori Deo et accipite gratis quod promissum est. Nec ad vos tantum, qui estis gentis Israëliticae, pertinet pro-*

missio prophetiae, verum etiam ad omnes gentes, quae procul absunt simul et a cognitione generis Israëliti, et a cognitione Dei, quoscumque dominus Deus noster ex sua bonitate dignabitur advocare ad huius doni consortium. Indicavit et hoc prophetia, subiiciens: *Et omnis, qui invocaverit nomen domini, salvus erit.* Nec invocatur autem quisquis dicit, domine, domine, sed qui in huius misericordia spem omnem salutis collocat. Praedictum est idem ab aliis prophetis, fore ut evangelicus sermo penetraret usque ad terminos orbis terrarum. Mandavit et nobis dominus Iesus, ut vobis primum annuntiaremus hanc gratiam, deinde gentes ad eandem vocaremus. Siquidem haec vocatio non est ex meritis hominum, sed ex gratuita benignitate Dei. His aliisque plurimis verbis Petrus testificatus est⁴⁰ illis de Christo, proferens testimonia prophetarum, et cum his conferens ea quae iam evenerant. Doctrinae addidit exhortationem, quo magis exstimularet haesitantes. Agite fratres, inquit, amplectamini tam insignem, tam obviam Dei erga vos benignitatem. Nolite querelas omnium prophetarum de perversitate, de duritie gentis iudaicae, qua semper sese praebuit rebellem domino Deo suo, atque huius ministris ad salutem ipsorum missis. Quoties restitit Mosi? Quot prophetas occidit? Quoties suis sceleribus provocavit iram Dei? Unde iure *domus exasperatrix* appellatur, ac *vitis conversa in amaritudinem, quae pro dulcibus uvis dedit cultori suo labruscas.* Questus est idem Iohannes, appellans illam *progeniem viperarum.* Neque raro idem questus est dominus Iesus, offensus invincibili perversitate multorum, qui videntes non videbant, audientes non audiebant, intelligentes non intelligebant. Salutiferam doctrinam adspernabantur, beneficia miraculorum tribuebant spiritui Beelzebub. Proinde nationem perversam appellavit, et incredulam, cui flens exitium denuntiavit, quae caederet, lapidaret,

crucifigeret omnes a Deo missos. Subducite vos, fratres, ab imminente vindicta Dei, exuite perversitatem iudaicae gentis, quae dum suam iustitiam tuetur, impia rebellat iustitiae Dei. Per fidem ac simplicem obedientiam est parata vobis omnibus salus aeterna. Tum demum eritis veri Israëlitae, tum eritis germani filii Abrahæ, tum eritis vere Judaei, si regem vestrum Iesum agnoveritis. Eximite vos a generatione ista carnali, quae per suam incredulitatem perire mavult, quam servari. Vos renascamini in nationem spiritualem ac coelestem, quae servatur per fiduciam erga Iesum. Haec nimirum erat eloquentia piscatoris, non ex praeceptis rhetorum comparata, sed coelitus infusa, et ideo potens et efficax. Hic erat ille gladius, qui pertingit usque ad dissectionem animae et spiritus, cuius acie compuncta sunt corda Judaeorum. Hic est primus iactus retis, quo piscator hominum traxit copiosam multitudinem. Hoc erat semen ubique spargendum evangelici sermonis, quod iuxta doctrinam Iesu non descendit in animos omnium, et tamen hic protinus reperit terram bonam, quae fructum edidit. Baptizati sunt enim et appositi numero discipulorum, qui tum erant perpauca, fere ter mille. Hi nimirum sunt evangelici proventus felices primitiae. Res novi testamenti hic quoque congruit cum figura veteris. Moses quinquagesimo a pascha die iussit celebrari primitias. Hic quinquagesimo die non spicarum, sed animarum primitiae domino consecrantur. Iam aqua per doctrinam ac fidem purgat ab omnibus peccatis, iam haustus erat coelestis ille spiritus. Nunc considera, quid agat in illis spiritus divinus, nec enim est otiosus, quum sit igneus. Data est gratis innocentia, gratis data spiritus sancti gratia. Superest ut curemus, ne quod gratuito largitus est Deus sua bonitate, nos nostra incogitantia perdamus. Haec rudimenta sunt evangelicae pietatis, haec est velut infantia primae regenerationis

in Christum. Quod haecenus traditum est, doctrinae⁴² lac est, proficiendum est ad solidum cibum. Utrumque cibum debent habere paratum evangelici pastores. Sic enim mandarat illis dominus: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos, docentes eos servare quaecumque praecepi vobis.* Docete baptizandos evangelicae philosophiae rudimenta, quibus nisi quis crediderit, frustra tingitur aqua. Docete baptizatos, ut iuxta doctrinam meam viventes, semper ad perfectiora proficiant. Itaque qui se iunxerant numero discipulorum, perseverabant in doctrina apostolorum; nam hinc profectus est uberrimus, atque in sumendo symbolo foederis nunquam rumpendi, quam illi communionem vocabant. Id a domino traditum erat huiusmodi. Frangebatur panis, et ex eo cuique dabatur particula, atque hoc agentes in memoriam dominicae passionis, agebant gratias divinae benignitati, qui per unici filii sanguinem ipsos expiasset a peccatis, qui per eiusdem indebitam mortem ipsos cooptasset in haereditatem vitae aeternae. Addebant puras preces, quibus rogebant, ut regnum domini Iesu in dies latius propagaretur, ut illius gloria per universum orbem inclaresceret, ut illius voluntati ubique obtemperaretur, ut qui fidem evangelicam semel essent professi, sacra doctrina coelestique gratia quotidie proficerent ad meliora, atque ita concorditer inter ipsos viverent, pacem habentes cum fratribus, ignoscentes iniuriam, si quid esset per humanam fragilitatem admissum, pacem habentes cum Deo, qui se misericordem praebet iis, qui se misericordes exhibent proximo, ut quotidiano numinis auxilio confirmati, subsisterent adversus omnes satanae incursus, donec post longa certamina daretur aeternum praemium. Hae tum erant victimae christianorum. Linguarum miraculum, Petri tam vivida exhortatio,⁴³ tot hominum subita mutatio, tanta vitae novitas efficiebant, ut iam timor quidam corripere animos omnium

fibi male conscios. Perspiciebant enim, rem non esse
conspirationis humanae, sed virtutis coelestis. Siqui-
dem apostoli non solum loquebantur omnium linguis,
verum etiam multa prodigiosa miracula patrabant in-
vocato nomine Iesu Hierosolymis, sanandis morbis,
profligandis daemoniis, excitandis mortuis. Hic me-
tus ingens magis etiam occupavit animos omnium,
44 Erat hoc aliquod initium resipiscentis populi. Sed an-
te omnia spiritus ille coelestis mutuam benevolentiam,
et concordiam gignebat in omnibus, quos afflaverat.
Nimirum hoc peculiari signo Iesus iusserat agnosci suos
discipulos, si mutua caritate conglutinentur. Quot-
quot enim crediderant evangelio, frequenter aggrega-
bant sese in unum locum, mutuis colloquiis sese con-
solantes et exhortantes. Multi erant, citraque dele-
ctum personarum admittebantur omnes, iuvenes, se-
nes, foeminae, viri, servi, liberi, pauperes, divites.
Tanta vero concordia tam dispares copulabat Christi
caritas, insita cordibus eorum, ut, quod inter germa-
nos quoque rarum est, omnia haberent inter ipsos com-
45 munita. Quoque paratior esset inter omnes communi-
catio, quibus erant praedia, aliaeve possessiones, eas
divendebant, atque ex pretio collecto impartiebant
omnibus, prout cuique erat opus, ita ut nec egerent,
qui nihil possidebant, nec abundarent, qui multa pos-
sederant. Sic autem largiebantur, non quasi de suo,
sed quasi de communi. Nam vera caritas nescit rerum
proprietaem, nec inter illos videtur suae quisque rei
dominus, inter quos idem est animus. Vix autem il-
lic incidere potest egestas, ubi quisque paulo conten-
tus est, et ex communi singulis distribuitur, non pro li-
bidine, sed pro necessitate. Nihil horum praescribe-
bant apostoli, sed ultro praestabat caritas, plus quam
46 ulla Mosis lex exigere est ausa. Quin et in templo
quotidie magno animorum consensu perseverabant de-
precantes, gratias agentes Deo, ac mutua confabula-
tione

latione semet exhortantes, aliosque quoscumque possent ad evangelicum foedus allicientes. Deinde toto 47 die talibus studiis peracto, per singulas domos frangebant panem, atque invicem capiebant cibum, incredibili gaudio, ac sincerissima simplicitate cordis colaudantes Deum, cuius beneficio tantam gratiam erant consequuti. Apud universam vero plebem erant favorabiles et gratiosi. Quis enim non amaret homines innoxios, omnibus benefacere paratos, in quibus videbant tantam Dei virtutem, cum tanta modestia tantaque lenitate coniunctam? Annotabis hic, Theophile, exordium ecclesiae ex concordia et gaudio feliciter sumfisse auspicia. Non potest non esse concordia, ubi est spiritus ille pacificator omnium. Non potest non esse gaudium, ubi pura est conscientia, et certa de promissis evangelii fiducia. Caeterum ut in perdendo Iesu, nusquam non adsunt pontifices, pharisaei, scribae et primores populi, ita hic in felicibus auspiciis nascentis ecclesiae nulla horum mentio. Nullus ad hoc contubernium coactus venit, nulla vis continebat eos in foedere. Sponte perseverabant, qui accesserant, et dominus in dies alios atque alios attrahebat, quos destinaverat ad salutem, paulatim emergente grano sinapis, late suos ramos sparsuro per orbem universum.

CAPUT III.

SImul autem cum aliis Petrus et Ioannes adscende- 1
bant in templum ad horam vergentis iam diei nonam,
qua quum alii vel ludere soleant ebrii, vel dormire, illi
consueverant sacris precationibus vacare, ieiunantes us-
que ad vesperam. Procedebant duo proceres ordinis
apostolici, nullis equis aut mulis, nullo satellitio re-
gio, sed audi pompam apostolicam. Sedebat pro tem- 2
pli foribus quidam populo notissimus mendicus, qui

Tom. III.

D

fuerat claudus ab utero matris. Tantum autem erat corporis vitium, ut a baiulis gestaretur. Huius calamitas, ut fit, multos alebat. Nam eum ad quaestum exponebant quotidie ad portam templi, quam vulgus speciosam vocat, ut ab ingredientibus; nam haec erat frequentissima, peteret eleëmofynam. Habet suum ingenium mendicitas, novit eos, qui templum ingrediuntur aut sic esse affectos, ut libentius dent eleëmofynam, aut sic affectos videri velle. Is ubi vidisset Petrum ac Ioannem ingressuros templum; comitatus autem indicabat illos esse alicuius pretii, et vultus ipse benignitatem prae se ferebat, petebat ab eis eleëmofynam. Hic spiritus sanctus submonebat apostolos, adeste tempus edendi miraculi. Itaque *Petrus unum cum Ioanne defixis in claudum oculis, ait illi: Adspice in nos.* Ad intuitum ad hanc vocem factus alacrior mendicus, intendebat oculos in illos, sperans futurum, ut aliquid ab illis acciperet. Stipem flagitabat, stipem exspectabat, integritatem membrorum non ausus est emendicare, quia non sperabat illos posse dare. Et tamen animus illi nescio quid bonae rei praesagiebat. Tum Petrus magnificam illam ac vere summo Christi vicario dignam vocem edidit, dicens: *Argentum et aurum, quod tu exspectas, non est apud me. Quod autem non ex meo, sed coelesti benignitate ad manum est, quoque tu magis eges, hoc tibi do. In nomine Iesu Christi Nazareni surge et ambula. Simulque apprehensa dextra claudi sublevavit eum.* Nec mora, *protinus consolidatae sunt plantae eius ac tali, sic ut non aegre assurgeret, sed exsiliens confisteret pedibus suis et ambularet, quocumque vellet.* At ille laetus tam insperato beneficio, *una cum apostolis ingressus est templum, ambulans alacriter ac prae gaudio saliens, ac gestiens, Deumque laudans, unde noverat hoc beneficium esse profectum. Dei beneficia celare, ingratitude est, homini adscribere,*

impietatis est. *Totus autem populus, qui frequens 9*
aderat in templo, conspicatus est hominem a baiulis
gestari solitum, nunc ambulantem alacriter suis pedi-
bus, ac laudantem Deum. Agnoscebant autem illum 10
omnes, esse eundem hominem, qui quotidie solitus es-
set sedere ad portam speciosam mendicandi gratia. Vi-
dent subito mutatum. Audiunt agentem gratias Deo.
Quibus ex rebus vehemens quaedam admiratio stupor-
que corripuit animos omnium. Porro quum viderent 11
Petrum et Ioannem, qui tum ut apostolorum primores
plerisque innotuerant; nam his adhaerebat, qui fuerat
claudus, et per hos sibi contigisse praedicabat sanita-
tem, factus est totius populi concursus ad illos. Erat
autem in porticu, quae dicitur Solomonis, in qua soli-
tus est versari Iesus, verus ille Solomon, et in qua non-
nunquam disputarat cum phariseis. Rei novitas omni-
um animos perculerat. Petrus ubi videt populi con-
cursum, nec ignoraret causam, rursus hunc in modum 12
exorsus est dicere: Viri Israëlitae, cur super hac re
tantopere vos habet admiratio, quasi vobis sit infre-
quens ac rarum videre miracula, aut quasi non maio-
ra videritis superioribus temporibus? Nos vero cur in-
tuemini, quasi nostra vel virtute, vel pietate sit effe-
ctum, ut hic claudus vobis omnibus notus nunc ambu-
let? Non est humanum negotium, quod geritur, ne-
que novum est, quod videtis, sed olim per prophetas
vestros a Deo promissum. Vos religiose colitis Deum 13
Abraham, Deum Isaac, et Deum Iacob, quos gloria-
mini vos habere patriarchas, ac generis auctores. Sed
huius Dei, a patriarchis culti, filium, ad vos vestrae
salutis causa missum humili specie, quo magis eum am-
plecteremini, similem vobis factum, affecistis extrema
contumelia. Caeterum ille filium suum humana mali-
tia deiectum, sua virtute glorificavit, ut multis aliis
modis, ita hoc quoque facto, per illum sub oculis ve-
stris edidit innumera miracula, docuit coelestem do-

- 14** *Strinam.* His tantis beneficiis vos nihil commoti, post multas contumelias tandem tradidistis illum in manus impiorum, ut occideretur. Quumque Pilatus homo ethnicus, et a cognitione legis et cognatione patriarcharum alienus, pronuntiasset illum absolvendum, ut regem vestrum, ut virum sanctum ac iustum, vos, qui ex prophetis debebatis illum agnoscere, palam et constanter abnegastis eum apud praetorium praefidis, dicentes: *Non habemus regem nisi Caesarem.* Tantoque odio saevistis in illum, ut malueritis ad vestram postulationem vita donari Barrabam, latronem et feditiosum, qui vitam aliis abstulerat, quam Iesum, qui
- 15** vitam omnibus adferebat. Homicidae impetraistis vitam, auctorem ac principem vitae immortalis ad mortem adegistis. Sed hunc a vobis interfectum Deus, auctor omnis vitae, revocatum a mortuis donavit immortalitate. Cuius rei nos testes sumus, quibus sese redivivum exhibuit conspiciendum, audiendum et contrectandum, quem et in coelum vidimus adscendentem. Praecessit humilitas, quam vestra omnium causa assumerat, nunc subvectus in gloriam a patre, virtutem suam exserit per nos, qui nihil aliud sumus, quam testes eorum, quae vidimus et audivi-
- 16** mus. Ac per fiduciam, quam habemus in nomine eius, hunc quem videtis ambulans, ac novistis fuisse claudum natum, Deus restituit integris pedibus. Nihil hic nobis laudis debetur, neque nostris meritis tribuendum est, nec huius qui restitutus est, sed ut dixi, Deus nomen filii sui voluit esse gloriosum apud omnes, in quo vult omnes suam ponere fiduciam, et spem univrsae salutis. Haec fiducia restituit huic, ex nativitate debili, membrorum integritatem in conspectu omnium vestrum. Haec non solum arguunt illum esse vivum, quem putatis mortuum, verum etiam declarant, omnem salutis spem in uno illo collocandam.
- 17** Nec est quod desperetis, fratres, permisso consilioque

divino sic factum est. Peccatum vestrum aliqua ex parte excusat ignorantia humana. Corporis enim imbecillitas obstabat, quo minus agnosceretis illius divinam potentiam, quam ne principes quidem vestri perfecte noverant. Quam si pernovissent, nunquam induxissent in animum, omnis gloriae principem in crucem suffigere. Sic expediebat humani generis saluti,¹⁸ sic Deus ab aeterno definierat, sic per os prophetarum omnium praedixerat, futurum ut Messias, quam redimendis vobis postremo missurus esset, extrema pateretur. Non est mendax Deus, quem promiserat se missurum, misit. Quem voluit occidi, sic ut voluit occisus est. Hanc victimam voluit immolari peccatis omnium expiandis, per vos immolata est, non sine culpa vestra, sed quae sit remittenda, si modo poeniteat erroris. Ita fiet, ut quod omnium bono peccastis, vobis quoque cedat in bonum. Est autem facilis ac parata venia. Tantum poeniteat¹⁹ malefactorum, non huius tantum sed omnium, et ad vitae novitatem convertamini. Iesum quem prius negastis, profiteamini regem ac principem universorum, quem ut nocentem damnastis, agnoscite omnis innocentiae fontem et largitorem, quem ad mortem adiegitis, credite immortalitatis auctorem. Nunc veniae²⁰ tempus est, properate interim ad poenitentiam, et invenietis misericordiam, ut quum denuo venerit iudicaturus vivos et mortuos, et pater quem semel misit humilem vestra causa, denuo miserit sublimem in nubibus, bona fiducia sustineatis faciem illius, quae terribilis et intolerabilis erit his, qui non egerint poenitentiam. Caeterum qui interim credentes in nomen Iesu, quem et prophetae vobis ante multos annos praedicarunt, et nos iuxta prophetarum vaticinia de illo testificamur, poenitentia deletis peccatis, per fidem illi sese subiecerint, illic refocillationem invenient a iusto iudice, qui per poenitentiam ac fidem in ipsum

- 21** promisit salutem omnibus. Haecenus peracta sunt, quaecumque peragenda prophetae praedixerant. Nec dubitandum est, quin simili fide Deus praestiturus sit et reliqua omnia, quae pollicitus est. Rediturus est Iesus Christus, at non statim rediturus est. Oportet enim prius per universum orbem praedicari evangelium Dei. Interea ille gloriosus vivit, sedet ac regnat in coelis usque ad tempus illud, de quo praedixit Ioes et Malachias, quo restituentur et consummabuntur omnia, perfectis cunctis, quae Deus loquutus est per os sanctorum prophetarum suorum omnium, quotquot a seculo fuerunt. Omnes enim de hoc uno vaticinati sunt. Mosis
- 22** gravissima est apud vos auctoritas. Siquidem hoc duce reliquistis Aegyptum, peragrastis desertum, accepistis legem. Atqui is vobis hunc Iesum Nazarenum, quem occidistis, promisit, ita loquens in libro Deuteronomii: *Prophetam excitabit vobis dominus Deus vester e fratribus vestris, mei similem, ipsum audietis in omnibus, quaecumque loquutus fuerit vobis. Futurum est autem, ut quisquis non audierit prophetam illum, exterminetur e populo.* Agnoscite Mosis vaticinium, agnoscite verum Mosen, agnoscite Iesum Christum, natum e stirpe David, e tribu Iuda in civitate
- 23** Bethlehem, iuxta prophetarum oracula. Hoc duce Deus vocat vos in libertatem aeternam, per hunc desert novam legem spiritualem et evangelicam, per hunc offert remissionem omnium peccatorum ac salutem aeternam. Hunc ab omnibus vult audiri. Audit autem quisquis credit. Quicumque crediderit, salvus erit, quicumque recuset credere, eiectus e consortio nomineque Israëlitarum, peribit irrecuperabiliter. Extra Iesum
- 24** enim nulla est salutis spes. Si creditis Mosis, amplectamini Iesum, quem ille vobis commendavit suo vaticinio. Nec ille tantum de Iesu vaticinatus est, verum et omnes prophetae a temporibus Samuelis usque ad Ioannem Baptistam vaticinia prodiderunt, descri-

bentes illius nativitatem, doctrinam, miracula, afflictiones, ignominias, crucem, sepulturam, resurrectionem, adscensum in coelum, emissionem sancti spiritus in universos credentes, quorum nihil non videtur esse factum, propagationem evangelii per universum terrarum orbem, dominique reditum gloriosum ad consummationem mundi. Quod si estis filii propheta-²⁵rum, de quo non iniuria gloriamini, ne diffidite promissis illorum; si filii patriarcharum, intelligite ad vos pertinere pactum, quod Deus pepigit cum Abraham, dicens: *Et per semen tuum benedictionem consequentur omnes familiae terrae.* Hanc benedictionem non praestitit in Isaac, qui mortuus est, nec revixit, sed in Iesu Nazareno, cuius typum gessit Isaac, sponte semet offerens ad immolationem, quemadmodum Christus obediens patri mactatus est in cruce. Hoc est semen Abrahae, per quod non tantum omnes Israëlitae, verum etiam omnes totius orbis nationes, si crediderint evangelio, liberabuntur a maledictione peccati, et hanc benedictionem consequentur, ut accepto coelesti spiritu, vocentur filii Dei viventis. Ergo promissio²⁶ Dei pertinet quidem ad omnes mundi nationes, sed tamen hoc honoris vobis haberi voluit, ut vobis primis omnium offerretur, ac iuxta Mofi prophetiam de gente vestra suscitaret ac mitteret vobis, non quemlibet prophetam, sed unicum filium suum Iesum, qui deferret benedictionem Abrahae promissam a Deo. Haec est autem benedictio, ut unusquisque parens evangelico sermone, convertat sese a malitia sua, ac Iesum salutis auctorem profiteatur.

CAPUT IV.

DUm Petrus coelestis orator, et Ioannes illius collega, his atque huiusmodi sermonibus exhortarentur po-

- pulum ad amplectendum evangelium, nemini palpan-
tes, suadentes testimonio prophetarum, terrentes for-
midine futuri iudicii, rursus lenientes ac pellicientes
facilitate paratae veniae, ac certitudine promissae sa-
lutis, colloquium salutiferum interrumpunt superven-
ientes sacerdotes ac magistratus templi, cumque his
- 2 sadducaei. Sacerdotes ac magistratus hoc habebat
male, quod homines idiotae in templo regnarent, ac
docerent populum, in quo non oportebat loqui nisi
rabbinos, pharisaeos, ac scribas, quodque tam magni-
fice praedicarent de Iesu, quem ipsi veluti nocentem
ad mortem adegerant, cuius nomen abolitum esse cu-
piebant. Sadducaeos autem illud peculiariter urebat,
quod praedicarent Iesum a morte revixisse, quodque per
hunc omnibus pollicerentur resurrectionem. Nam sad-
ducaei nec angelos esse credunt, nec animas a morte
corporis superstites. Proinde mentionem resurrectio-
nis non ferunt. Hic rursus oritur pugna pontificum
impiorum adversus evangelium, quod Iesus suis disci-
pulis praedixerat fore.
- 3 Sed quemadmodum malitia,
quo magis obluata est, hoc magis illustravit gloriam
Iesu: Ita quo magis rebellant adversus evangelii prae-
cones, hoc vehementius erumpit vis evangelici sermo-
nis. Quid fit? Non disputatur, sed iniiciuntur ma-
nus in apostolos. Pertrahuntur in carcerem, produ-
cendi in diem crastinum. Tum enim appetebat vespe-
ra. Non deerat impia voluntas sacerdotibus, inibi sta-
tim occidendi discipulos Iesu. Sed obstat rursus me-
tus populi, et quaeritur praetextus nefario iceleri, ut
quod facerent, iure facere viderentur. Sed quemad-
modum in Christum nihil valuit illorum malitia, nisi
posteaquam ipse mori voluit: Ita in Christi discipulos
nihil poterit illorum conspiratio, prius quam veniet il-
le dies, quem cuique praescripserat coelestis pater.
- 4 Christus enim erat in apostolis. Nec tamen fuit in-
frugifera concio duorum apostolorum, licet interrupta

per sacerdotes. Multi siquidem ex his, qui sermonem apostolicum audierant, persuasi crediderunt. Crescit sarena, dilatatur granum sinapis, spargit se vis evangelici fermenti. Iam enim numerus credentium accreverat usque ad quinque virorum millia. Agnosce popularem esse rem evangelium, quicum raro convenit huius mundi magnatibus. Agnosce successum evangelicum. Primores ducuntur in carcerem, nec oblitantur ipsi, nec tumultuatur populus, nihil aliud doctus, quam obedire et fidere Christo. Postridie coit sceleratum concilium, nusquam concors, nisi ad perendum Iesum, et ad opprimendam veritatem. Conveniunt sacerdotes cum templi magistratibus, simulque populi seniores cum scribis Hierosolymitanis. Ad haec Annas summus pontifex, et Caiaphas ob affinitatem huic adhaerens, praeterea Ioannes et Alexander, tum inter sacerdotes praecipui, denique quotquot erant ex genere sacerdotali, in quo tum quo quisque erat auctoritate superior, hoc erat sceleratior. Atque haec ipsa primorum tam anxia diligentia satis arguit, rem non esse vulgarem, in qua coercenda tam sunt solliciti. Quid enim est, quod sibi metuant a paucis, obscuris et indoctis, hominis damnati et crucifixi discipulis? Producentur e carcere Petrus et Ioannes, statuuntur in medio tamquam rei. Quis idiota non obstupesceret conspecto concilio tam frequenti, tamque magnifico? Magno fastu confidebant pontifices et sacerdotes religionis proceres, tum magistratus, deinde seniores populi, nihil aberat auctoritatis. Inclementiam vero et iniquitatem iudiciorum iam viderant in praeceptore suo Iesu. Et tamen adsunt serenis et intrepidis vultibus. Nimirum dominus Iesus illis haec omnia praedixerat eventura, et animos illorum adversus huiusmodi casus armaverat. Hic mihi rursus agnosce exemplum eius iudicii, quo damnatus est Iesus. Interrogatione captus est. Percunctantur igitur et hi de claudio re-

stituto: *Qua virtute, aut quo nomine facitis istud?* Poterant hoc in templo sciscitari, prius quam eos ducerent in carcerem, poterant cum ipso populo didicisse, quandoquidem Petrus huius facti dilucide reddidit rationem. Sed maluerunt auspicari a contumelia. Nec post quaeritur veritas, sed laedendi captatur occasio. Erat hoc argumentum mox desituri sacerdotii, quum pleni vitiis nihil haberent, quo tuerentur auctoritatem suam, nisi coniurata concilia, carceres et mortes.

8 Quid hic agit Petrus ille, qui ad minas mulierculae ancillae ter abiuravit dominum? Num expavescit? Num obortis tenebris obstupescit? Num vox faucibus haeret? Nihil horum. Quid ita? Nimirum alius erat factus. Tunc humano ductus spiritu, pollicebatur ingentia, ac mox oblitus temere promissorum, fugit et peieravit. Hic autem plenus spiritu sancto, fortiter atque ex tempore causam peroravit, admirabili prudentia temperans orationem, ut nec libertas exiret in convitium, nec lenitas saperet adulationem aut metum, sed huc tenderet totius dictionis apparatus, ut per Iesum salus contingeret omnibus. Petrus itaque hunc in modum loquutus est.

9 Principes populi et seniores audite: Equidem demirabar, quamobrem essemus iussi duci in carcerem, quum nobis nullius essemus facinoris conscii, quandoquidem principes non nisi ob malefacta solent homines in carcerem ducere. Nunc si, ut video, nullum crimen intenditur, neque maleficium obiicitur, sed de beneficio collato in hunc hominem antea debilem et contractum, nunc sanum et integrum, examinamur, non gravabor vobis reddere rationem. Est enim hoc nostri muneris, omnibus placide reddere rationem de fide evangelica, si quis cupiat discere.

10 Proinde notum fit hoc omnibus vobis, qui primores estis, nec vobis tantum, sed et universo populo Israëlitico; quod enim docemus, ad omnium salutem pertinet, sive principum, sive plebeiorum,

quod hic quem videtis adstare nobiscum membris integris ac sanis, quum omnibus notum sit, antehac a ba-
 iulis gestari solitum, beneficium hoc nec arte magica,
 nec humana virtute, nec nostris meritis fuerit conse-
 quutus, sed per invocationem domini nostri Iesu Chri-
 sti Nazareni, quem vos ante dies paucos per Pontium
 Pilatum adegistis in crucem. Verum hunc Deus susci-
 tavit a mortuis, et immortalitate donatum praefecit
 universis. Itaque nunc nominis illius vis idem agit in
 sanandis et servandis hominibus, quod ipse praesens
 agere consuevit in terris. Nimirum hoc est, quod **11**
 praedixit psalmi prophetia de lapide ab hominibus
 reiiciendo, sed a Deo subvehendo. *Hic est enim la-
 pis ille, qui reprobatus est a vobis aedificantibus sy-
 nagogam.* Unde vos illum ceu reprobum eiecistis, sed
 a Deo factus est caput anguli, suo robore totum aedi-
 ficium ecclesiae, ex utroque populo gentium et Israë-
 litarum aedificandae, complexurus. Per hunc pater **12**
 coelestis offert salutem omnibus, nec est cuiquam ulla
 salutis spes, nisi per Iesum. Scio apud vos gravem
 ac sacrosanctam esse auctoritatem Mosis, patriarcharum
 et prophetarum. Sed ita visum est patri, ut per so-
 lum filium suum omnibus sit parata salus, unde et Ie-
 sum appellari voluit. Nec enim datum est aliud no-
 men sub coelo, nec dabitur aliud, per quod oporteat
 salvos fieri. Non est igitur quod miremini, tantum
 in hoc claudio valuisse nominis huius invocationem,
 quum huius virtute sit parata salus aeterna omnibus
 ipsum invocantibus. Haec ubi loquutus est Petrus, **13**
 quotquot erant in eo concilio, perspecta libertate con-
 stantiaque Petri et Ioannis, quae sese ipso etiam vultu
 proferebat, compertoque, (*) quod homines essent
 illiterati ac plebei, admirabantur, unde tantum fidu-
 ciae, unde tantum eloquentiae, unde prophetarum co-
 gnitio. Denique coeperunt eos agnoscere, quod fuif-
 sent affectatores Iesu, quem per invidiam occisum fu-

(*) Aliae legunt: iamque comperissent.

isse, ipsi sibi erant conscii. Magnum scrupum iniiciebat animis illorum, tam imperterrita plebeiorum et illiteratorum hominum libertas, quos nec domini supplicium, nec tam celebris concilii splendor et auctoritas vel tantillum commoveret. Conspiciebant hominem ipsum ad stare toti populo notum, qui natus insigniter claudus, iam alacriter ambularet. Res erat peracta subito, nec in occulto, sed pro templi foribus, non magicis artibus, sed invocatione nominis Iesu, quem illi iam putabant extinctum. Factum erat evidentius, quam ut negari posset. Nec erat calumniandi occasio. Quid enim favorabilius, quam misero gratis dare sanitatem? Nihil itaque respondent apostolis, nec enim erat quod responderent, quandoquidem quod factum erat, nec refellere poterant, nec probare volebant.

¶ 15 Proinde iussis apostolis una cum sanato e concilio secedere, consultant inter sese, conferuntque consilia dicentes: *Quid faciemus hominibus istis, quamlibet literarum rudibus ac plebeiis? Quandoquidem hoc insigne miraculum per illos editum esse, notius est omnibus habitantibus Hierosolymis, quam ut inficiari possimus. Si negemus factum, nihil aliud lucrificiemus, quam impudentiam, si damnemus ac puniamus, videbimur inclementes et iniqui, ac magis etiam*

¶ 17 *populum in nos irritabimus. Nihil superest, nisi ut mitiore consilio utentes, curemus ne malum hoc utcumque natum, latius serpat ac divulgetur in populum. Solent enim huiusmodi pestes semel natae, si exagites, invalescere, latiusque grassari, quam si negligantur. Consultum itaque videtur, ut abstineamus a supplicio, sed atrocibus minis terremus eos, ne posthac cuiquam hominum, neque Judaeo, neque alterius nationis verba faciant de nomine Iesu. Haec sententia, qua nulla dici potuit stultior, placuit toti concilio, et in hanc itum est pedibus magno consensu. Iam conspexerant constantiam ac fortitudinem aposto-*

lorum. Videbant rem esse notam toti populo, intelligunt nomen illud Iesu tam efficax, tamque salutiferum esse. Quanam igitur fronte iubent aut sperant posse supprimi, praesertim quum ipsis per idem nomen liceat assequi salutem aeternam? Nimirum talia sunt consilia principum et pontificum, sacerdotum ac primorum, quoties humano spiritu cogitur concilium. Sunt et illic nonnunquam, qui quid rectum sit perspiciant, verum id si sequantur, vident paratam iacturam suae gloriae, dispendium rei, aut aliud huius generis incommodum. Comprobata suffragiis omnium hac **18** sententia, revocantur apostoli, denuntiatur illis totius consilii nomine, ne quem mortalium vel clam vel palam, vel publice vel privatim, vel domi vel foris docerent Iesu doctrinam, aut omnino mentionem eius nominis facerent. O stultam mundi sapientiam! Exstinctum in sepulchro retinere non potuerunt, et nomen, quod semper a morte solet inclarescere, conantur sepelire. Petrus et Ioannes, ubi magna cum auctoritate recita- **19** tum esset concilii decretum, fortiter quidem, sed citra contumeliam responderunt: *An iustum sit in conspectu Dei vestris iussis obtemperare potius quam Dei, vos qui legis praecepta tenetis, iudicate.* Sic Deus per ora prophetarum futurum praedixit, sic Christus Dei filius nobis praecepit, sic spiritus coelestis, quem ille se nobis a patre missurum promiserat, animis nostris dictat ac suggerit, ut ad salutem omnium praedicemus nomen domini Iesu Christi, testificantes quae vidimus et audivimus. Si quod rectum est iudicave- **20** ritis, submittetis et vos ipsos iudicio divino, sin secus, quidquid de nobis statueritis, nos certe non possumus non loqui, quod oculis vidimus, quod auribus audivimus, et quod Deus omnibus hominibus praeferendus, vult apud omnes praedicari. Hoc responso tam **21** masculo, tamque libero accepto, consultores illi nihil aliud quam minitantur, ac territare conantur.

O deploratum concilium! Non habent argumenta, quibus persuadeant, non habent rationes, quibus coarguant, non habent testimonia scripturarum, quibus doceant. Tota auctoritas in minis est. O semper timidam impiorum conscientiam. Cupiebant punire innocentes, aderat perversa voluntas, sed principes metunt plebeios, magistratus privatos, tam multi paucos, armati inermes, docti indoctos. Non habent apostoli satellitium, non coniuratos dignitatum ordines. Sed habent quiddam, quod nulla potestas mundi praestare valet: *In nomine Iesu surge et ambula*. Ad beneficiendum potentes sunt, ad laedendum inermes. Itaque apostoli ex eo concilio tum quidem dimissi sunt, minis onusti. Non enim primores deposuerant animi malitiam, sed differebant, occasionem aliam venaturi. Non enim inveniebant rationem puniendi eos, idque ob populum, quem Deo contempto metuebant.

22 Omnes enim laudibus vehebant id, quod factum erat in sanando claudo. Et hoc factum apud omnes erat evidentius, quod is, in quo proditum est hoc miraculi, natu maior esset annis quadraginta. Sic natus erat, et tot annis ostentarat mendicus suum malum, ut nemo calumniari posset, vitium fuisse simulatum aut leve.

23 Petrus autem et Ioannes dimissi a concilio redierunt ad suos, congregatos in coenaculo, iam de eventu sollicitos, atque illis exposuerunt rem omnem ordine, quid obiecissent principes, quid ipsi respondissent.

24 Hic vero mutua caritas gaudia cumulavit. Gaudebant discipuli dimissos apostolorum proceres. Gaudebant apostoli, gaudium hoc discipulis benignitate domini contigisse. Sic Deus omnia temperat suis famulis, ut laeta tristibus misceat, quo possint sustinere, utque vicissim pro laetis agant gratias, pro tristibus dominum deprecantur. Coetus itaque posteaquam audisset narrationem apostolicam, magno consensu sustulit voces suas ad dominum, cuius beneficio coepisset succedere

res evangelica, dicens: Domine, Deus omnipotens, qui verbo tuo condidisti coelum, terram ac mare, et quidquid in his est, cuius sanctissimae voluntati nulla vis hominum potest resistere, cuius aeterna decreta,²⁵ nulla potest hominum conspiratio labefactare, quod nunc fieri videmus, hoc olim spiritus tuus sanctus per os patriarchae nostri David tui cultoris proloquutus est futurum, dicens: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Adstiterunt reges terrae,²⁶ et principes convenerunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius.* Agnoscimus fidem vatici-²⁷ nii. Quod ille spiritu tuo afflatus vidit futurum, hoc nos re ipsa et factum et fieri videmus. Vere enim in hac civitate, quae pietatis habet professionem, adversus omnis pietatis magistrum ac ducem sanctum filium tuum Iesum, quem tu unxeras unctione coelesti, convenerunt terreni reges Herodes et Pontius Pilatus, una cum gentibus et populis Israël, impiis consiliis agitan-tes, ut ea facerent, quae tu invincibili virtute tua, et aeterno consilio tuo decreveras, ut ad salutem humani generis fierent. Quisquis autem conspirat adversus fi-²⁸ lium tuum Iesum abs te missum, is conspirat adversus te. Et ecce rursus coit concilium frequens primorum adversus sanctum nomen filii tui Iesu. Tu vero, quem-²⁹ admodum Iesum ab illis interfectum excitasti a mortuis, et in coelos ad regni consortium subvexisti, irris- sis illorum conciliis, ita nunc quoque adspice in minas illorum, ne praevaleant, sed da servis tuis robur ac fi-duciam, ut summa constantia proloquantur sermonem evangelicum, qui tuus est, non hominum, nimirum nobis abs te per filium tuum delatus in terras. Et³⁰ quemadmodum claudi sanati miraculum plurimos attraxit ad professionem nominis Iesu, coniuratos autem adversus Iesu gloriam principes terruit, ita et in posterum adfit illis manus tua omnipotens, ut sanandis et aliis, ac similibus miraculis et prodigiis edendis per

nomen sanctum filii tui Iesu, clarius ac latius elucescat evangelii tui gloria, frustra frementibus his, qui tibi tuoque filio rebellant. *Haec quum unanimiter essent precati, commotus est locus, in quo erant congregati.* Nam eo signo dominus indicabat preces exauditas, ac vota rata fore. Nihil enim tam efficax, quam deprecatio consentientis ecclesiae. Siquidem magna vis fit oportet, quae terram immobilem concutiat. Non erat hoc inane signum, illico renovatus et auctus est in omnibus vigor sancti spiritus, adeo ut non solum ob minas principum non celarent evangelicam doctrinam, verum etiam liberius ac fortius, atque etiam plures quam ante praedicarent nomen domini Iesu. Haec est enim natura profectus evangelici, ut sicuti crocum et alia nonnulla per iniuriam feliciter proveniunt, ita adversus opprimentem mundum magis ³²insurgat et eluctetur. Iam intra paucos dies accreverat ingens numerus profitentium nomen Iesu. Et ut intelligas hanc conspirationem non esse humanam, inter tam multos nulla erat ambitio, nulla invidia, nullae rixae, nulla contentio, sed tantus erat consensus, tanta tranquillitas, ut diceret omnibus esse cor unum, et animam unam. Iam enim desiderant suo quisque duci spiritu, qui tam varius est in hominibus, ut aegre reperias duos germanos, qui inter sese consentiant. Sed uno spiritu Iesu reguntur omnes. Hinc ille tantus consensus tot hominum alioqui sexu, aetate, fortunis inter sese dissimilium, ut non solum illa essent omnium communia, quae sine dispendio impartientis communicari solent; quod genus sunt doctrina, consilium, admonitio, consolatio, exhortatio, verum etiam facultates, quae dispendio possessoris communicantur aliis, et ideo vix invenias, qui sustineant hic esse liberales. Inter hos autem harum quoque rerum tanta erat communio, ut nemo ex his, quae possidebat, vel diceret aliquid esse suum, Proinde

de

de qui de suis facultatibus impartiebat, nihil gratiae
 reposcebat ab his, quibus communicabat, quod id, quod
 dabatur, iudicaret esse eius, cui erat opus, sibi que ra-
 ptor et iniquus videretur, si quid apud se detinuisset,
 quod fratris egestas postulabat. Apostoli vero, qui **33**
 huius novae civitatis velut principes erant, inopes re-
 rum, sed spiritus sancti dotibus opulenti, in dies ma-
 gis ac magis augebant multitudinem, ingenti animi
 robore, magna que potentia miraculorum testificantes
 de resurrectione domini nostri Iesu Christi. Hoc enim
 inprimis erat testimonio miraculorum persuadendum.
 Nam morientem plerique viderant, et sepultum non
 pauci noverant. Itaque sub fortissimis ducibus novus **34**
 ille populus felicissime degebat, concordia sarciente,
 quod deerat facultatibus. Quum enim essent plerique
 tenues, tamen nullus erat inter illos egens. Quotquot **35**
 enim erant possessores agrorum, aut aedium, diven-
 debant, ac pretia rerum venditarum adferebant ac de-
 ponebant ad pedes apostolorum, ut illorum arbitrio,
 quos habebant patrum loco, res communis distribue-
 retur. Porro quanta erat simplicitas in his, qui pre-
 tia possessionum suarum adferebant, tanta erat sine-
 ritas in his, qui distribuebant. Rara est inter pecunia-
 rum dispensatores fides. Hic nullo delectu personarum
 pro cuiusque necessitate distributio peragebatur. In **36**
 hac multitudine erat Ioseph, cui cognomentum ab apo-
 stolis additum est Barnabas, quod apud Syros sonat,
filius consolationis, genere Levites, patria Cyprius.
 Hic quoniam magnis dotibus inter caeteros eminebat,
 unde ob gaudium, quod ex huius accessu contigit mul-
 titudini, dictus est Barnabas, multis exemplo fuit, ut
 evangelicam imitarentur liberalitatem. Quum enim **37**
 haberet in Cypro fundum, vendidit illum, et attulit
 pretium ac deposuit coram pedibus apostolorum, vel-
 uti rem vilem et adspernandam. Tanta autem erat apo-

stolorum sanctitas, ut hinc sibi nihil decerperent praeter caeteros.

CAPUT V.

- 1 **Q**uemadmodum autem Barnabae simplicitas multos commovit ad liberalitatis aemulationem, ita paratum est exemplum ad deterrendos omnes, ne quis in negotio spiritali fraudulentiam admisceret. Amat enim spiritus simplicitatem cordis, et odit omnem fucum ac simulationem. Sic inter duodecim apostolos paratum est exemplum Judae, ne sibi quisquam fideret, sed omni sollicitudine perseveraret in officio. Erat autem in hac multitudine vir quidam, nomine Ananias, parum respondens suo nomini, propterea quod ipse parum responderet gratiae Dei. Huic erat uxor nomine Sapphira, marito similis. Ananias igitur, quum videret aliorum simplicem ac spontaneam benignitatem apud omnes laudibus vehi, gloriae studiosior, quam pietatis, vendidit agrum suum, ac pretii portionem aliquam detraxit ac seposuit, idque conscia et approbante uxore, veluti partiens pecuniam, ut altera parte mercaretur laudem et opinionem pietatis, alteram sibi fervaret, si qua necessitas incideret; nimirum diffidens spiritui sancto, magisque sibi prospiciens, quam fratrum contubernio; sic cogitans apud sese, si caeteri periclitabuntur fame, mihi certe prospectum est. Haec cogitatio nec erat toto pectore fidentis Christo, qui pollicitus erat nihil defuturum quaerentibus regnum Dei et iustitiam eius, nec erat habentis cor
- 2
- 3 unum et animam unam cum caeteris. Quum igitur ex pretio divenditi agri partem aliquam pretii attulisset ad pedes apostolorum, Petrus afflatu spiritus divini, quo plenus erat, intelligens hominis impiam simulationem, ait: Anania, quum te semel spiritui sancto de-

dicaris, quumque huius vim tot argumentis perspexeris, cur rursus implevit animum tuum spiritus satanae, ut mendacio velut illudens spiritui sancto, qui falli non potest, furtim detraheres de pretio fundi tui, et istud omnium perniciosissimum exemplum induceres in hanc congregationem? Si nos nolentem impulissemus te ad vendendum agrum tuum, erat fortasse cur simulares, nunc quum ultro feceris quod fecisti, quorsum attinebat benignitatis exemplum fucō simulationis vitiare? Nonne 4
 ne profus tibi manebat fundus tuus, si voluisses? Nonne etiam posteaquam vendideras, licebat totum pretium servare tibi? Laudatur eorum simplicitas, qui sponte quod habent proferunt in medium. Nemo vero cogitur a nobis id facere, si nolit. Unde igitur induxisti in animum, facere fucum in hoc negotio? *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Quod si Deum credis posse falli, impie de illo sentis. Sin credis illum nihil latere, aut contemnis illius iustitiam, aut putas favere fraudulentiae. Ananias autem sentiens animi sui fraudulentiam nequaquam fugere apostolos, obiurgatione tam severa percussus, subito concidit et exspiravit. Periit unus, ut multorum saluti consulere- 5
 tur. Nam huius facti rumor ubi permanavit ad caeteros, omnibus magnum terrorem iniēcit, ne quid simile auderent adversus spiritum sanctum. Iuvenes autem 6
 surgentes amoverunt cadaver, et elatum sepelierunt. Non merebatur ille sepulturam, sed amovendus erat, ne funestaret puram et sanctam congregationem. Fortassis succurret hic alicui, demirari Petri austeritatem in Ananiam, qui tanta lenitate dudum ad veniam invitavit eos, qui crucifixerant Iesum, tribuens ignorantiae, quod factum erat, et offerens poenitentibus salutem aeternam. Hic ob paululum pecuniae detractum a benignitate, saeva obiurgatio, nec ulla veniae spes ostenditur. Nimirum dominus Iesus, qui per baptismum universos homines invitari iusserat ad salutem, condo-

natis peccatis omnibus, paucorum exitio docere voluit, quanto gravius sit post acceptam evangelii gratiam ac lucem relabi in peccatum, non iam per incogitantiam aut inscitiam, sed per destinatam simulationem. Sciebat autem praecipuam evangelicae sinceritatis pestem ex hypocrisi et avaritia nascenturam, et ob id in ipso statim ecclesiae nascentis exordio editum est exemplum insigne, per quod admonerentur omnes, neminem evitaturum ultionem divinam, quisquis Ananiam imitaretur, etiamsi hic non statim nocentem sua poena corripere. Non enim hic agebatur de iactura pretii, sed de diffidentia erga Deum, de irrisione spiritus sancti. Petrus autem non inflixit poenam, sed obiurgationis infudit acrimoniam, ut sanaret. Ille vero nec prorumpens in lachrymas, nec poenitentiae vocem edens, ultione divina percussus est. Ac mira Dei clementia percussus est unus, ut servarentur multi. Iustitiae exemplum est editum in eum, qui periit, misericordiae donum effusum est in plurimos, qui huius exemplo caverunt a peccando. Intercesserat trium ferme horarum intervallum, et ecce coniunx Ananiae, nesciens quid accidisset marito, ut homines fere domestica mala sua resciscunt ultimi, ingressa est, conscia fraudulentiae mariti, falsae laudis portionem sibi quoque vindicatura, cuius impiis cogitationibus respondens Petrus, ait: *Dic mihi, mulier, num tanti vendidisti agrum, et non pluris, quam hoc habet pretium?* Illa nimirum marito similis, impudenter respondit: *8 Etiam, tanti vendidimus.* Tum Petrus ad illam: *9 Quid ita conspiratum est inter te et maritum tuum, ut mendacio tentaretis non nos, sed spiritum domini, quem videtis operantem in nobis? Quoniam autem tibi libuit esse sociam marito in hac impia simulatione, eris et supplicii consors. Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum, adsunt ad ostium, iidem efferent* *10 te. Ad hanc vocem illico collapsa mulier exspiravit.*

Simul ingressi sunt iuvenes, ac reppererunt mulierem mortuam. Extulerunt igitur eam, ac sepelierunt iuxta virum suum. Severum exemplum, sed salutiferum, nec saepius quam semel ab apostolis proditum. Quamquam Petrus, quo nihil erat mitius, non hic infixit supplicium, sed afflatus spiritu denuntiavit. Petrus tum instinctu divini spiritus sciebat, quid esset actum et quid esset futurum. Deus autem, quem nihil fugit, poenam sumpturus est de his, qui fucō illudunt viris apostolicis, etiamsi tales sint, ut falli possint. Nec enim hoc donum spiritus, quod tum aderat Petro, perpetuum est omnibus. Nunc vide mala ex re bonum fructum. Ex I I duorum iusto interitu, ingens timor obortus est per universam ecclesiam credentium, quin et alios, qui nondum crediderant, huius exempli terror invaserat. Caeterum per apostolos multa et magna miracula pro- I 2 debantur apud populum, quo perspicuum esset omnibus, rem non esse virium humanarum, sed virtutis divinae. Quotquot autem adhaeserant evangelio, versabantur unanimiter in porticu, quae dicitur Solomonis. Non enim iam latere cupiunt, sed tempus erat, ut candela imposita candelabro luceret omnibus ingredientibus domum. Caeterorum autem, qui nondum I 3 dederant nomen in baptismo, nullus audebat se illis coniungere. Videbant enim populum Deo sacrum, ac religione quadam abstinere ab illorum congressu, quemadmodum solent profani ab his, quae templo dicata sunt, temperare. Nec enim oderat eos populus, sed ob insignem Dei virtutem in illis refulgentem suspiciebat ac reverebatur. Quamquam et Ananiae Saphiraeque exemplum multis incusserat terrorem, ne quis fide semet adiungeret. Porro magis ac magis in dies I 4 accrescebat multitudo credentium domino, virorum simul ac mulierum, in tantum ut vulgo in plateas exponerent aegrotos, quique pedibus suis ingredi non I 5 poterant ob morbi magnitudinem, eos in lectulis ac

grabbatis proponebant in publicum, ut adveniente Petro, vel umbra praetereuntis obumbraret aliquem illorum. Nimirum his exhibita est promissio domini Iesu, qui de discipulis dixerat: *Et his maiora facient.* Contactu fimbriae Iesus sanavit aliquot, umbrae contactu
16 neminem sanavit. In dies latius sese spargebat miraculorum fama, adeo ut ex vicinis quoque civitatibus magna vis hominum accurreret Hierosolymam, adducens secum variis morbis obnoxios, et ab impuris spiritibus vexatos, qui sanabantur omnes. In tam admirabili rerum successu convenit observare invictam apostolorum modestiam, qui nihil hinc sibi vindicabant gloriae, sed laudem universam in nomen domini
17 Iesu referebant. Quum igitur hunc in modum feliciter inclaresceret nomen Iesu Christi, seseque quotidie latius diffunderet evangelicae doctrinae fragrantia, non tulit verae religionis incrementum falsae religionis antistes Annas. Huic praeter caeteros potissimum adhaerebant, qui pertinebant ad sectam sadducaeorum, quod praecipua testificatio apostolorum erat de resurrectione domini nostri Iesu Christi. Quae res mitiores fecerat pharisaeos, qui resurrectionem asserunt adversus sadducaeos. Decretum
18 erat, ut res orta, dissimulatione consopiretur. Sed malitia vicit consilium, ac furor metum excussit. Nam sacerdotum princeps commotus zelo satanae, una cum sadducaeis manus iniecit in apostolos, ac posuerunt illos non iam in privato carcere, velut examinandos, sed in publico, tanquam in manifesto scelere deprehensos. Delectus erat carcer insigniter munitus, ne qua possent
19 elabi, neve per tumultum plebis eripi. Verum evangelicus sermo, nec vinciri, nec includi potest consiliis humanis. Iesus enim, qui protector est suorum, misit angelum suum, qui noctu reseratis carceris foribus
20 eduxit illos, et ait: Ne quid vos perturbet sacerdotum malitia, quin potius tanto constantius, qua coe-

pistis, pergite. Ite, et in ipso templo stantes praedicate populo, quidquid vobis mandavit praedicandum apud universas orbis nationes. Erat aliquando tempus, quum se vetaret praedicari Christum. Nunc adest illud tempus, de quo vobis dixerat: *Nihil occultum, quod non revelabitur, et quae nunc in aurem auditis, praedicate in tectis.* Hac exhortatione angeli, facti animatores apostoli, diluculo veniunt in templum, atque ex more docent frequentem multitudinem. Summus autem pontifex ignarus, quid gestum esset noctu per angelum, adiunctis sibi sadducaeis, et quos habebat certos suae sententiae suffragatores, venit in concilii locum. Eo convocatum est universum concilium sacerdotum et magistratum, una cum toto ordine seniorum gentis Israëliticae. Iam enim ob contumaciam facti irritiores, decreverant atrocius aliquid in eos statuere. Atque hic interim considera, lector, malitiosam impudentiam sacerdotum, qui quum nihil haberent, quod merito criminarentur in apostolis, tamen frequenti concilio peragunt quidquid libuit, ut quod erat impium, hoc ipso iustum ac rectum videretur, quod totius consilii consensu decretum fuisset. Ubi magnifice suo quisque loco confedere proceres, missi sunt viatores, qui reos e carcere eductos sisterent in confessu. Ventum est ad carcerem, reperti sunt custodes ad ostium carceris excubantes. Apertum est ostium. Ingressi nullum apostolorum repererunt, nec ullum vestigium, qua fuissent elapsi. Itaque ministri reversi ad concilium, quod viderant renuntiant. Carcerem quidem, inquit, invenimus summa diligentia clausum, et custodes adstantes ad ostium. Caeterum ubi patefacto ostio sumus ingressi, neminem illic offendimus. Ea res vehementer perturbavit omnium animos, praesertim eorum, qui magistratus erant templi ac sacerdotum principes, iamque ancipites consilii ambigebant, quorsum haec res esset evasura. Interea dum haerent, dum

consultant, dum trepidant, intervenit quidam, qui tristi nuntio magis etiam illorum animos perturbaret: *Ecce, inquit, viri illi quos heri inclusistis carceri, nunc in templo stant, ac docent frequentem populum.*

26 Tum ex sacerdotum sententia magistratus templi, quoniam ad ipsos proprie pertinebat curare, ne quid fieret in templo secus quam oporteret, abeunt in templum, adiuncto sibi satellitio ministrorum adversus vim populi. Reperiunt id quod erat nuntiatum, stantes illos in templo ac frequenti multitudini concionantes de Iesu. Non tamen iniiciunt manus, quemadmodum ante fecerant. Videbant enim numerosam populi multitudinem, ac metuebant, ne si quis tumultus fuisset exortus, lapidarentur. Sed nec talis erit illa multitudo, ut vim pararet, nec tales apostoli, ut vi defendi cuperent. Aderat infracta animi constantia, sed

27 absque ferocia. Vident eos, per quos pridie fuerant ducti in carcerem. Nec sibi tamen metuunt, nec fugiunt, nec sermonem evangelicum interrumpunt, donec magistratus illis placido sermone persuaderet, ut venirent in concilium. Paruerunt apostoli, ne publicam potestatem viderentur contemnere. Dominus enim non docuerat illos, ne irent vocati, sed ut intrepide loquerentur. Ventum est in concilium, Statuuntur in medio tam magnifici confessus, duo piscatores. Tum Annas sacerdotum omnium princeps magna cum auctoritate, nec minore supercilio, sic exorsus

28 est: Nonne proximo concilio ex tantorum virorum auctoritate etiam atque etiam praecepimus vobis, ne pergeretis docere populum, aut ullam nominis Iesu, quod abolitum esse volumus, mentionem faceretis apud ullum hominem, nec exterum, nec Judaeum, nec publice, nec privatim? Et ecce contemta totius auctoritate concilii, non solum non filuistis, verum etiam tanto vehementius praedicastis, adeo ut impleveritis totam Hierosolymam vestra doctrina, rumore eorum,

quae facitis, ad finitimas etiam civitates pervagante. Vultis igitur malitioso studio nobis impingere invidiam mortis hominis istius. Praedicatis enim palam, illum per nos occisum, id quod negari non potest. Eundem praedicatis iustum et sanctum ac Deo probatum, et in nomine illius editis miracula, nos videlicet apud multitudinem traducentes et condemnantes impietatis, qui talem ad mortem adegerimus. Haec erat oratio summi pontificis, quae nihil habet iustae defensionis, tantum auctoritate territat, ut quod verum erat, et ob salutem omnium omnibus praedicandum, ob impiorum gloriam sileretur. Nunc contra audiamus piscatorem et evangelicum pontificem fortissime quidem, sed admixta mansuetudine respondentem apostolorum omnium nomine. Magnifice pontifex, inquit, magistratus, seniores, reliquique viri praeclari, qui confiditis in hoc concilio, nos vestram auctoritatem nequaquam contemnimus, sed auctoritatem divinam humanae praeferimus, idque nos esse facturos respondimus, quum nobis interdiceretis, ne nominis Iesu mentionem faceremus. Neque puto quemquam esse in hoc concilio, qui putet aequum esse, ut ob hominum interdicta negligamus iussa Dei, et dum metuimus iram vestram, incurramus in iram Dei. Si vestra iussa consentirent cum voluntate Dei, libenter et vobis et illi satisfaceremus. Nunc quum interdicta vestra prorsus pugnent cum illius edictis, quoniam utrisque satisfacere non possumus, malumus obedire Deo, quam hominibus. Neque cuiquam invidiam per nomen Iesu conflare cupimus, sed omnibus conciliare salutem. Ac vobis etiam magis expedit, ut vestram auctoritatem submittatistis voluntati divinae, quam ut nos huc adigatis nolentes, ut divinae voluntati repugnemus. Nulli non patet remissio peccatorum, si veritatem evangelicam amplectens, resipiscat. Ea sic habet, quemadmodum et antea vobis exposuimus: *Deus*

patrum nostrorum, quem vos nobiscum colitis, et nos vobiscum, excitavit a mortuis Iesum filium suum, quem vos interfecistis, suffigentes in crucem. Sic enim erat definitum divino consilio, sic erat praedictum a prophetis, ut unus pro salute mundi mortem

31 *obiret. Hunc iuxta corporis imbecillitatem ab hominibus interfectum, Deus revocatum ab inferis, sua virtute subvexit in hanc gloriam, ut omnibus dux esset et salutis auctor, sed praecipue populo Israëlitico, et per hunc esset omnibus parata remissio peccatorum omnium, qui malorum suorum agentes poenitentiam,*

32 *nomen illius profiterentur. Atque horum, quae dicimus, nos sumus testes, qui prius quam moreretur, domesticam cum illo consuetudinem egimus, et a morte redivivum frequenter audivimus, vidimus et contrectavimus, donec omnibus nobis videntibus adscenderet in coelum. Quod si leve pondus apud vos habet nostrum testimonium, testificatur idem spiritus sanctus, quem ut videtis effundit in omnes, qui obtemperant evangelio. Auditis novas linguas, videtis edimiracula. Nihil hic nostrum est. Iesu spiritus est,*

33 *qui per suos ministros exserit vim suam. Haec vere apostolica oratio, quae vel terrere debuerat illos metu supplicii, vel allicere spe paratae salutis, magis exasperavit illorum animos, adeo ut ira dirumperentur, et inter se consultarent de occidendis illis. Iam affluerant homicidio sacerdotes, et laniandis pecudibus in templo, ad nihil aliud profecerant, nisi ut facilius et homines iugularent. Nulla hic mentio scripturae divinae, nulla doctrinae, nulla ratio. Tantum sic iubemus, sic volumus, aut obtempera, aut morere.*

34 *Sedebat in eo concilio Gamaliel, secta pharisaeus, ad cuius pedes Paulus apostolus legem didicit, vir ob insignem legis peritiam ac singularem prudentiam summo in pretio habitus apud universum populum Israëliticum. Is ubi vidit illos tendere ad perdita consilia,*

surrexit ac postulavit, ut iuberent apostolos paulisper
 e concilio secedere. Eo facto sic verba fecit apud con-35
 fidentes: Viri Israëlitae, nolite praecipitare consilium,
 neque temere decernatis quidquam, cuius vos post fru-
 stra poeniteat, sed etiam atque etiam videte, quid sta-
 tuatis de hominibus istis. Ex praeteritis sumite con-
 silium, quid in futurum oporteat decernere. Non re-36
 petam prisca exempla. Vestra omnium memoria ge-
 stum est, quod dicam. Superioribus hisce diebus ex-
 stitit Theudas magus et impostor, qui se iactans apud
 populum, ac prodigiosa pollicens, satis magnum ho-
 minum numerum attraxit in suam factionem, fere us-
 que ad quadringentos. Sed huius rei, quoniam erat
 ex humana malitia, fuit infelix exitus. Siquidem et
 de ipso sumtum est supplicium, et omnes quotquot
 illi adhaeserant partim interfecti sunt, partim capti. Ita
 dissipatis omnibus tota est secta redacta in nihilum. Post37
 hunc exstitit Judas Galilaeus, patriam habens commu-
 nem cum istis, de quibus nunc consultatis, eo tem-
 pore, quum ex edicto Caesaris Augusti describeretur
 universus orbis. Et hic, quoniam popularia docebat,
 non oportere populum Deo dicatum tributa pendere
 Caesaribus idololatri, bonam plebis partem attraxit
 ad sese. Et ipse dux huius factionis periit, et quot-
 quot illi consenserant dissipati sunt. Proinde mihi sic38
 videtur. Consultius facietis, si temperetis ab ho-
 minibus istis, ac finatis illos, quando neminem adhuc
 laedunt. Quoniam si hoc, quod inceptant aut moli-
 untur, profectum est ex humano consilio, dissipabitur
 sua sponte. Sin Deus est auctor istius negotii tam ad-39
 mirabilis, et impium fuerit velle dissipare quod aucto-
 re Deo geritur; quid enim hoc aliud esset quam repu-
 gnare Deo? et imprudentiae fit velle conari, quod
 non possitis efficere. Quis enim resistet voluntati Dei?
 Haec sententia tantum valuit apud concilium, ut de-40
 cretum de occidendo differretur in aliud tempus. Et

hactenus itum est pedibus in Gamalielis sententiam, non ut in totum abstinerent ab apostolis, sed ut convocatis simul omnibus duodecim, ac caelis denuntiaretur, ne post ullam mentionem facerent nominis Iesu. Et hac poena contenti dimiserunt illos, sperantes futurum, ut qui dictis ac minis non paruerant, cruciatu corporis admoniti saperent; aestimantes apostolos in speciem humiles ac plebeios ex barbarorum ingenio, qui plagis emendantur. Verum ex huiusmodi malis robur colligere solet vigor spiritus evangelici. Apostoli siquidem agnoscentes, verum esse sermonem, quem dixerat Iesus, quod essent in ius vocandi, quod in synagogis flagellandi, non ob ullum maleficium, sed ob professionem salutaris nominis, alacres et gaudentes discedebant a conspectu concilii, virgarum ignominiam, quam alii putabant esse intolerabilem, sibi gloriae ducentes, quod Deus agnosceret suos apostolos, quos hoc honore dignatus esset, ut pro nomine filii ipsius contumelia afficerentur. Meminerant autem quod ante praedixerat illis Iesus: *Gaudete et exsultate, quoniam* 41 *merces vestra copiosa est in coelis.* Tantum autem abfuit, ut hac poena ac principum denuntiatione redderentur segniores ad praedicandum nomen Iesu, ut alacriores etiam redditi, et publice in templo, et privatim in singulis domibus incessanter docerent, quae acceperant a domino Iesu, ac laetum nuntium omnibus adferebant, hunc esse verum Messiam, per quem oportet omnes salvos fieri.

CAPUT VI.

1 **P**ER id tempus quum in dies accresceret numerus discipulorum; sic enim tum vocabantur, qui post christiani dici coeperunt, obortum est murmur Graecorum, hoc est Iudaeorum, qui non in Iudaea, sed apud gen-

tes nati fuerant, adversus Hebraeos. **Causa** murmuris ex pietate nata est. Quum enim mulieres aliquot circumferrent apostoli, quae illis ministrabant, Graeci dolebant non idem honoris haberi suis viduis, ut quotidiano ministerio liceret apostolis ac discipulis inservire. Hanc enim dignitatem interpretabantur. Et haec erat prima in ecclesia ambitio. Et tamen, ut intelligas quantopere displiceat bono pastori quamlibet leve dissidium, statim duodecim apostoli convocata discipulorum multitudine, quo plus haberet auctoritatis, quod omnium consensu decretum fuisset, hunc in modum verba fecerunt: Videmus nescio quid murmuris ortum inter nos de ministerio mulierum. Providendum igitur est, ne nos huiusmodi curis levioribus idemtidem interpellemur, nimirum altiori functioni destinati. Nobis iniunxit dominus, ut doceremus evangelium. Non est igitur probandum, ut nos omisso delegato munere praedicandi evangelii, ministremus mensis. Quemadmodum enim in corpore varia sunt membra, ac suo quodque membrum officio fungitur, ita tumultus et confusio vitari non potest in tanta multitudine, nisi diversae functiones in varias personas distribuantur, sic tamen ut omnia referantur ad utilitatem universi corporis. Nec enim oculus sibi uni prospicit, sed omnibus membris. Nec manus sibi tantum laborant, sed toti corpori. Proinde fratres circumspicite ex vestro numero septem spectatae probitatis viros plenos spiritu sancto, ac singulari praeditos sapientia, quibus ex vestra voluntate delegemus hoc negotii, quo nos haecenus occupamur, non sine dispendio functionis evangelicae. Nos vero per illos quietiores facti, his quae proprie nostrarum sunt partium incumbemus, precationi et administrando sermoni doctrinae evangelicae. Illi curam gerent pascendorum corporum, nos animis vestris pascendis vacabimus. Haec oratio placuit universae multitudini. Itaque consensu congregationis

delecti sunt septem. Stephanus spectatae fidei ac plenus spiritu sancto, Philippus, Prochorus, Nicanor, Timon, Parmenas et Nicolaus religione profelytus, patria Antiochenus. **6** Hos electos statuerunt in conspectu apostolorum, ut illorum auctoritate quod factum erat comprobaretur. Apostoli vero fufis ad Deum ex more precibus, imposuerunt illis manus. Nam hoc ritu primum delegabantur sacra ministeria, exemplo sumto a domino Iesu, qui quibus benedicebat, solitus est manum imponere. Quod si quis roget, quid opus fuerit his ritibus ad designandos ministros, qui mensae curam agerent, sciat profanam quidem esse functionem tractare pecuniam, maxime communem, sed quae requirat fidem non vulgarem, et animum incorruptum. Testis est Judas, quem avaritia corruptus animus ad domini sui proditionem adegit. Tum autem quoniam praescribebant et aliis, quid in huiusmodi negotiis oporteret fieri, addenda erat et auctoritas, quo magis omnes illis tamquam apostolorum lociis et adiutoribus parerent. Praeterea discipulorum convivia non erant, qualia sunt vulgi, sed magna cum religione capiebatur cibus, quoties capiebatur. Omnis panis fractus illis repraesentabat corpus domini, omne vinum admonebat sanguinis dominici. Denique et corpus ipsum dominicum, et sanguis domini per diaconos administrabatur multitudini. Et si quando vacabat per ministerium, praedicabant et ipsi sermonem **7** evangelicum, velut apostolis proximi. His rebus factum est, ut evangelica doctrina in dies latius ac latius spargeretur, magnoque successu multiplicaretur numerus discipulorum Hierosolymis. Nec enim solum e plebeiis plurimi accedebant evangelio, verum etiam complures ex ordine sacerdotum, qui prius conspiraverant adversus Christum et apostolos, tacti poenitentia, ac posito fastu submiserunt sese iugo evangelico. **8** Inter diaconos autem peculiarius emicuit Stephani pie-

tas. Sic enim se gessit in delegato munere, ut ob insignem morum mansuetudinem, gratiosissimus esset apud universam multitudinem credentium, et erga rebellantes evangelio, fortem et invictum animum praestabat, adeo ut apostolicarum etiam virtutum aemulus, in nomine Iesu multa magnaue miracula ederet apud populum. Quoniam autem eximia virtus semper ad 9
 sese trahit invidiam, quemadmodum Caecias nubes, exorti sunt adversus Stephanum quidam e diversis sodalitatibus, quarum una vocatur Libertinorum, alia Cyrenensium, alia Alexandrinorum, alia eorum, qui venerant a Cilicia, et Asia. Nam in haec loca Syriae vicina potissimum erant dispersi Judaei. Hi omnes velut coniurati coorti sunt adversus Stephanum, disputantes adversus illum. Nec poterant, quamvis multi, 10
 resistere unius juvenis sapientiae ac vigori pectoris, propterea quod spiritus sanctus, quo plenus erat, per illum loqueretur. Hic agnosce morem improborum, 11
 Ubi veritate discedunt impares, ad mendacia confugiunt, et victi sapientia spiritus, ad diabolicas fraudes sese convertunt. Subornarunt enim viros quosdam, qui dicerent sese audisse Stephanum proloquentem verba blasphemia in Mosen ac Deum. Nullum autem crimen apud Judaeos capitalius, quam blasphemiae, nec apud populum atrocius. Hic agnosce, lector, machinas similes adversus famulum, quales fuerant adversus dominum. Subornantur sycophantae, ne videantur ipsi velle dolorem ulcisci suum, quod a disputatione discessissent impares. Quaeritur crimen atrox, et malitiae praetexitur religionis studium. Ab his igitur 12
 submissititiis sycophantis, concitatus est populus, una cum senioribus ac scribis adversus Stephanum, adeo ut concursu facto rapuerint illum, et pertraxerint in concilium. Hic prodeunt conducti testes, qui suam 13
 peragerent fabulam, ac dicerent: *Hic homo nullum facit finem evomendi blasphemias adversus locum,*

nobis omnibus *sanctum* ac venerabilem, *contraque*
14 *Mosi legem* nobis a Deo traditam. *Audivimus enim*
illum dicentem, quod iste Iesus Nazarenus demolitu-
rus sit locum hunc, ac mutaturus instituta, quae tra-
didit nobis Moses. Stephanus ex relatione apostolo-
 rum dixerat, a Iesu praedictum esse, futurum ut tem-
 plum hoc et urbs funditus ab hostibus dirueretur, ob
 gentis incredulitatem. Hoc dictum depravant ad cal-
 lumniam. Dicas hos eosdem esse, qui Iesum accusan-
 tes dicebant: *Audivimus eum dicentem: Destruam*
15 *templum hoc, aliud in triduo excitaturus.* Ad hanc
 tam atrocem criminationem nihil commotus est Ste-
 phanus, sibi bene conscius, ut in ipso etiam vultu relu-
 ceret mentis innocentia. Res enim est pavida sibi ma-
 le conscius animus. Haec constantia frontis statim
 coarguit calumniatorum impudentiam. Etenim hi,
 qui confidebant in eo concilio, intuentes eum et ob-
 servantes, qua fronte crimen obiectum exciperet, vi-
 debant illum adeo non deiici aut exanimari, ut facies
 illius quiddam homine maius, et angelicam quamdam
 alacritatem simul ac maiestatem prae se ferre videretur.
 Tum princeps sacerdotum, ut hic quoque spe-
 ciem legitimi iudicii exhiberet, quemadmodum fecerat
 in condemnando Iesu, percunctatus est reum,
 numquid haberet, quod ad haec responderet, et an
 crimen obiectum agnosceret. Tum Stephanus afflatus
 divino spiritu sic causam dicere exorsus est, altius re-
 petito principio.

CAPUT VII.

V **1** Iri, quotquot adestis, vel genere fratres, vel ae-
 tate atque auctoritate patres, qui patienter audistis ca-
2 lumniantes, audite et veritati patrocinantem. Nos
 nec in Deum, nec in Mosen, nec in templum hoc con-

contumeliosi sumus, sed cum Mose consentientes, Dei gloriam provehimus, ac templum spirituale, quo Deus, qui spiritus est, potissimum delectatur, quemadmodum divinitus iussi sumus, extruimus. Non est blasphemia hoc pro viribus agere, quod figuris adumbravit Moses, quod prophetae Dei spiritu afflati praedixerunt, quod Dei filius ob id in terras missus et orsus est, et suis perficiendum mandavit, quod spiritus sanctus ad salutem omnium gentium nunc per eos, qui credunt evangelio, peragit. Sed impietas est, blasphemia est, tam manifestae, tamque benignae Dei voluntati tam pertinaciter oblectari. Quod quidem haec natio non nuper facere coepit, sed quod iam olim facere instituit, nunquam facere desinit, ut nec mirum nec iniquum videri debeat, si eveniat, quod Iesus Nazarenus futurum praedixit, videlicet ut hoc templum, quo gloriamini, utque haec civitas, in qua regnatis, ut sacerdotium, ut lex, quibus abutimini ad quaestum et gloriam vestram, a vobis auferatur, atque haec gloria transferatur ad eos, qui per fidem evangelicam pure Deum colunt, ac legem spiritualiter observant, seque ipsos praebent templum vivum ac sanctum spiritui sancto. Huc quum tot modis Deus maiores nostros provocaverit, tamen semper spretus est ab hoc rebeli et pertinaci populo. Ut enim a primo gentis huius patriarcha repetam, cuius obedientiam utinam imitentur hi, qui se iactant filios eius, Deus, cui debetur omnis gloria, quemque nos vobiscum pie colimus, olim apparuit patriarchae nostro Abrahae, quum esset in Mesopotamia, prius quam commoraretur in Charran, et dixit ad illum: *Exi de terra tua et cognatione tua, et veni in terram, quam monstravero tibi.* Ille obtemperans iussis Dei, egressus est e terra Chaldaeorum, et habitare coepit in Charran, velut per occasionem longius emigraturus. Rursum hinc transfudit illum Deus in hanc terram, quam vos nunc incolitis,

3

4

idque mortuo patre illius Thare, ob cuius senectutem
5 distulerat emigrationem. Transtulit autem, ut hospitem ac peregrinum, nullam illi tribuens hic haereditatem, adeo ut ne pedis quidem vestigium in ea possideret, nisi pretio redemptum, sed pollicitus est Deus, se daturum huius terrae possessionem posteris illius post eius obitum, quum id temporis Abraham non haberet
6 filium. Id quum videretur incredibile, tamen et Abraham credidit et Deus praestitit. Quemadmodum et in caeteris quae praedixit Deus repertus est verax. Sic enim tum illi loquutus est: *Erit semen tuum peregrinum in terra aliena, et gentes apud quas peregrinabuntur posteri tui, subiicient illos in servitutem, et inclementer tractabunt illos annis quadringentis triginta. Tandem eripiam illos a servitute, ac gentem cuicumque servierint, ego iudicabo et ulciscar, dicit dominus.*
7 *Deinde liberi a servitute hominum, servient mihi in loco hoc.* Quoque sibi magis assereret populum suum, dedit Abrahae velut signaculum foederis circumcisionem. Atque ita fides Dei promissis, genuit Isaac, ac memor pacti sui, circumcidit puerum die a nativitate octavo. Isaac rursus circumcidit Iacob; Iacob duodecim filios suos nostri generis patriarchas. Inter hos
9 erant, qui parum memores divini foederis, invidia moti, hoc moliti sunt adversus fratrem suum Ioseph, quod illorum posteri moliti sunt adversus Iesum Nazarenum. Abiecerant eum in cisternam, mox vendiderunt illum negotiatoribus, a quibus perductus est in
10 Aegyptum. Sed quemadmodum Deus suscitavit occisum, et evexit deiectum Iesum, ita tum eripuit Ioseph ex omnibus afflictionibus suis, effecitque ut moribus et sapientia divinandi gratiosus esset apud Pharaonem regem Aegypti, adeo ut praefecerit eum toti Aegypto,
11 domuique suae. *Caeterum oborta est fames per universam Aegyptum et Canaan, et gravis afflictio, adeo*
12 *ut patres nostri non invenirent quod ederent. Iacob*

autem ubi cognovisset, in Aegypto copiam esse frumenti, misit eo patres nostros, ut inde adferrent frumentum. Ubi vero illos iterum eadem de causa misisset **13** illuc, Ioseph agnitus est a fratribus suis. Ea res innotuit et Pharaoni, quod Hebraeus esset, et patrem ac fratres undecim haberet vivos. Ioseph itaque accersit **14** Iacob patrem suum, totamque cognationem suam in Aegyptum, ne quid illis deesset. Erant autem numero septuaginta quinque. Iacob itaque commi- **15** gravit in Aegyptum, ac defunctus est ipse cum duodecim filiis suis patribus nostris, conditique sunt in sepulchro, quod emercatus fuerat Abraham centum fide- **16** clis argenti a filiis Emor, qui fuit filius Sichem. Nullus horum adhuc quidquam possedit de terra promissa posteris Abrahae. Quum autem iam instaret tem- **17** pus, quo Deus praestaturus erat, quod promiserat Abrahae, crevit populus Hebraeorum, et multiplicatus est in Aegypto, donec mortuo Pharaone succederet alius rex, apud quem non esset perinde gratiosus Ioseph. Hic metuens ne plus satis incresceret Hebrae- **18** orum populus, arte opprimens genus nostrum, afflixit **19** patres nostros, edicto submonitis obstetricibus, ut masculos infantes exponerent, ne possent vivere. Hoc **20** tempore natus est Moses, adversus quem isti falso me praedicant protulisse blasphemiam. Is fuit gratus Deo, qui non passus est illum perire, sed furtim enutritus est tribus mensibus in domo patris sui. Caeterum ob me- **21** tum edicti regii expositus est in Nilum, in fiscella lita bitumine. Forte sustulit illum filia Pharaonis, capta infantis elegantia, ac filii loco nutritum eum domi suae. Moses igitur habitus pro Aegyptio a primis an- **22** nis, institutus est in omni sapientia Aegyptiorum, eratque potens tum factis, tum dictis. Porro quum **23** iam peregisset annum quadragesimum, venit illi in mentem, ut inviseret fratres suos Israël. Spirabat enim caritatem erga genus suum. Inter hos versans, quum **24**

vidisset Israëlitam quemdam affici iniuria ab Aegypto,
iam tum boni ducis indolem exserens, ultus est He-
25braei causam, interfecto Aegypto. Existimabat au-
tem hoc Hebraeis iam innotuisse, quod Deus per istum
statuisset servare populum suum, exemptum a servitu-
te Pharaonis. Arque hic Moses Iesu Nazareni figuram
gerebat, quem Deus vere delegit redimendis omnibus
a servitute peccatorum. Caeterum quemadmodum
hoc Israëlitae non intellexerunt in Iesu, ita nec tum in
26Mose intellexerunt. Postero die rursus invisens suos,
offendit duos Israëlitae inter se litigantes, ac dirempta
pugna redigere conatus est eos in concordiam, dicens:
Quid facitis, o viri? Quum fratres sitis et eiusdem gen-
27tis, cur alter laedit alterum? *Is autem, qui faciebat*
iniuriam proximo, repulit pacificatorem, dicens:
Quid tu te inseris causae nostrae? *Quis te constituit*
28*principem ac iudicem super nos? Num me quoque vis*
interficere, quemadmodum heri interfecisti Aegy-
ptium? Hic statim inventus est inter Israëlitae, qui
rebellaret Mose, quum is haec afflatu spiritus faceret,
29Hoc audito Moses, sentiens rem non esse clam, sibi
metuens ab Aegyptiis fugit in terram Madian, ubi ge-
30nuit filios duos. Rursus post annos quadraginta ap-
paruit Mose angelus domini, in deserto montis Sina,
31e rubo qui videbatur conflagrare. Hoc spectaculo stu-
pefactus Moses, tentavit accedere propius, ut videret
32quid hoc esset rei. Sed vetuit illum vox domini so-
nans e rubo; Ego, inquit, sum Deus patrum vestro-
rum, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Iacob.
Hoc audito nomine tremefactus est Moses, nec aude-
33bat propius inspicere. Tum dominus: Solve calcea-
menta pedum tuorum. Siquidem locus in quo stas,
34terra sancta est. Paruit Moses domino. Tum ille
pergit loqui: *Etiam atque etiam vidi afflictionem po-*
puli, qui est in Aegypto, ac gemitum meorum audi-
vi. Eoque misertus descendi, ut liberem eos. Nunc

igitur ades, et hac gratia mittam te in Aegyptum. Animadvertite, quam non obscure in Mose designatus fit Iesus Nazarenus. Mosen adhuc ignotum negarat³⁵ populus Israëliticus, dicens; *Quis te constituit principem et iudicem super nos?* Itidem audivit Iesus a nostris: *In qua potestate haec facis, et quis tibi dedit hanc potestatem?* Nondum enim noverant, quod hunc Deus misertus gentis nostrae, misit ducem ac principem libertatis, et auctorem vitae aeternae. Ac Mosen quidem a suis contemptum Deus evexit, et constituit ducem, principem et liberatorem populi sui. Et adfuit illi virtus angeli, qui apparuerat ei de rubo flagrante. Huius ope *populum suum eduxit ex Aegy-36* *pto, editis multis prodigiis ac miraculis in terra Aegypti, mox in mari rubro, deinde et in deserto per annos quadraginta.* Quod fuit Moses uni populo, hoc vere est Iesus Nazarenus, omnibus ipsius ductum sequi volentibus. Iam ne quis existimet eos, qui praedi-³⁷ cant Iesum Nazarenum adversari Mofi, hic ipse Moses vobis Iesum Nazarenum commendavit, tot retro seculis venturum promittens, quem nunc videtis advenisse. Ait autem: *Prophetam vobis suscitabit Deus de fratribus vestris, similem mei, ipsum audietis.* Hic est³⁸ inquam ille Moses, qui quemadmodum prius solus fuerat colloquutus cum angelo iuxta rubum, quod ita postiam teste multitudine colloquutus est cum eodem in deserto, in monte Sina, ac vicissim colloquutus est cum maioribus nostris, ad quos deferebat quod audierat a domino. Acceperat enim ab eo legem, quae vitam conferret observantibus, ut eam nobis traderet. Tan-³⁹ ta quum esset auctoritas Mofi, tamen *patres nostri noluerunt obedire illi, sed repulerunt eum,* et oblici a quam misera servitute fuissent liberati, conceperunt animo desiderium Aegypti, ut relicto duce salutifero et redemptore, sprete lege vivifica, redirent ad mores idololatrarum. Itaque colloquente Mose cum angelo,⁴⁰

dicunt Aaron: *Fac nobis Deos, qui praecedant nos. Nam Mosi isti, qui nos eduxit e terra Aegypti, nescimus quid acciderit.* Moxque ad exemplum Aegyptiorum, qui bovem Apin adorant, fecerunt sibi vitulum ex auro conflatilem, atque huic exanimi Deo immolarunt hostias, spreto Deo vivente, cuius misericordia servitutem effugerant, et in tam impio facinore, quasi re bene gesta, saltabant et epulabantur, averfantes Deum verum, qui condidit universa, et exultantes in diis mutis, quos ipsi sibi suis manibus fecerant.

42 His rebus offensus Deus, avertit sese vicissim ab illis, et passus est illos obsequi animo suo, ut tandem exemplo gentium, colerent iam non unum Deum, sed totam coeli militiam, solem, lunam, stellas, Martem, Mercurium, Venerem, Saturnum, quibus impiae fabulae divinitatem tribuunt, quum sint corpora a Deo condita, ut serviant usibus hominum. Non potest negari quod loquor. Nimirum hoc est, quod stomachatur Deus per Amos prophetam, dicens: *Numquid victimas et hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto domus Israel?* At pro templo Dei veri, *amplexi estis tabernaculum Moloch*, is est, idolum Ammonitarum, *ac sidus Dei vestri Rempham*, id est, Lucifer, sive Venus, quam colunt Saraceni. Haec muta simulachra vobis finxistis, ut adoraretis, contempto vivo veroque Deo, qui solus condidit universa. Quoniam autem in his est animus vester, *transferam vos in Babylonem*, ut denuo serviatis idololatri. Arbitror satis esse demonstratum, nos nec blasphemos esse in Deum, quem pure colimus, nec in Mosen, cuius prophetiam amplectimur, sed illos potius, qui vestigia maiorum imitantes, et Deum contempserunt olim in Mose, et utrumque hodie contemnunt in Iesu Nazareno. Adversus legem autem nos nequaquam blasphemus sumus, qui, quem lex designavit, quem prophetae omnes promiserunt, amplectimur, sed illi po-

tius, qui patrum impiorum ingressi vestigiis, a quibus contempta est lex per Mosen lata, nunc adspernantur legem evangelicam, quam omnibus tulit Iesus Nazarenus, quae Mosi legem non abrogat, sed perficit. Nunc de templo, in quod dicor fuisse blasphemus, 44 paucis accipite: Scio et templum hoc iussu Dei aedificatum, ut esset figura templi sanctioris, ac cederet meliori, quemadmodum templo cessit tabernaculum testimonii, in quo erat arca foederis, quam circumferebant patres nostri in deserto. Praescripserat enim Deus loquens per Mosen huius tabernaculi formam, ad quam esset aedificandum. Id amplexi sunt patres no- 45 stri duce Iesu, et invexerunt in possessionem gentium, quas expulit Deus a facie patrum nostrorum, usque ad tempora regis David. Qui quum esset vir pius, et ob 46 id Deo gratus, petiit ab eo, ut pararet tabernaculum dignum Deo Iacob. Solomon autem, quoniam pacifi- 47 cus erat, primum aedificavit illi templum hoc magnificentum, de quo vos gloriamini, dicentes: *Templum domini, templum domini, templum domini.* Verum hoc tem- 48 plum nihil aliud est, quam figura veri templi spiritualis, quod est ecclesia, quae nunc aedificatur per Iesum Nazarenum regem vestrum, cuius typum gerebat Solomon. Deus enim quum sit spiritus, non habitat in aedificiis manu factis, nec circumscribitur parietibus, qui immensus est et implet omnia. Nimirum hoc est, quod ipse testi- 49 ficatur per prophetam Esaiam loquens: *Coelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum aedificabitis mihi, dicit dominus, aut quis locus requietionis meae? Nonne manus mea fecit haec* 50 *omnia?* Deus igitur, qui condidit universa, prius in seipso quietem habuit, antequam conderet omnia. Et si requiescit, non requiescit in aedificiis hominum manu factis, quum alioqui coelum illi sedes sit, et terra scabellum, sed gaudet requiescere in animis quietis et obtemperantibus spiritui sancto. Itaque qui pectus ha-

bet sceleribus inquinatum, is violat templum Dei, qui negotium facessit his, qui spiritui sancto obtemperant,
51 Ille violat templum domini. Quemadmodum autem non laedit Mosen, qui Iesum illi praefert, nec violat legem ab eo latam, qui illi praefert evangelium, ita nec templum hoc violat, qui praefert illi templum spirituale, quo magis delectatur Deus. Aequum est enim, ut umbrae cedant veritati, quae nunc sese profert in lucem. Par est, ut quod carnale est, cedat spiritualibus. Nimirum haec est immutabilis Dei voluntas, et huius rei gratia misit unicum filium suum in terras, misit spiritum sanctum, ut ad omnes gentes permaneret lux veritatis evangelicae. Vos autem mordicus tuentes quod carnale est, rebelles estis spiritui Dei, qui vos iam olim dixit durae cervicis populum. Et vobis videmini Israëlitae ac filii Abrahae, quod praeputii pelliculam habetis circumcisam, quum et cor habeatis incircumcisum et aures. Posthac veri sunt filii Abrahae, qui cor habent repurgatum ab impiis cupiditatibus, qui aures habent obediens praeeptis Dei, ac repurgatas a crassitudine sensus carnalis, ut sensum spirituale legis non queant percipere. Quemadmodum autem patres vestri ob crassitudinem mentis, et aurium hebetudinem semper resisterunt spiritui sancto, ita et vos non degenerantes ab ingenio maiorum nunc spiritum sanctum oppugnare non desistitis, pridem in Iesu Nazareno, quem suffixistis in crucem, nunc in apostolis illius. Mosi quoties rebellarunt patres vestri? Vestros enim cur non dicam, quos imitamini?
52 *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri?* Nec affligerunt solum, verum etiam occiderunt eos, qui praedixerunt vobis venturum iustum illum, per quem unum iustificarentur omnes. Odistis illos, qui venturum nuntiabant, et venientem et omnia praefrantem, quae illi praedixerant, non solum amplexi non fuistis, sed prodidistis illum in manus Pilati, et per

hunc occidistis sceleratius, quam si facinus manibus
vestris peregissetis. Atque haec omnia facitis praetex- 53
tu defendendae legis, quum nec maiores vestri legem
per angelos traditam servaverint, nec vos, qui quem
lex promisit ac designavit, pridem occideritis, nunc
etiam occisum persequamini, vobis ipsis invidentes sa-
lutis aeternae donum, quod offertur, et accersentes
exitium, quod sine causa imputatis nobis et Iesu Na-
zarenò. Haec oratio tam vera, tamque libera, vehe- 54
menter concitavit animos omnium, qui erant in con-
cilio, adeo ut rumperentur illorum corda, ac denti-
bus striderent in illum. Stephanus autem nihil istis 55
commovebatur, nimirum plenus sancto spiritu, sed ad
extrema perferenda paratus, iuxta Iesu Christi exem-
plum intendit oculos in coelum, unde praesidium
omne petendum est christianis. Mox adversus futu-
rum certamen corroboratur egregius athleta. Didu-
cit se coelum, videt maiestatem Dei, et Iesum quem
profitebatur, stantem a dextris Dei. Nec hoc tacuit
apud impiam multitudinem. Non enim oportet ob
hominum malitiam suppressere Dei gloriam. *Ecce,*
inquit, video coelos apertos, et filium hominis stan-
tem a dextris maiestatis divinae. Hic operae pretium 56
est considerare formam huius iudicii. Erant propo-
sita crimina. Responsum est ad omnia. A iuvene pro-
ducta sunt testimonia legis et prophetarum. Solidis
rationibus evicta res est. Nihil dictum est de Deo,
nisi pie, nihil de Mose, nisi honorifice, nihil de lege,
nisi iuxta legis sententiam, nihil de templo contume-
liose. Et tamen illi dirumpuntur ira, et furentium
more frendent dentibus. Adeo non ferunt imminui
gloriam suam, et praedicari gloriam eius, cuius unius
gloriam vult Deus apud omnes praedicari. Si Mosen
aut Abraham extulisset, tulissent. Iesum vivere, Ie-
sum stare a dextris Dei, iuxta vaticinium David, non
ferunt, sed prorsus iam in rabiem versi, adversus ser-

monem tam salutiferum obturant aures suas, et insanis vociferationibus magno consensu omnes impetum
 57 fecerunt in Stephanum. Iamque veluti convictum damnatumque blasphemiae, eiiciunt extra civitatem; hac tantum in parte memores legis mosaicae, atque illic eum lapidabant. Testes vero ceu victores, quorum partes erant iuxta Mosi praescriptum, auspicari lapidationem, quo essent ad carnificinam expeditiores, deposuerunt vestes suas apud adolescentem, cui nomen erat Saulus, qui tum adhuc per ignorantiam, ac patriae legis studio favebat impiae causae.
 58 Mox lapidare coeperunt Stephanum, non reluctantem, non convitiantem, sed eum quem viderat invocantem ac dicentem: *Domine Iesu, suscipe spiritum meum.* Agnoscis Iesu discipulum. Sic enim ille in cruce: *Pater, in*
 59 *manus tuas commendo spiritum meum.* Deinde volantibus undique saxis, flexis humi genibus, magna voce, magnoque affectu clamavit, dicens: *Domine, ne imputes hoc illis in peccatum, nesciunt enim quid faciunt.* Quam bene dominum suum expressit famulus. Haec erat extrema vox morientis, post quam obdormiit in domino, in quo quisquis moritur, non moritur, sed obdormiscit, post placidam quietem ad immortalitatem revicturus. Hoc affectu decet mori, quotquot vere christiani sunt. Itaque Stephanus suo respondens nomini, primus omnium martyrii coronam meruit, et evangelici sacrificii primitias obtulit domino.

CAPUT VIII.

ERANT in ea multitudo, quibus nondum erat persuasum, Iesum esse filium Dei, atque hic error aliqua ex parte criminis atrocitatem elevabat, licet eos non excusaret ab homicidio, quod excaecati suis cupiditatibus, ulcisci maluerunt, quam discere veritatem.

Nulli tamen minus excusabiles quam pontifices, scribae et pharisaei. Erant rursus qui simpliciter errabant, credentes se sacrificium gratum offerre Deo, quod eos, qui legem a Deo traditam conarentur subvertere, tollerent e medio. Caeterum evangelica caritas excusat ea quoque, quae non possunt excusari. Inter eos autem, qui citra malitiam errabant, erat Saulus Tarsensis adolescens, mosaicae legis studiosus, qui post ex lupo factus est ovis, ex persecutore saevissimo factus est acerrimus assertor evangelicae libertatis. Atque ipse quidem tum nullos lapides coniecit in Stephanum, verum assensus est his, qui Stephanum damnarant ac lapidarant, atque hoc animo servavit illorum vestimenta, ut in multorum lapidantium manibus esset unus. Nec unius morte contenta fuit Iudaeorum malitia, sed mox ingens persecutio oborta est adversus ecclesiam, quae erat Hierosolymis, sic ut omnes per varias Iudaeae et Samariae regiones, alius alio dispergerentur, praeter duodecim apostolos, qui caeteris animi robore praestabant. Nec in hos quidquam licebat Iudaeorum malitiae, quemadmodum nec in alios, nisi permisso domini Iesu. Permiserat hoc dominus Iesus, ut urgente persecutore fugerent de civitate in civitatem. Nec erat istud tam formidinis discipulorum, quam divinae dispensationis, ut veluti late sparsis seminibus cito proveniret copiosa messis evangelicae professionis. Soli duodecim apostoli veluti pastores non cesserunt huic tempestati, sed constantibus animis perseverarunt Hierosolymae. Porro Stephanum extinctum curarunt humandum viri quidam pietatis cultores, quod intelligerent illum praeter meritum per subornatos testes oppressum. Hoc studio Ioseph et Nicodemus curarunt funus domini Iesu. Stephani vero mors iuxta Iudaeorum morem ingenti bonorum luctu planctuque celebrata est. Nam apud christianos mors pro Christi gloria oppetentium plausibi-

- lis est ac triumphalis, et si quid est ibi lachrymarum, non impenditur ei, qui mortuus est, sed vel occisoribus sibi gehennam accersentibus, vel gregi necessario pastore destituto. In hac tempestate Saulus, qui in lapidatione Stephani zeli sui specimen aliquod dederat, magno odio concepto in christianos, non aliter quam lupus famelicus laniat ac dissipat gregem ovium, ita coepit devastare ecclesiam Dei, persequens fugitantes, inquirens latitantes, obambulans per singulas domos, et ubicumque sensisset esse, qui Iesum Christum profiteretur, irruerat, viros pariter ac mulieres pertrahens in carcerem, videlicet saevior ipsis sacerdotibus ac scribis, quorum nullus adhuc negotium exhibuerat sexui muliebri. Id agebat iuvenis, pio quidem affectu, sed perverso iudicio. Et ideo saevitiam illius dominus temperabat, ne cuius sanguine contaminaretur. Dum haec aguntur Hierosolymis, hi qui dispersi fuerant, quamquam metus aliunde alio propellebat, tamen non tacebant Iesum Nazarenum, sed peragrabant Judaeam, passim semina quaedam iacentes sermonis evangelici, qua de causa dominus eos dissipari passus fuerat. Inter quos erat Philippus e septem diaconis unus, ordine proximus Stephano. Is profugus Hierosolyma, descendit in civitatem Samariae, quae eadem Sebaste dicta est. Pervenerat eodem et ante rumor quidam de Iesu Nazareno, de quo Philippus caetera praedicabat, quomodo crucifixus esset, ac tertio die revixisset, deinde per dies quadraginta versatus cum discipulis adscendisset in coelum, atque inde misisset suis discipulis spiritum sanctum, posthac omnibus paratam esse salutem, qui crederent in nomine illius. Populus autem Samaritanorum; nam a populo semper est primus evangelii proventus, magno animorum consensu intendebat iis, quae narrabantur a Philippo. Erat enim oratio favorabilis, quae pollicebatur omnibus salutem, tum autem dictis fidem adstruebant miracula, quae

multa per Philippum edebantur. E multis enim, qui 7
 possidebantur ab impuris spiritibus, ad invocationem
 nominis Iesu, daemones exhibant, magna cum vocife-
 ratione declarantes, sese non exire sponte, sed com-
 pulsos virtute salutiferi nominis. Quin et paralytici
 complures et claudi sanitatem sunt assequuti. Has ob 8
 res ingens gaudium ortum est publicitus in ea civitate.
 Quo longius receditur ab Hierosolyma, quoque pro-
 prius acceditur ad gentes, hoc uberius est evangelici
 seminis proventus. Vide quantum profecerit Judaeo-
 rum saevitia. Philippus ex diacono factus est apostolus,
 et pro paucis Hierosolymitis, totae civitates ample-
 ctuntur doctrinam evangelicam. Gravior autem est
 ecclesiae pernicies ab his, qui se iungunt ecclesiae non
 sincero animo, quam ab his, qui palam ecclesiam per-
 sequuntur. Et huius rei nobis editum est exemplum,
 quo magis caveamus lupos ovilla pelle tectos. Erat 9
 apud Samaritas vir quidam nomine Simon, impostor
 et praestigiarum artifex, qui prius quam eo veniret
 Philippus, magicam artem exercuerat in ea civitate,
 ac simulatis miraculis prodigiisque dementarat Sama-
 riae populum, alioqui superstitiosum, et ad daemo-
 num praestigia propensum. His fucis se venditabat
 apud simplicem ac superstitiose credulum populum, ia-
 ctans sese magnum quempiam esse prophetam, cui
 auscultabant omnes a minimo usque ad maximum. Ni- 10
 hil autem fecerat in nomine Iesu, et ideo stupefacti
 prodigiis, quae ille vel praestigiis simulabat, vel dae-
 monum auxilio patrabat, dicebant: *Iste est virtus Dei,*
quae vocatur magna. Fuerat apud illos multo tem- 11
 pore versatus, diuque dementaverat illos suis magicis
 artibus, et ideo parata iam apud omnes auctoritate,
 plerique credebant his quae docebat. Is ubi vidit in 12
 Philippo praesentiorum virtutem edendi vera miracula
 per invocationem nominis Iesu, ac Samaritarum popu-
 lum ab ipso alienatum credidisse Philippo, qui laetum

nuntium omnibus adferebat de regno Dei, deque nomine Iesu Christi, nihil magnifice de se praedicans, quemadmodum fecerat Simon, sed Iesu gloriam miraculis illustrans, sed omnibus salutem promittens, qui accepto baptismo nomen illud profiterentur, videretque plurimos, tum viros, tum mulieres, baptismum accipere, tandem fidem evangelicam amplexus est (*) et ipse Simon, et accepto baptismo, coepit adhaerere Philippo, non tam amore Iesu, quam aviditate laudis et gloriae. Magicarum enim artium pericissimus perspiciebat in Philippo, nihil agi similibus fucis. Proinde quum cerneret per illum quaedam edi non levia miracula, qualia sunt fere magorum, ut draco volitet, aut serpat culmus, sed verbo eiici daemones, verbo sanari paralyticos, vehementer stupefactus admirabatur, quam arte aut virtute fierent ista. Caeterum ubi rumor iam pertulisset Hierosolymam ad apostolos, qui ibi resederant, Samaritiam per Philippum amplexam esse sermonem evangelicum, gentem crassam, nec omnino puram ab idololatria, vehementer gavisi, miserunt ad illos apostolorum praecipuos, Petrum et Ioannem, ut per hos comprobaretur et absolveretur, quod per Philippum erat coeptum. Qui quum eo venissent, didicissentque quod plurimi per Philippum essent baptizati, gratias egerunt Deo. Philippus autem, quique cum illo erant, rogaverunt apostolos pro illis, ut acciperent spiritum sanctum, et qui per baptismum iam essent a peccatis purgati, copiosius etiam Dei donum acciperent, quemadmodum acceperant illi, qui primi in coenaculo spiritum sanctum acceperant. *Nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine domini Iesu.* Erat haec potestas diaconis delegata, sed impositio manuum, per quam conferebatur spiritus sanctus, solis apostolis et horum vicariis servabatur.

17 Tum apostoli, ut erant rogati, imponebant illis manus, et signo visibili accipiebant spiritum sanctum, qui vi-

(*) *Aliae: tandem credidit et* —

gorem igneum addebat animis, ac linguas coelesti facundia locupletabat. Id ubi vidisset Simon, ille nuper ex malo mago factus nihilo melior christianus, quod apostoli per impositionem manuum conferrent coeleste donum, ne quid sibi deesset ad ostentationem et quaestum, obtulit eis pecuniam, dicens: *Date et mihi potestatem istam, ut cuicumque imposuero manus, accipiat spiritum sanctum.* Existimabat magus, apud omnes omnia posse pecuniam, nec ignorans oportere facere sumtum, qui quaerit lucrum, mercari vult, quod pluris revendat. Atque hic rursus aliud seminarium exitii gravis in ecclesia. Ananias et Sapphira dederant poenas simulationis. Erat et hoc exemplum statim acriter repellendum, quod si recipiatur, christianae pietatis sinceritatem penitus esset subversurum. Petrus igitur caeteris omnibus commonstrans, quid episcopis adversus Simonis imitatores sit faciendum, respondit: *Satius est, ut ista tua pecunia, qua perdere studes alios, pereat una tecum, qui iam tua sponte perditissimus es, ut qui putes donum Dei, quod ut ille nobis ex sua benignitate gratuito largitur, ita vult, ut aliis gratis impartiamus, redimi posse pecunia.* Cum hoc negotio, quod ex simplici erga Deum fiducia geritur, nullum esse potest tibi consortium, aut communicatio nobiscum. Quamvis enim aqua tinctum est corpus tuum, tamen cor tuum non est rectum coram Deo. Quod si perseveraris in ista malitia, nihil tibi profuerit baptismus. Proinde poeniteat te istius malitiae tuae, ac deprecare Deum, ut si fieri posset, remittatur tibi tam enorme crimen, nondum quidem opere patratum, sed tamen ita conceptum animo, ut per te non steterit, quo minus patraris, et omnium periculosissimum (*) exemplum in ecclesiam Dei induxeris. Puris ac sinceris animis donum mitissimi spiritus committitur. Te vero perspicio cor habere mini-

(*) Alia ed. *perniciosissimum.*

me sincerum, sed amaro felle quaestus et ambitionis infectum, et ob id iniquitatis vinculis obstrictum. A quibus ut absolvaris, multis cum lachrymis est orandus Deus, ne te feriat divinae irae vindicta, quam tanto
 24 facinore provocasti. Hic Simon, metu territus potius, quam facti poenitentia ductus, dicit Petro: *Vos potius pro me rogate dominum, ne quid eorum, quae dixistis, accidat mihi.* Vides duos Simones inter se compositos, Theophile, in altero demonstratum est, quid sit execrandum, in altero quid sit imitandum.
 25 Hic igitur posteaquam Petrus et Ioannes testimonio suo comprobassent, et consummassent Philippi praedicationem, multaque docuissent de his, quae didicerant a domino Iesu, reversi sunt Hierosolymam, atque obiter multis vicis et oppidulis Samaritarum praedicabant evangelium, numquam non agentes quod illis mandatum erat a domino. Oblata est et alia praeda Philippo, profectus evangelici sitientissimo. Bonis enim benefaciendi datur occasio. *Nam angelus domini submonuit illum, dicens: Surge ac proficiscere meridiem versus per viam, quae deducit ab Hierosolymis Gazam; de vetere Gaza loquor, quae nunc deserta est,*
 27 vicina mari. Paruit angelo Philippus, ac profectus est, ut agnoscas alacritatem episcopo dignam, quoties ad evangelium alliciendus est aliquis. Quemadmodum autem in fabulis choragus, ita hic angelus personarum exitum et occursum temperat. Commodum enim eodem tempore iter ingressus est vir quidam eunuchus, corpore quidem exsectus ac parum vir, sed animo masculo, gente Aethiops, cute nigra, sed mox niveo agni immaculati vellere convestiendus, ac nativam pellem baptismi lavacro mutaturus, praefectus Candaces Aethiopum reginae, qui praepositus erat omnibus gazis eius. Audis gentem effoeminatam luxu, planeque dignam, quae foeminae pateretur imperium. Luxum alunt divitiae. Is profectus fuerat Hierosolymam
 reli-

religionis gratia. Tanta enim erat templi celebritas, ut gentes etiam e longinquo eo se conferrent, ac dona secum deferrent. Hinc sacerdotum stomachus in eos, qui dicerent hoc templum aliquando demolendum. Pius erat animus eunuchi, sed errabat, qui religionem quaereret in templo Judaeorum, unde iam migratura esset ad gentes. Quum itaque domum rever-²⁸ teretur, sedens in curru, ne hoc tempus fabulis aut somno dabit, sed amore religionis legebat Esaiam prophetam, nobis ostendens, ubi sit quaerendus Iesus. Non enim in templis latitat, sed in sacris libris. Hic²⁹ ubi iam occurrisset Philippus, rursus submonuit eum spiritus, dicens: *Accede et adiunge te ad currum*³⁰ *istum. Quum accurrisset ad currum Philippus, audivit eunuchum legentem Esaiam prophetam, et mox agnoscens religionis studium, ait illi: Intelligis ne*³¹ *quae legis?* Tum ille: Qui nam possim homo profanis negotiis deditus, nisi sit, qui mihi sensum abstrusum exponat prophetae? Rogavitque Philippum, ut conscenderet currum sibi que assideret, quo commodius colloqui liceret. Conscendit Philippus et assedit eunuchus. Hic mihi considera imaginem evangelici doctoris et populi gentium, aventis Christum discere. Non potest autem non ingens esse profectus, ubi alter docendi avidus accurrit, alter discendi cupidus invitat ad confessum. Nihil hic agitur fortuito, omnia moderatur ac temperat Deus. Eunuchus imprudens in eum³² prophetae locum inciderat, qui Iesum Christum depingebat. Frat autem hic: *Tamquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se obmutuit, nec aperuit os suum. In humilitate iudi-*³³ *cium eius sublatum est, generationem eius quis enarrabit?* Quoniam tollitur de terra vita eius. Hunc lo-³⁴ cum quum Philippus relegisset eunuchus, ille magis etiam accensus aviditate cognoscendi, de quo propheta loqueretur, ait: *Obsecro te, de quo propheta hoc*

dicit, de se, an de alio quopiam? Vide docilem eunuchum. Audierat Esaiam ipsum iussu Manassae regis sectum lignea ferra, nec ignorabat hoc habere prophetiam, ut quod de hoc aut illo dictum videretur iuxta sensum historicum, frequenter ad alium pertineret iuxta sensum abstrusorem. Docilis est autem qui sic interrogat. Philippus itaque libenter docturus avidum, aperuit os suum, et exorsus ab hoc prophetae loco summam evangelicae doctrinae illi exposuit. Nimirum quod hic esset filius Dei, per quem Deus decreverat, ac per prophetas suos promiserat, se salutem daturum omnibus in illo fiduciam suam collocantibus, quodque hac de causa voluit illum, assumpto corpore humano, rursus nasci ex Maria virgine. Porro quum utraque nativitas sit ineffabilis, sive qua sine tempore semper nascitur a patre, sive qua sine viri opera per opificium spiritus sancti natus est de virgine, sic humanam naturam assumens, ut divinam non amitteret: Propheeta id cernens spiritu, stupefactus dixit: *Generationem eius quis enarrabit?* Deinde quod hic esset ille verus agnus paschalis, cuius morte pater destinarat non Israelitas tantum, verum etiam universas nationes, a servitute peccatorum et ab aeterna morte liberare. Et ideo tradidit illum in manus sacerdotum, scribarum, phariseorum et primorum populi, per quos ductus est ad Pilatum praesidem, ut ab eo crucifigeretur. Apud hunc quoniam mori pro salute nostra voluit, nihil respondit, ut absolveretur, sed ovis in morem omnibus ludibriis et afflictionibus semet ipsum praebuit. Celavit enim illic magnitudinem suam, ac semet hominum causa deiecit ad summam humilitatem. Iudaei vero nihil aliud eum esse, quam quod videbatur, rati, condemnarunt illum et ad mortem adegerunt. Nimirum hoc est quod ait propheta: *In humilitate iudicium illius sublatum est.* Condemnatus est innocens, qui olim sublimis et excelsus rediens, iudicabit vivos et

mortuos. Deus autem filium suum revocavit ad vitam tertio die. Hinc quadraginta dies visibili et contredabili corpore versatus in terris, et subinde sese ostendens discipulis, postremo videntibus omnibus sublatus est in coelum. Rursus decimo ab adscensu die misit spiritum sanctum e coelis, qui afflavit animos et linguas apostolorum, ut intrepide praedicarent Iesum Nazarenum, salutis ac vitae principem, omnibus totius orbis gentibus, non per legem Moysi, sed per fidem et baptismum. Nihil est horum, quod non est in lege Moysi figuris designatum, quod non a prophetis praedictum, quod non ab ipso Iesu traditum ac promissum. Haec aliaque permulta quum eunuchus dissereret Philippus, ille forte videt iuxta viam fonticulum, et ait Philippo: Cur rem tantam proferimus? *En adest aqua.* Tu docuisti. Ego paratus sum. *Quae res obstat, quominus statim baptizet?* Tum Philippus: *Nihil obstat,* *si modo credas his, quae docui ex toto corde.* Haec una stipulatio intercedit in baptismo. Tum eunuchus alacriter respondit: *Credo Iesum esse Christum illum, a prophetis promissum, et filium Dei, per quem omnibus offertur salus aeterna.* Mox Philippus iussit *fili currum.* Superbum erat vehiculum ac barbarae reginae praefecto dignum. Sed descendat oportet, et omnibus ornamentis semet exuat, qui velit esse baptismo dignus. Descendit uterque in aquam, et Philippus baptizavit eunuchum, pauper divitem, humilis potentem, vir eunuchum, Judaeus Aethiopem. Adeo nullus hic personae respectus. Omnia conveniunt, si convenit fides et consensus in Iesum Christum. A baptismo nec eunuchus est, nec Aethiops, sed nova creatura. Caeterum Philippus simul ac egressus est *aquam, rapuit illum spiritus domini, nec amplius vidit eum eunuchus, nec desideravit doctorem suum, semel afflatus spiritu sancto per baptismum, sed gaudii plenus, quod didicisset Iesum Christum, perfecit iter*

suum, ut et apud Aethiopes suos Christi nomen praedicaret. Porro angelus deposuit Philippum in proxima civitate Afoto, unde venerat. Hinc profectus, ubicumque occurreret vicus aut oppidum, praedicabat evangelium, donec veniret Caesaream Palaestinae, ubi domicilium habebat.

CAPUT IX.

INter haec, Sauli saevitia non sese continebat intra muros urbis Hierosolymitanae, verum ubi perspexit, per dissipatos discipulos latius etiam spargi doctrinam evangelicam, magis ac magis spirans iam non minas tantum ac carceres, sed caedem et mortes adversus illos, adiit summum pontificem, quo magis attereret eos, armatus auctoritate, et petiit ab illo epistolas delegatorias, non solum in civitates vicinas, in quibus iam exercuerat saevitiam suam, sed usque ad Damascum, procul ab Hierosolymis distitam, Phoenices civitatem, scriptas ad synagogas Iudaeorum illic agentium, ut his ex auctoritate summi pontificis opitulantibus, quoscumque deprehendisset huius damnatae haereseos, five viros, five mulieres, eos vinctos perduceret Hierusalem. Haec Saulus animo simplici moliebatur, iuxta domini dictum arbitrans sese gratum obsequium praestare Deo. Et ideo non passus est illum innoxiorum sanguine pollui, sed e medio cursu saevitiae revocavit. Quum enim iam pene confecto itinere, non procul abesset a civitate Damasco, subito circumfulsit illum lux e coelo, ac prae timore collapsus in terram, audivit vocem dicentem sibi: *Saule, Saule, cur me persequeris?* Ille demiratus, quisnam esset ille sublimis exoptulator, tamque potens, dubitans angelus ne quispiam esset, an Deus, timide respondit: *Quis es domine?* Tum ille: *Ego sum Iesus*

ille Nazarenus, quem tu mortuum credis, quum vivam ac regnem in coelis. Meos autem discipulos, meumque nomen persequens, me *persequeris* imprudens. Verum nihil agis. Durum est enim tibi adversus stimulum iactare calces. Non enim reluctaris hominibus sed Deo, cuius voluntati nemo potest resistere. Bis igitur peccas, et nihil profecturus, et tibi malum accersiturus. Hac audita voce, Saulus tremens ac stupefactus dixit: *Domine, quid me vis facere?* Haec vox erat simpliciter errantis, non per malitiam, sed per ignorantiam. Tales docuisse sat est. Sed expediebat deiici superbum ac ferocem, terreri spirantem minas ac caedem, ut docilis fieret. Tum dominus ad illum: *Surge et ingredere civitatem, ibi doceberis, quid tibi sit faciendum.* Sic percutit dominus, ut sanet, sic deiicit, ut erigat, sic exoculat, ut illuminet. Saevus ille praecipitatus est, mitis et ad obtemperandum paratus, iussus est surgere. Dum haec ita geruntur, viri, qui Saulum comitabantur in hoc itinere, stabant attoniti, audientes quidem vocem Paulo loquentis, caeterum neminem videntes. Saulus autem recepto spiritu surrexit. Primus ad virtutem gradus est, erigi. Et ecce rursus aliud miraculum, quum oculos haberet apertos, nihil videbat. Comites igitur manu ducebant illum in civitatem Damascum. Nec statim admissus est ad donum spiritus sancti, quo praescriberetur exemplum posteris, non cuivis statim imponendam esse manum, sed ieiunio, precatione prius explorandos ac praeparandos catechumenos. Quem admodum igitur apostoli decem dies sederant Hierosolymis, expectantes spiritum sanctum, ita Saulus Damasci commoratus est triduum, nihil videns oculis corporis, sed interim illustrabantur oculi mentis, nihil comedens, sed interim coelesti doctrina saginabatur animus. Erat autem Damasci discipulus quidam; sic enim tum adhuc vocabantur, qui recepissent doctri-

nam evangelicam, nomine Ananias. Hunc delegerat dominus, per quem Paulum impleret spiritu sancto. Itaque compellat hunc in somnis per visum, dicens: Anania. Ille contra mox intelligens a Deo se vocari, respondit: *Ecce ego, domine, videlicet animum vere christianum et ad omnia iussa promptum indicans.*

11 *Tum dominus: Surge, et abi in vicum, qui vulgo dicitur rectus, et quaere in aedibus Judae quemdam nomine Saulum, patria Tarsensem. Ecce enim illic*

12 *orat, ambiens munificentiam nostram. Eodem tempore visus est et Saulo oranti vir quidam, dictus Ananias, domum ingredi, sibi que manus imponere, quo*

13 *reciperet oculos. Ita dominus mutua visione utrumque alteri praeparavit. Ananias autem ad Sauli nomen, iam ob saevitiam in christianos celebre, territus*

14 *respondit: Domine, ex multis audivi de viro isto, quantis malis afflixerit sanctos tuos Hierosolymis, nec his contentus, nunc huc etiam pervenit armatus pontificum summorum faevis diplomatis, ut in vincula*

15 *coniiciat omnes, qui invocant nomen tuum. Rursum ad haec dominus: Scio, lupum illum rapacem timeas oves. Atqui nihil est, quod metuas. Ego enim lupum illum verti in ovem mansuetissimam. Proinde fac intrepidus adeas. Ego enim illum mihi velut organum insigne delegi, ut vehat nomen meum apud reges ac filios Israël. Quod haecenus fecit, non malitia, sed zelo patriae legis fecit. Et simpliciter errans iudicio, specimen praebuit, qualis propugnator sit futurus evangelii mei. Haecenus armatus pontificum bullis, minis et vinculis pugnavit adversus mei nominis professores. Posthac armatus meo spiritu, et accinctus gladio sermonis evangelici, longe fortius belligerabitur adversus oses mei nominis, pro cuius gloria multo saeviora perferet volens, quam modo parabat*

17 *vobis. His dictis animatus abiit Ananias, et ingressus est aedes Judae. Saulum orantem reperit, cui*

imponens manum, ait: Saule frater, dominus Iesus,
 qui tibi apparuit in via, quum huc venires, misit me
 ad te, ut oculos recipias, et implearis spiritu sancto.
 Vix ea dixerat Ananias, illico deciderunt ab oculis 18
 illius ceu squamae quaedam, ac visum recepit. Mox-19
 que surgens baptizatus est. Deinde sumto cibo corro-
 boratus est. Sic eximius ille dux evangelicus, et alio-
 rum apostolorum gloriam obscuraturus, per humilem
 discipulum ante spiritum sanctum accepit, quam ba-
 ptismum. Nihil autem non ordine geritur, quod ge-
 ritur iussu domini Iesu, quem Paulus habuerat cate-
 chistam. Sic enim tradiderat potestatem apostolis, ut
 nihilo fecius sibi fervaret negotii totius summam au-
 thoritatem. Itaque Saulus repente factus alius, versa-
 tus est dies aliquot cum discipulis, qui erant Damasci.
 Nec mora. Praevaricator mandatorum pontificis, eo-20
 dem statim in loco proflire coepit ad munus a Christo
 delegatum. Et ingressus synagogas Iudaeorum, pa-
 lam ac libere praedicabat, asseverans Iesum Nazare-
 num esse filium Dei, per quem unum salus omnibus
 offerretur, iuxta prophetarum vaticinia. Iudaei vero, 21
 qui Sauli saevitiam in christianos rumore cognoverant,
 gaudentes sese talem habere mosaicae legis propugna-
 torem, quum audissent illum tanto studio praedicantem
 nomen Iesu Nazareni, mirabantur quid homini acci-
 disse, quod subito factus esset alius, dicentes inter se:
 Nonne hic est ille Saulus, qui dudum modis omni-
 bus oppugnabat Hierosolymis eos, qui invocant nomen
 hoc, cuius nunc praeconem et buccinatorem agit, ac
 modo huc hoc animo profectus est, ut si quos hic de-
 prehenderet, vinctos adduceret ad summos pontifices,
 illorum arbitrio plectendos? Qui factum est, ut tam
 subito Iudaeum exuerit, et a Mose deficiens, profes-
 sor factus sit crucifixi? Paulus autem, iam enim hoc 22
 nomen illi magis congruebat, posteaquam e turbulento
 factus est modestiae pacisque doctor, adeo nihil terri-

tus est istiusmodi Judaeorum vocibus, ut in dies maiore collecto spiritus robore, confunderet ac perturbaret Judaeos habitantes Damasci, constanter asseverans, ac scripturarum testimoniis docens, Iesum Nazarenum, quem ante per ignorantiam persecutus esset, nunc praedicaret, esse verum Messiam orbi promissum, nec alium exoriturum, unde speranda fit Judaeis

23 salus. Id quum Paulus complures dies ausus esset Damasci, magno gaudio discipulorum, magno fremitu eorum, qui nondum crediderant, tandem Judaei consilium inierunt, ut illum per infidias interficerent. O nationem homicidam. Paulus disputabat, docebat, et Judaeos legis ipsorum testimoniis, veluti suo iugulabat gladio. Illi nihil habebant praeter coniurata concilia, carceres, flagra et mortes. Verum promiserat hoc dominus suis, ne pilum quidem de capite illorum periturum, nisi permissu patris. Nondum venerat tempus, ut interiret eximius ille bellator evangelicus, multa erant illi pro Christi populo depugnanda praelia, frequenter periclitandum in acie, multae regiones ac civitates sacra doctrina subactae, sub iugum Christi

24 vocandae. Proinde volente Deo significatum est Paulo, quod Judaei struerent illi infidias, adeo ut et noctu et interdium asservarent portas, ne qua posset elabi, quin interficerent eum. Ad hoc facinus abutebantur opera praefecti regis Aretae, ut si parum processissent infidiae clanculariae, palam ac vi tamen occideretur.

25 Itaque discipuli nolentes perire tam fortem propugnatorem, quanto minus ipse sibi metuebat, tanto digniorem existimabant, qui servaretur. Itaque occultarunt illum, ac noctu sportae impositum, per funem demiserunt eum e moenibus. Sic nonnunquam fugiunt et strenui duces, ut iuxta proverbium, iterum pugnare valeant. Et o mire versas in diversum rerum vices. Latitat ac fugitat, qui paulo ante minabundus persequebatur, et Pauli vitae consulunt, qui-

bus ante caedem machinabatur. Porro quum venisset²⁶ Hierosolymam, ac sese tentaret adiungere discipulis, quibus vetus ille Saulus nimium notus erat, Paulus nondum innotuerat, metuebant omnes, velut oves lupum, non credentes illi quod esset discipulus, nimirum memores, quanta saevitia solitus sit persequi gregem Christi. Suspectas igitur habebant infidias, sub discipuli titulo latentes. Barnabas autem Levites, de²⁷ quo memoravimus antea, cui cognitum erat, quod erat gestum in Paulo, adducit illum ad apostolos, quibus rem omnem exposuit, quomodo proficiscenti Damascum apparuisset dominus, et quomodo illi loquutus sit, et quomodo repente versus in alium virum, fortiter ac libere praedicasset evangelium in nomine domini Iesu. Gratulati sunt apostoli, suoque testimo-²⁸ nio Paulum gregi commendarunt. Ita dies aliquam multos versatus est Hierosolymae, consuetudinem habens cum apostolis ac discipulis, et illic libere profitemens ac praedicans nomen domini, quod per errorem fuerat persequutus; idque non solum apud Hierosolymitas, nihil veritus apostatae convitium, quod a pontificibus descivisset, verum etiam gentibus, quae Hie-²⁹ rosolymae tum ob celebritatem urbis agebant, ac Iudaeis apud Graecos natis praedicabat Iesum, disputans cum illis, et ex ipsis legis testimoniis docens, Iesum esse servatorem mundi. Illi vero non tulerunt hanc libertatem, et adversus disputatorem invictum confugerunt ad solitum praesidium, quaerentes viam, qua Paulum interficerent. Sic disputant homines iudaici. Iamque nihil formidanti struebantur infidiae. Id ubi³⁰ a fratribus esset intellectum, ne quid accideret quod nolebant, deduxerunt illum Caesaream Philippi, quae civitas est Phoenices, atque hinc rursus emiserunt Tarsum in Ciliciam, ubi natus erat. Error ac circumactus Pauli profectus est evangelii. Interea mitiore iam facta tempe-³¹ state persequutionis, quae fuerat orta, congregatio disci-

pulorum sparsa per totam Judaeam, Galilaeam et Samariam, in quibus regionibus potissimum docuerat dominus, et in quibus primum iusserat praedicari sermonem evangelicum, satis tranquille agebat, murua concordia sese confirmans, et neglectis hominum minis, atque in dies augescens aedificabatur, versans cum timore domini, et inter afflictiones malorum spiritus sancti consolatione replebatur. Hoc nimirum erat quod illis promiserat dominus; *In mundo afflictionem habebitis, in me vero pacem et solatium.* Accidit autem, ut dum Petrus, tamquam vigil ac strenuus pastor, peragrans regiones omnes, nunc hos nunc illos inviseret, perveniret etiam ad sanctos, qui habitabant Lyddae. Ea est littoralis civitas Palaestinae. Illi reperit hominem quemdam nomine Aeneam, octo iam annis decumbentem in grabbato. Nam erat paralyticus. Petrus autem memor praecepti dominici, quo iusserat, ut in quamcumque domum ingressi fuissent, sanarent aegrotos; non enim convenit illic esse morbos corporum, ubi adsunt medici animorum, ait illi: *Aenea, sanet te dominus Iesus Christus. Surge et sterne tibi ipsi.* Ad hanc vocem illico surrexit sanus, et stravit sibi. Hoc erat argumentum plenae sanitatis. Ubi viderunt eum virtute nominis Iesu subito sanum esse, qui tot annis decubuerat, quotquot habitabant Lyddae et Saronae; id est oppidum in littore, Lyddae vicinum, *conversi sunt et ipsi ad dominum,* ac professi sunt nomen domini Iesu. Ita salus corporis uni reddita, multos pellexit ad salutem animorum.

36 Rursum Ioppae erat discipula quaedam, nomine Tabitha, quae graece dicitur Dorcas, latine capra, ab oculorum acie ducto vocabulo. Haec abundarat quum omne genere bonorum operum, tum praecipue caritatis officii, quibus sublevabat egentes. Accidit autem, ut eodem tempore, quo Petrus Lyddae versabatur, ex morbo, quo laborarat, moreretur. Quum autem cada-

ver ex more lavissent, uncturi posuerunt illud in coe-
naculo. Quoniam autem Ioppe non procul aberat a 38
Lydda, discipulique cognovissent, quod illic esset Pe-
trus, legarunt duos viros ad illum, rogantes ne gra-
varetur venire ad ipsos. Petrus nihil cunctatus venit 39
ad illos, boni pastoris exemplum exhibens. Ubi ve-
nisset in domum, duxerunt eum in coenaculum, ut
conspecto cadavere moveretur ad misericordiam. Hic
circumstetere Petrum omnes viduae, quarum com-
mendatio praecipua tum erat, necessitatibus sanctorum
inservire. Addebant lachrymas, quas non tam funde-
bant defunctae, quam egenis, quos illa suis officiis so-
lita est refocillare. Iam hoc ipsum erat orare, fudif-
se lachrymas. Non commemorant benefacta mor-
tuae, sed ostendunt tunicas, aliasque vestes, quas te-
gendis sanctis parabat Dorcas. Benefaciendi studium
mors interruperat. Hic Petrus memor exempli Iesu, 40
quum filiam archisynagogi suscitaret prius eiecta tur-
ba flentium, iussit omnes exire foras. Nam viduae
tantum flebant. Fletus autem obstat precationi. Si-
mul ne sexus infirmus commoveretur exurgente cada-
vere, noluit quemquam adesse, sed solus flexis geni-
bus orabat. Non enim semper adest vigor spiritus, per
quem eduntur miracula. Is excitatur precatione,
quemadmodum et fides, sine qua nullum editur mira-
culum. Fufis precibus, et concepto spiritus robore,
conversus est ad corpus, et ait: Tabitha surge. Ad
hanc vocem illa velut expergefata, vidit Petrum. Eo
conspecto resedit. Petrus autem porrecta illi manu 41
erexit illam, iam vivam et alacrem. Sic ad pietatem
erigendi sunt imbecilles. Orandus primum Deus, ut
illorum misereatur. Deinde doctrina, increpatione,
exhortatione compellendi sunt. Postremo porrecta
manu ad perfectiora sublevandi. Quumque Petrus re-
vocasset in coenaculum, quos exire iusserat sanctos, et
viduas, qui et ipsi orantes expectabant misericor-

- 42 diam domini, exhibuit mulierem vivam. Ea res vulgata est per universam civitatem Ioppen, ac multos pertraxit ad professionem nominis Iesu. Nam hic est praecipuus miraculorum fructus. Neque enim alioqui magni refert, inter tot millia vicissim nascentium ac morientium, unum aut alterum in vitam revocare,
- 43 paulo post tamen moriturum. Hac occasione factum est, ut Petrus complures dies commoraretur Ioppae. Ubi enim libentius agat piscator hominum, quam ubi magnus numerus confluit ad sagemam? Diversabatur interea Petrus apostolorum princeps, tantisque miraculis clarus et pollens, apud opificem quemdam coriarium, nomine Simonem.

CAPUT X.

- 1 **N**ondum apostolorum quisquam ad gentes diverte-
rat, sed per occasionem attractus est Aethiops eunuchus,
Quibusdam tamen ethnicis profuit apostolis fuisse vi-
cinos. Siquidem in Caesarea florentissima Palaestinae
civitate, quae prius dicta turris Stratonis, *vir erat*
quidam nomine Cornelius, centurio de cohorte, quae
2 *dicitur Italica.* Hic quamquam esset ex professione
maiorum ethnicus, ex officio militaris, tamen velut
ambiens christianismum, pius erat ac metuens Deum.
Qualis erat ipse, talis erat et universa illius familia.
Fit enim fere, ut patrem familias imitetur reliqua
domus. Duabus rebus potissimum declarabat animum
christianismo dignum, multa munificentia sublevans
egestatem plebeiorum, et assidua deprecatione ad do-
minum. Deum verum agnoscebat, hoc didicerat apud
Judaeos versans. Sciebat huius favorem potissimum
conciliari beneficiis in pauperes erogandis, et assidui-
3 tate precandi. Supererat ut habenti daretur. Is ho-
ra diei nona, quum oraret sub coenae tempus, per vi-

fum manifeste vidit angelum Dei venientem ad se, et
 nomine compellantem, quasi probe notum, *Corneli.*
 Cornelius autem intuitus angelum, et ex ignotae for- 4
 mae maiestate metu correptus, dixit: Quis es domi-
 ne? Tum angelus: Non perierunt tuae preces et elee-
 mosynae, quibus hactenus sollicitasti divinam miseri-
 cordiam. Quod enim in pauperes refocillandos collo-
 casti, hoc Deus sibi patitur imputari, et illorum no-
 mine, qui gratiam referre non possunt, ipse rependet
 praemium. Nequaquam igitur apud immemorem col-
 locasti tua beneficia, fecisti, quod ille voluit; ille vi-
 cissim tibi faciet, quod assiduis precibus flagitasti. Au-
 diit Deus tuas preces, quoniam aures tuae non fuerunt
 surdae pauperibus. Nunc igitur hoc agendum est abs-
 que cunctatione, ut quod superest, perficiat in te De-
 us suam munificentiam. *Mitte viros aliquot ad civi-* 5
tatem Ioppen, ac per eos accersere Simonem quemdam,
apud mundum non valde nobilem, apud Deum pieta-
te clarum, cui cognomen Petrus. Hic diversatur apud 6
Simonem quemdam Ioppensem, arte coriarium, cuius
domus est vicina mari. Ex hoc Petro disces, quid ti-
bi sit faciendum, ut salvus fias. Haec loquutus an- 7
gelus evanuit. Cornelius itaque statim mittit duos e
suis domesticis, simulque militem ex his, qui sibi ad-
haerebant, spectatae pietatis ac fidei, neque enim to-
ta modo domus imitatrix erat religionis Cornelianae,
verum etiam inter milites erant, qui ducis religionem
imitarentur. His quum rem omnem exposuisset de 8
visione, iussit abire Ioppen. Haec vesperi sunt acta. 9
 Postero vero die profecti sunt legati Cornelii. Talis
 enim tum legatio non fastidiebatur a summo ecclesiae
 pastore. Quum autem iam non procul abessent a ci-
 vitate Ioppe, commodum Petrus ex more *adscenderat*
in coenaculum, orandi gratia ad horam ferme sextam,
circiter meridiem. Quum autem inter precandum 10
esuriret, voluit sumere cibum post longam inediam.

Atque interim dum paratur iussu Petri cibus, raptus est spiritu. Datur hoc potissimum orantibus et ieiunis. Saturis enim et oscitantibus non referantur ar-
11 *cana Dei. Vidit autem coelum apertum, atque inde vas quoddam, veluti linteum magnum, quatuor ini-*
tiis alligatum, e coelo demitti in terram. Nam in
12 *linteis olim apponebantur cibi. In vase erat omne genus quadrupedum et serpentium, quae vivunt in terra, ac volatilium, quae vivunt in aëre, immunda mundis admixta. Nimirum hic erat cibus Judaeis abominandus, sed quem Iesus esuriebat, quum discipulis adferentibus cibum diceret: Ego cibum habeo comedendum,*
13 *quem vos nescitis. Admirante Petro quid hoc spectaculum sibi vellet, sonuit vox, quae diceret illi: Surge Petre, macta et vescere. Quamquam autem dominus admonuerat suos, ut evangelium impartirent omnibus gentibus, tamen quo facerent id cum maiore fiducia, denuo monitus est visione. Petrus itaque, tamquam Judaeus adhuc abhorrens a cibus lege vetitis, ait: Absit domine, ut e talibus cibus vescar. Nam haecenus mihi servata est religiose maiorum lex. Nec enim haecenus comedi quidquid profanum esset aut im-*
15 *purum. Ad id vox eadem, quae prius sonuerat, ita respondit: Quod Deus purificavit, tu homo ne dixeris impurum. Eadem visio quum sese ter exhibuisset ad certio-rem fidem, mox vas receptum est in coelum:*
17 *Petrus autem ad se reversus, dum haesitabundus secum expendit, quid sibi vellet visio, somniumne esset, an significatio divinae voluntatis, ecce viri illi, quos legaverat Cornelius, stabant ad ostium Simonis cori-*
18 *arii, et evocato quopiam e famulis, rogabant, an illi-*
19 *diversaretur aliquis Simon cognomento Petrus. Priusquam autem id esset Petro nuntiatum, esse qui quaererent ipsum, sed tantum apud sese reputaret, quid sibi vellet visio, dixit illi spiritus; variis enim modis Deus loquitur sanctis suis: Ecce viri tres adstant fori-*

bus et quaerunt te. Surge itaque et descende, ac va- 20
de cum illis nihil haesitans. Nam a me missi sunt.
Et intelliges, quid sibi velit visio, de qua miraris. De-
scendit Petrus, et venit ad viros, aitque: Ecce ego 21
sum ille Simon Petrus quem quaeritis. Qua gratia
venistis huc? Non iactat Petrus visionem suam, sed
exigit a gentibus confessionem. Nec enim evangelii
gratia debet obtrudi fastidientibus, nec avidis negari.
Tum illi: Cornelius centurio quidem officio, sed ta- 22
men vir integris moribus, ac metuens Deum, specta-
tus ac probatus non tantum apud suos, verum etiam
testimonio totius iudaicae gentis, monitus est oracu-
lo sancti angeli, qui illi apparuit, ut te accerseret
domum suam, et audiret te praescribentem, quid esset
faciendum, ut salutem assequatur. Petrus intelligens 23
consentire visiones, quidque sibi vellet illa ter audita
vox, quod Deus purificavit, tu ne feceris impurum,
invitavit illos ut ingrederentur. Erat enim vespera,
et excepit illos hospitio. Hoc erat auspiciu[m] com-
mercii Iudaeorum cum gentibus ad evangelii confor-
tium ultro ingredientibus sese. Caeterum apostolorum
hac in re cunctatio proficiebat in hoc, quo non teme-
re, sed plane iussu Dei factum agnosceretur, quod
gentes ad evangelii gratiam admitterentur. Invitat
Cornelius, sed angeli monitu. Descendit et occurrit
Petrus, sed visione monitus. Hinc aviditas evangeli-
cae gratiae candidata, hinc alacritas et promptitudo
sipientis salutem omnium gentium. Petrus itaque po- 24
stridie profectus est Caesaream, comitantibus aliquot
christianis ex civitate Ioppe, qui testes eorum essent,
quae gererentur. Siquidem praesagiebat illis animus
nescio quid laetae rei futurum. Cornelius interim avi-
dus salutis expectabat reditum suorum cum Petro, con-
vocatis et cognatis suis, et amicis praecipuis, quo si-
mul et factum hoc plures haberet testes, et beneficium
ad plures diffunderetur. Iam vero quum centurionis 25

domum ingrederetur Petrus, Cornelius exhilaratus, honoris gratia *obviam processit, ac procumbens ad pedes eius, adoravit eum*; nescio quid maius homine sentiens de illo. Sic oportet Christum venerari in ministris ipsius, sed ita, ut ne Dei gloria tribuatur homini. Petrus itaque praebens exemplum, quam oporteat Christi dispensatores abesse ab ambitione, quamque nihil sibi vindicare laudis ob haec, quae Christi virtute et nomine gerunt, non passus est centurionem prostratum humi, sed amplexus erexit illum, dicens: Surge, homo cum homine loqueris. Istud honoris Deo tribue, cuius ego nihil aliud sum quam minister.

27 Iamque familiariter confabulantes, simul ingressi sunt. Ubi ventum est ad interiora domus, Petrus reperit illic multos congregatos. Iam hinc copiosioris fructus spes ostensa est avaro pastori. Ubi consedisset igitur, sic orsus est Petrus, orator evangelicus, simul et comitum suorum occurrens offensae, et centurionis familiae fiduciam confirmans. Vos scitis non esse fas homini Iudaeo, adiungere sese in domesticam consuetudinem, aut etiam adire alienigenas, diversae religionis et incircumcisos. Ego vero, quamquam Iudaeus sum, non veritus sum id facere, haud quaquam contempta gentis meae religionis et consuetudine, sed Dei sequutus auctoritatem, qui mihi per visionem ostendit, non oportere quemquam hominem cuiuscumque nationis sit, impurum aut abominandum ducere, quem Deus non haberet pro impuro. Ille enim solus sanctificat omnia. Itaque Dei iussu fretus incunctanter huc adveni per vos accersitus. Vestrum igitur erit exponere, quam ob causam accersiveritis me. Omnibus loquitur Petrus, ut omnes lucrifaciat, intelligens illos in hoc convenisse, ut simul audirent sermonem evangelicum. Ut scite pastorem agit Petrus, non impartit mysterium evangelicae doctrinae, nisi professis aviditatem discendi. Ibi Cornelius coram omnibus rem, ut

ut habebat, exposuit, dicens: *Quartus hic, inquit, dies est, quod eram domi meae, ieiunans et intentus precationi, ad horam fere nonam. Et ecce quidam vir specie quadam augusta constitit ante me, veste splendida conspicuus, dixitque mihi: Corneli, exau-* 31
data est tua deprecatio, tuaeque in pauperes munificen-
tiae memoria habita est in conspectu Dei. Itaque 32
mitte Ioppen, et accerse Simonem, cui cognomentum est Petrus. Hic diversatur in aedibus Simonis coria- 33
rii, iuxta mare. Ego vero nihil moratus misi meos ad te, non ausurus facere, nisi iussus ab angelo. Et tuae pietati gratiam habeo, qui non sis gravatus huc venire. Nunc igitur omnes hic adsumus, simplici sinceroque animo, cuius Deum testem facimus, cupientes audire, quaecumque tibi praecepta sunt a domino, ut nobis exponeres. Id enim angelus mihi pollicitus est, qui praebuit hanc fiduciam, nec dubitamus, quin id facturus sis, quando tu quoque divino iussu non dedignatus es nos colloquio. Ibi Petrus, cognita sinceritate 34
illorum, aperuit os suum, coepitque loqui hunc in modum: Re ipsa comperio, quod apud Deum non est 35
respectus personarum, sed in quavis gente quisquis timet ipsum, et amplectitur iustitiam, hic acceptus est illi, posteaquam video vos alienos a nostra lege, tamen verum et unicum Deum nobiscum colere, sacris precibus illi quotidianas immolare victimas, et sublevandis pauperibus illius favorem ambire. Quandoquidem haec est doctrina legis et prophetarum. Quam- 36
quam autem Deus olim pollicitus per ora prophetarum, se missurum Messiam, hoc est Christum, nunc tandem praestitit quod promiserat, significans filiis Israël, non iam per prophetam, sed per unicum filium suum Iesum Christum, offerens illis per fidem et obedientiam erga eum, quem misit, abolitionem peccatorum, et reconciliationem erga ipsum, tamen quoniam idem est omnium Deus, non solum Israëliticae gentis, vult

hanc gratiam omnibus esse salutiferam, quicumque
37 credunt evangelio. Nec dubito, quin huius rei fama
per universam Judaeam divulgata, permanarit ad vos
quoque, de Iesu, qui peragravit omnes Judaeae regio-
nes, hortans omnes ad poenitentiam, testificans adesse
iam regnum Dei. Auspicatus est autem potissimum
evangelii praedicationem a Galilaea, posteaquam ba-
ptizatus esset a Ioanne, qui praecursor eius fuit, ac pa-
38 lam testimonium de illo perhibuit, quod Iesus Naza-
renus esset agnus Dei, qui tolleret peccata mundi,
quodque Deus Messiam suum unxisset spiritu sancto,
quem columbae specie velut e coelis descendentem, et
manentem in illius vertice viderat, quodque is esset
solus, qui baptizaturus esset omnes credentes, non
aqua, quemadmodum ipse baptizabat, sed virtute coe-
lesti. Hanc enim dominus Iesus ipsis factis declaravit,
obambulans per omnes Judaeorum regiones, opitulans
omnibus, non solum docendo philosophiam evangeli-
cam, per quam sanantur animi, verum etiam sanandis
aegrotis, eiiciendis daemonibus, mundandis leprosis,
excitandis mortuis, denique sublevandis omnibus, quos
diabolus tenebat oppressos. Hic enim ut solus erat im-
munis ab omni peccato, ita solus potuit diaboli tyran-
nidem, qui regnum habet in eos, qui peccato sunt ob-
noxii, frangere. Deus enim erat in filio, virtutem
suam exserens, cui nulla potestas satanae potest resiste-
re. Haec omnia quum sint vulgata per universam Ju-
daeam, non dubito, quin vobis [etiam audita sint, et
39 credita. Caeterum quo certior sit vobis harum rerum
fides, nos qui cum illo, quum adhuc mortalis inter
mortales viveret, perpetuam ac domesticam consuetu-
dinem egimus, testes sumus omnium, quae gessit in
omnibus regionibus Judaeorum, atque etiam Hieroso-
lymis, quem summi pontifices scribae et pharisaei, con-
sentientibus primoribus et populo, occiderunt, suffixum
in crucem, pro tot beneficiis pessimam gratiam rese-

rentes. Sed Deus, cuius permisso haec omnia facta 40
sunt ad salutem humani generis, tertio ab obitu die re-
vocavit illum in vitam, ac donavit immortalitate. Ad
confirmandam huius rei fidem exhibuit semetipsum vi-
vum, audiendum, conspiciendum, manibus contre-
ctandum, non toti populo, quemadmodum fecerat 41
ante mortem, sed certis testibus, quos ante Deus in
hoc selegerat, videlicet nobis, quibus frequenter ap-
paruit, posteaquam resurrexerat a mortuis, quadraginta
dies versans in terris, quique comedimus ac bibimus
cum illo comedente et bibente, ne qua dubitatio ani-
mis nostris haerere posset de veritate corporis susci-
tati. Priusquam autem ascenderet in coelum, prae- 42
cepit nobis ad hoc munus selectis, ut palam omnibus
praedicaremus, testificantes quod ipse sit unus, quem
Deus evexit in summam potestatem, ut in fine mundi sit
iudex omnium, vivorum ac mortuorum. Interim offer- 43
tur omnibus certum ac facile remedium. Etenim quod
nos de illo, id de eodem magno consensu iam olim te-
stificati sunt omnes prophetae, quod hic unus sit ac
solus, per cuius nomen danda sit remissio omnium pec-
catorum, non solum Judaeis, verum etiam omnibus
per universum orbem terrarum nationibus, non per ope-
ra, quibus fidunt Judaei, sed per fidem, qua credi-
tur evangelio, et per evangelium Christo. Nondum 44
finierat hunc sermonem Petrus, ecce spiritus sanctus,
signo visibili delapsus e coelo, venit super omnes, qui
audiebant et credebant verbis apostoli. Ea res obstu- 45
pescit Judaeos, ad evangelicam doctrinam conversos,
qui e civitate Ioppe Petro comites venerant, ut testes
essent eorum, quae gererentur, admirantes, quod in-
gentes quoque, qui circumcisi non erant, effusa esset
gratia spiritus sancti. Existimabant enim, quod ad so-
los Israelitas pertineret promissio prophetarum, quum
prophetae nominatim praedixerint, Dei spiritum ef-
fundendum in omnes, quicumque invocarent nomen

domini. Signum autem, quod oculis viderant, res
 46 ipsa consequuta est. Coeperunt enim omnibus audien-
 tibus loqui variis linguis, laudibus ferentes benigni-
 tatem Dei. Hoc signum tam evidens datum est cir-
 cumcisis qui aderant, ne posthac dubitarent etiam in-
 circumcisos vocare ad Christum. Datum est et Cornelii
 familiaribus, ne quid dubitarent sese per credulitatem
 aequatos Judaeis absque legis praesidio. Inversus est
 autem ordo dispensante Deo, catechumenis primum
 datur baptisimus, deinde per impositionem manuum
 spiritus sanctus. Hic absque manuum impositione prius
 datus est spiritus sanctus, ne dubitaret apostolus, quod
 levius erat addere, posteaquam Deus id, quod maius
 est, ultro largitus esset. Tum Petrus velut ex consensu
 Judaeorum facturus quod destinarat, ait comitibus suis;
 47 *Num quis prohibere potest, quo minus (*) baptizentur*
hi, licet incircumcisi, qui iam spiritum sanctum ac-
 48 *ceperunt, quemadmodum et nos? Assentientibus illis,*
iussit eos baptizari in nomine Iesu Christi. Quum his
rebus feliciter peractis Petrus adornaret redire Ioppen,
rogaverunt eum, ut apud ipsos diebus aliquot commo-
raretur, cupientes plenius edoceri de praeceptis evan-
gelicis. Obtemperavit Petrus, sed rogatus. Nove-
rat enim, Judaeos vix laturos domesticam consuetudi-
nem actam cum incircumcisis.

CAPUT XI.

Huius facti rumor permanavit ad caeteros apostolos,
 qui manserant Hierosolymis, et fratres qui erant in Judaea,
 quod gentes quoque recepissent sermonem Dei. Id enim
 eo minus latere potuit, vel quod centurio ipsa muneris di-
 gnitate nobilis erat, vel quod multi simul baptizati sunt,
 vel quod Judaeis testibus id factum esset; nam eunuchus

(*) Alia addit: aqua.

solus sine teste baptizatus est in via, veluti suffuratus evangelii gratiam a Judaeis, vel quod in civitate celebri Palaestinae. Petrus autem non ignarus, futurum² ut haec res vulgaretur, nec defuturos Judaeos, qui factum reprehenderent, cavet omnibus modis, ne iure posset reprehendi, Deo quoque huius animo subserviente, in quo, ne quid haereret scrupuli, visio ter exhibita est. Rursus per spiritum discit, adesse legationem a Cornelio, eam non statim admittit in aedes, ne Judaeus videretur affectasse commercium cum ethnicis, sed pro foribus compellat, et adhibitis testibus rogat, cur venissent. Judaeis, qui aderant, hoc sciscitatur potius quam sibi. Deinde ubi cognovit utrimque respondere visiones, non proficiscitur illo, nisi adiunctis sibi Judaeis aliquot probatae fidei, quibus testibus et quorum consensu res gereretur, quo post ex testibus fierent adversus obmurmurantes patroni. Rursum ubi ventum est ad aedes Cornelii, non statim ingressus est, velut avidus colloquii, sed misit qui denuntiarent adesse Petrum, ut per occurrentem Cornelium induceretur, non ignarus, quanto studio foret excipiendus. Procidit ad pedes centurio, adoravit Petrum. Haec Judaeis, qui aderant, arguebant admirandam animi promptitudinem. Rursus iisdem praesentibus rogat, quam ob rem esset accersitus, ut plus haberet fidei apud Judaeos comites narratio, ex ore Cornelii audita. Postremo spiritus sanctus ultro missus est, nondum effusa precatone, nec impositis manibus, nec dato baptismo. Ac ne sic quidem baptizavit illos, nisi compellatis, qui aderant, circumcisis, ac testificatus non esse integrum illis negare baptismum, quibus Deus impartisset spiritum sanctum. Haec nimirum erat illa Petri pastoris evangelica prudentia. Noverat ingenium Judaeorum, quam sibi placerent ob recisam pelliculam, quam averfarentur incircumcisos. Proinde nihil non facit, quo vitaret offendiculum. Cupiebat gentes in

evangelii venire confortium; caeterum absque dispendio gentis iudaicae, si fieri posset. Itaque quum accidisset, ut Petrus rediret Hierosolymam, quo iam rumor de Cornelio baptizato praecesserat, disceptabant adversus illum hi, qui ex circumcissione fuerant amplexi doctrinam evangelicam, dicentes: Cur ingressus es aedes incircumcisorum praeter instituta maiorum, nec hoc contentus, etiam mensam habuisti cum illis communem, qui tibi vescuntur Mosis lege vetitis? Hic non decebat Petrum esse mutum, sed ab initio repetens, ordine rem omnem, ut habebat, exposuit, dicens: Equidem non ausim violare legem a maioribus traditam, sed eius auctoritatem sequutus sum, qui maior est lege. Ego eram in civitate Ioppe, ieiunus ac precationi vacans, ne quis inane somnium fuisse suspicetur. Quumque stimulante fame, iussissem apparari cibum, interim raptus sum, et in extasi vidi visionem huiusmodi. Vas quoddam instar magni lintei, a quatuor angulis alligatum e caelo demittebatur, ac veniebat usque ad me. In quod quum intendissem oculos famelicus, considerabam quid esset cibi. Atque ibi vidi quadrupedum varia genera, tum noxias bestias, praeterea reptilium ac volucrum diversas species, a quarum esu lex iubet nos abstinere. Haec contemplanti vox etiam insonuit, cunctantem ad edendum exhortans, quae diceret mihi: *Surge Petre, macta et vescere*, cui tum respondi: *Absit domine. Nam haecenus nihil impurum aut immundum ingressum est in os meum.* Hic vox iterum audita, ita respondit: *Quae Deus purificavit, tu homo quum sis, ne dixeris communia.* Ea visio ter exhibita est. Deinde recepta sunt in caelum omnia illa, quae mihi videbantur abominanda. Reversus autem ad me, dum meo cum animo versarem, quid sibi vellet haec visio toties exhibita, me statim submonet spiritus, adesse pro foribus domus, in qua conversabar, tres viros e Caesarea

missos ad me. Iussit autem idem spiritus, ut irem cum¹²
 illis, nihil haesitans. Obtemperavi visioni et iussis
 spiritus sancti, profectus sum Caesaream, non solus,
 sed comitantibus hisce sex fratribus, ut essent testes
 omnium, quae gererentur voluntate Dei. Ingressi su-
 mus domum hominis, qui accersiverat nos. Is omni-¹³
 bus audientibus narravit, quomodo paucis ante diebus,
 quum ieiunus et orans esset domi suae, vidisset angelum
 clara luce adstantem sibi veste praeifulgida, dicentem
 ipsi: *Corneli, mitte e tuis Ioppen, qui accersant tuo
 nomine Simonem cognomento Petrum. Is loquetur*¹⁴
*tibi per quae salutem assequaris, et tu et tota domus
 tua.* Ego videns hinc et hinc consentire visiones, tum¹⁵
 animadvertens illorum sinceram aviditatem, exorsus
 sum illis exponere, quae dominus Iesus per nos voluit
 praedicari. Nondum finieram sermonem, et ecce spi-
 ritus sanctus delapsus est e coelis in illos, quemadmo-
 dum delapsus est initio in nos, et coeperunt loqui va-
 riis linguis, quemadmodum nos tum loquebamur. Hoc
 signum palam arguebat, illorum fidem approbari Deo.
 Iamque res ipsa me docuit, quid sibi vellet visionis ae-
 nigma, quod videram. Haec nimirum erant illa
 quadrupedia reptilia et volatilia, quae nos circumcisi
 abominamur, sed Deus per fidem purificare decrevit,
 nec vult quidquam a nobis haberi pro immundo, quod
 per fidem evangelicam sanctificatum est. *Simulque*¹⁶
*recordatus sum verbi, quod dominus nobis dixit ad-
 scensurus in coelum: Ioannes quidem baptizabat aqua,
 vos autem baptizabimini spiritu sancto.* Et nos qui-
 dem tingimus corpus aqua, sed aqua non confert salu-
 tem, nisi fides impetret a Deo baptismum igneum.
 Quum igitur res ipsa loqueretur, illos iam esse bapti-¹⁷
 zatos eo baptismo, quem promiserat dominus Iesus,
 quum eandem gratiam esse collatam incircumcisis per fi-
 dem, quam nos accepimus, non ob merita legis ob-
 servatae, sed ob credulitatem, qua confisi sumus domi-

no Iesu Christo, *ego quis eram, qui possem vetare dominum?* An iam a domino spiritu baptizatis negare debui baptismum aquae, quae nihil aliud est, quam signum gratiae divinitus conferendae? Atqui iam gratia praecesserat citra nostram operam. Itaque negare baptismum aquae, quid aliud fuisset, quam improbare, **18** quod fecisset Deus? *His auditis obticuerunt, et glorificaverunt Deum, dicentes: Igitur ipsa res docet, quod Deus non Israëlitis tantum, sed et gentibus concessit poenitentiam, ut vitam assequantur aeternam.* Atque has quidem evangelii primitias ex gentibus Petrus adiunxit ecclesiae. Nam antehac nullus id ausus est, praeter unum Philippum, **19** idque angelo monitore. Nam illi, quos persecutionis tempestas a Stephani morte orta dispererat, peragrarunt vicos et urbes usque ad Phoenicem, et huic oppositam insulam Cyprum; praeterea Antiochiam, quae Phoenicem a Cilicia dirimit, apud omnes praedicantes sermonem evangelicum ab apostolis acceptum, nemini tamen ausi communicare, nisi solis iudaicae gentis, non id quidem invidentia, sed religione, putantes esse nefas sanctum dare canibus, quod dominus **20** vetuerat fieri. Exorti sunt autem viri quidam ex his, qui crediderant, gente Cyprii et Cyrenaei, qui quum ingressi essent civitatem Antiochiam, ausi sunt de Christo loqui Graecis, praedicantes illis dominum Iesum, et **21** profecerunt, domini favore rem bene fortunante, viresque et animum sui nominis praeconibus addente. **22** Siquidem ex his quoque copiosus hominum numerus, credens evangelio, conversus est ad dominum. Huius rei rumor pervenit ad aures ecclesiae, quae erat Hierosolymis. Hac de causa per apostolos missus est eo vir apostolicae sinceritatis Barnabas Levites, genere Cyprius, qui praesens dispiceret, quid illic ageretur, et si ex voluntate Dei factum esse comperisset, auctoritate apostolorum comprobaret. Tanta erat cautio in

recipiendis ad evangelium gentibus, non quod id non magnopere cuperent apostoli, sed ne vel ut temere factum in posterum a Judaeis rescinderetur, vel sibi parum fiderent gentes, quasi legis opus haberent praesidio. Itaque Barnabas ubi pervenisset Antiochiam, 23 comperissetque per fidem absque legis professione Graecos eandem Dei gratiam assequutos, quam Judaei acceperant, magnopere gravisus est, augeri numerum credentium, et adhortatus est omnes, ut constantes in eo proposito perseverarent, adhaerere domino. Erat 24 enim vir bonus ac plenus spiritu sancto, fidoque. Itaque factum est huius praedicatione, ut ingens praeterea multitudo adiungeret sese priori numero profitentium dominum, Quoniam autem Antiochia vicina est Cili- 25 ciae, invitavit eum ipsa loci propinquitas, ut quaereret Paulum, ad hoc negotium prae caeteris idoneum, videlicet a Christo delectum, ut nomen ipsius illustraret apud gentes et reges terrae. Nam hunc Hierosolymis fugientem discipuli deduxerant Caesaream Phoenices, unde profectus est Tarsum. Quem quum illic 26 invenisset, perduxit Antiochiam, quod in civitate frequenti ac celebri, sed ex Graecis Judaeisque confusa, speraret fructum copiosorem per apostolum, ad hoc muneris praecipue delectum. Simul itaque versati sunt Antiochiae totum annum in ecclesia credentium, quae illic ex Graecis ac Judaeis satis numerosa confluxerat, cui ex doctrina amborum, videlicet Pauli et Barnabae, accessit etiam magna vis hominum, adeo ut qui prius dicebantur discipuli, suppresso ob invidiam Christi nomine, primum Antiochiae ex auctoris vocabulo, coeperint dici christiani. *His temporibus venerunt An- 27 tiochiam ex urbe Hierosolymorum, prophetae quidam, 28 e quibus unus nomine Agabus, surgens in congregatione, significavit illis ex afflatu spiritus, magnam famem futuram in universo terrarum orbe. Ea accidit sub Claudio Caesare, qui successit Caligulae. Quo- 29*

niam autem qui Hierosolymis agebant partim tenues venerant ad evangelii professionem, partim quod habebant erogaverant in commune, partim ob professionem Iesu Christi, per sacerdotes erant spoliati bonis suis: constituerunt ut ex collatione eorum, quibus suppetebat, praecipue qui ex gentibus acceperant evangelium, collecta pecunia mitteretur in subsidium christianis habitantibus in Iudaea, sic tamen, ut nemo cogeretur ad conferendum, sed ut quisquis volens ac lubens pro modo facultatum suarum largiretur. Idque factum est uti
 30 constituerant. Ea pecunia missa est Hierosolymam per Paulum et Barnabam ad seniores, ut illorum arbitrio distribueretur, (*) quibus erat opus,

CAPUT XII.

1 **D**Um hanc legationem obeunt Paulus et Barnabas, Herodes rex, qui decollarat Ioannem, et Christum alba veste amictum ludibrii causa Pilato remiserat, dolens hoc hominum genus in dies increfcere, et nomen Iesu regis Iudaeorum per multas regiones inclarescere, existimavit illud sua quoque referre, ut ea factio gliscens exstingueretur, nimirum satana per organa sua moliente, quod antea fuerat molitus, sed ad nihil aliud proficiens, nisi ut Iesu nomen redderet gloriosius. Herodes igitur regaliter ac simpliciter agens, misit satellites suos armatos, ut affligeret aliquot ex congregatione Iesum Nazarenum profitentium, rerum omnium
 2 dominum. Itaque qui Ioanne decollato didicerat, amputare cervices piorum hominum, ac libere veritatem profitentium, iniecit manus in Iacobum apostolum Ioannis fratrem, quod is tum inter apostolos praecipuae auctoritatis haberetur, et hunc constantem in praedicatione nominis Iesu, gladio plecti iubet. Hanc crudelitatem ubi vidit esse non ingrati genti iudaicae,

(*) Alia: et in distribuebatur,

adiecit facinori facinus, ac Petrum quoque inter apostolos praecipuum iussit apprehendi, sperans fore, ut submoto pastore, grex facile dissiparetur, quo nimirum consilio Judaei dominum Iesum prius occiderant, abstinentes ab apostolis. Quo minus autem et hunc statim occideret, obstitit tum quidem dies Azymorum, apud Judaeos eximie religiosus, quo tempore Iesum etiam veriti fuerant Judaei occidere. Atque haec est iudaica religio in observandis diebus festis. Non verentur litare populo innocentis hominis sanguine, sed verentur violare festum diem, quasi purus sit ab homicidio, qui iam decrevit occidere. **4** Comprehensum igitur Petrum detrudi iussit in carcerem, ac ne qua posset elabi, quemadmodum fuerat elapsus Paulus, addidit quatuor militum quaterniones, qui vinctum asservarent, ne quis vi posset eripere. Decreverat enim, exactis diebus festis hanc victimam producere populo, sitienti sanguinem innoxiorum. Qualis populus, talis rex. **5** Interea nec Petrus recusat carcerem, praemonitus a domino haec eventura, nec discipuli tumultuantur adversus impiam violentiam tyranni, memores dominum praecepisse, ut bene precarentur etiam ipsos persequentibus. Non sufficiebat Herodi carcer, non geminae catenae, nec unus militum armatorum quaternio, videlicet ut crudelis impii regis diligentia proficeret ad cumulandam Christi redemptoris gloriam. Ac Petrus quidem sic asservatus diem festum agebat in carcere. Interim ecclesia discipulorum sollicita de suo pastore, non desinebat diurnis ac nocturnis precibus rogare dominum pro salute Petri. **6** Quum autem peractis diebus festis *Herodes esset illum producturus ad populum, commodum ea nocte, quae diem educendi praecedebat, Petrus dormiebat inter duos milites vinctus catenis duabus. Caeteri milites obsidebant ostium carceris, excubias agentes.* **7** Et ecce angelus domini repente adstitit Petro, simulque lumen

admirandum *illustravit habitaculum*, discussa caligine tum carceris tum noctis. *Stimulatoque Petri latere, excitavit eum, dicens: Surge velociter.* Protinus ad hanc vocem exciderunt catenae de manibus eius. Mox
8 *angelus: Cinge te, ac pedibus tuis subliga soleas, ne quid hic exuviarum relinquo.* Quum obtemperasset Petrus, rursus angelus: *Indue pallium tuum ac se-*
9 *quere me.* Praecedentem angelum sequens Petrus coepit exire carcerem, nondum intelligens haec vere fieri, quae fiebant per angelum, sed existimans se videre vi-
10 *sionem*, quemadmodum ante viderat. Caeterum ubi iam praeterissent primam et item secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quae ducit ad civitatem. Haec ultro aperta est illis, quamlibet seris et obicibus munita. Egressi itaque processerunt, donec praeterirent vicum unum civitatis, et continuo angelus evanesce-
11 *ns reliquit Petrum*, quemadmodum subito adstiterat. Petrus autem circumspiciens, ac noscens civitatis partem, in qua tum erat, reversus ad se dixit: *Nunc video non esse somnium, quod geritur, sed dominus misertus suorum misit angelum suum, et eripuit me de manibus Herodis, qui me decreverat Iudaeis immolare, simul et regis eludens crudelitatem,*
12 *et plebis avidam expectationem.* Quumque secum deliberasset, quo potissimum se reciperet in tutum, huius rei laetiam discipulis suis impartiturus, petiit domum Mariae, quae erat mater Ioannis, non eius, qui frater erat Iacobi, sed qui cognomento dictus est Marcus, in cuius aedibus erant multi congregati, simul
13 *orantes pro liberatione pastoris.* Quum autem Petrus pulsaret ostium ianuae, quae spectabat ad viam, prodiit puella, ut subauscultaret, quid esset rei. Ei no-
14 *men erat Rhode.* Quam ut Petrus sensit venisse ad ostium, admonuit ut celeriter aperiret. Illa simul ut agnovit vocem Petri, stupefacta insperato gaudio non aperuit ostium, sed intro recurrens, nuntiavit Petrum

stare pro foribus. Illi vero non ignari, quam diligen- 15
 ter Herodes curasset Petrum asservandum, responde-
 runt puellae: Tu sana non es. Quum illa constanter
 asseveraret, rem sic habere, quidam dicebant: Non est
 Petrus, sed angelus eius est, qui vocem illius exprimit!
 Persuasum enim erat, suum cuique angelum esse custo-
 dem et affectatorem, qui nonnunquam ipsius hominis
 imaginem repraesentaret. Quum interim Petrus non 16
 desisteret pulsare fores, aperuerunt ostium. Ingressum
 Petrum viderunt et obstupuerunt. Quumque domus 17
 perstreperet gratulantium vocibus, Petrus manu innuit
 illis, ut silerent et auscultarent taciti, ne quis ex inso-
 lito gaudantium strepitu deprehenderet, quod acciderat.
 Ubi conticuissent, exposuit illis ordine rem omnem,
 quomodo dominus per angelum suum eduxisset ipsum
 e carcere. Haec, inquit, facite, ut sciat Iacobus fra-
 ter domini; is erat episcopus Hierosolymorum, caete-
 rique fratres, ut huius gaudii nobiscum participes sint.
 Sic Deus optimus laetis tristitia, et tristibus laeta tem-
 perat, ne deiciamur animo. Haec loquutus Petrus
 statim egressus illinc, recepit sese in alium locum, ubi
 tutius latitaret ob metum Herodis, cuius obstinatum
 crudelitatem noverat. Quum vero diluxisset, milites, 18
 quibus erat delegata custodia, videntes catenis inte-
 gris et foribus clausis elapsum esse captivum, non me-
 diocriter turbati sunt, admirantes quid actum esset de
 Petro. Herodes autem quum requisivisset Petrum, 19
 producturus illum ut condemnaretur, nec esset reper-
 tus in carcere, examinatis custodibus, iussit illos duci
 in carcerem, sumpturus de illis supplicium, ubi vaca-
 ret. Verum Herodis rabiem Deus suorum misertus
 coercuit, simul et apostolorum incolumitati consulens,
 et militum. Non enim decebat, ut Petri salus occa-
 sionem exitii praeberet innoxiiis. Incidit enim interea,
 cur Herodes proficisceretur Caesaream Palaestinae.
 Erat autem infensus Tyriis et Sidoniis, iamque desti- 20

nabat bellum inferre. Verum illi hac re cognita, consentientibus animis veniunt ad eum, et persuaso Bla-
 sto, qui praefectus erat cubiculo regio, petebant pa-
 cem, eo quod necessariam sibi ducerent vicini regis
 amicitiam, propterea quod quum Tyriorum et Sidonio-
 rum opulentia potissimum esset ex negotiorum com-
 merciis, plurimum compendii capiebant ex pacatis re-
 gionibus finitimis, nec sine gravi iactura bellum susci-
 21 portandi. Caeterum his rebus compositis, quum soleni
 ni quodam festo, quod votivum celebrabatur ob Cae-
 saris incolumitatem, qua gratia convenerant eo totius
 provinciae proceres, secundo spectaculorum, quae
 multa edebantur, die Herodes e sublimi concionaretur
 ad populum, indutus veste miro artificio ex ar-
 gento auroque contexta, posteaquam solis fulgor exce-
 ptus sinu regiae vestis, ex repercussu veluti fulgur quod-
 22 tum est ab adulatrice multitudine: *Dei vox, non ho-*
minis, quasi viderent in illo aliquid homine maius.
 Haec adulatio populi saepe facit, ut pro regibus habeant
 tyrannos, dum illis tribuunt divinitatem, qui vix homi-
 nis vocabulo digni sunt. Atque illi vicissim adulantur (*)
 populo, spectaculis, ludis obscenis, nonnumquam et
 caede bonorum virorum, quemadmodum ante caede
 Iacobi commendarat se populo. Nec hanc tam impi-
 am adulationem Herodes respuit, non execratus est,
 sed homo miserabilis ac mox periturus, Deus haberi
 23 gaudebat. Aderat autem mox ultio divina. Protinus
 enim in ipsa concione percussit illum angelus domini,
 quem respiciens vidit a tergo adstantem, eo quod ho-
 mo sibi vindicasset honorem, nulli creaturae commu-
 nicabilem. Subitoque dolore morbi correptus, quo
 vix alius vel foedior vel cruciabilior, vermibus corpus
 illius erodentibus, intra paucos dies cruciatus vi mor-
 24 tem obiit. Ad hunc modum sublato dominici gregis

(*) Aliae: atque — adulentur

persequutore, sermo evangelicus crescebat, ac multiplicabatur. Barnabas autem et Saulus defuncti his, ²⁵ quae receperant a fratribus curanda, traditaque et per apostolos distributa pecunia, quae missa fuerat in subsidium egentium, reliquerunt Hierosolymam, ac repetunt Antiochiam, adiuncto sibi comite Ioanne, cui cognomentum erat Marcus.

CAPUT XIII.

Effloruerat autem ecclesia Antiochena, sic ut haberet aliquam multos, prophetiae dono pollentes, rursus alios docendi gratia praeditos. Inter quos erat Barnabas et Simeon, qui latina voce dictus est niger, praeterea Lucius patria Cyrenensis, et Manahen, qui fuerat simul a puero enutritus cum Herode tetrarcha, a cuius familiaritate defecerat ad Christum. Sed inter hos praecipuus erat Saulus, omnibus apostolicis dotibus excellens unus. Porro quum omnes hi magno studio servirent ecclesiae commodis, dotes suas ad omnium salutem, et Christi gloriam fideliter impartientes, quo non aliud est sacrificium Deo gratius, ieiunantes interim, ut puris etiam precibus adiuverent ecclesiae profectum, non solum officio: Spiritus sanctus motus illorum votis, per prophetas significavit, quid fieri vellet, dicens: Segregate mihi Barnabam et Saulum, duos ex omnibus praecipuos, ut incipiant eo fungi munere, ad quod illos potissimum accersivi, videlicet ut doctores sint gentium, lateque per hos disseminem sermonem evangelicum. Factum est, quod iussit spiritus, ³ separati sunt ab aliis Barnabas et Saulus, ut omnibus esset conspicuum, qui deligerentur. Quumque ieiunio et precatione concordi domini favorem implorassent, ut munus quod aggrederebantur feliciter verteret ecclesiae, qui praemittebant inter illos auctoritate, im-

posuerunt illis manus, ac dimiserunt, quocumque spi-
4 ritus sanctus illos ageret, profecturos. Primum ita-
que impulsu spiritus Barnabas et Paulus abierunt Se-
leuciam, id est Antiochiae promontorium, atque hinc
5 navigarunt in insulam Cyprum. Quum autem appu-
lissent Salaminem, ea est celebris eius insulae civitas,
quae primum occurrit ab oriente, praedicarunt non
fabulas humanas, sed sermonem Dei, nec id furtim,
sed in synagogis Iudaeorum, quorum ibi magna vis
erat ob Syriam vicinam. Habebant autem huius mu-
neris consortem Ioannem cognomento Marcum, quem
secum abduxerant Hierosolymis. Hoc honoris ubique
tributum est Iudaeis, iuxta Christi mandatum, ut pri-
mum illis deferretur evangelium, ne gens querula ac
6 morosa clamitaret sese despectam. Id facientes per-
agrarunt totam insulam, donec pervenirent Paphum, ci-
vitatem Veneri sacram. Nam haec est ad occidentale
latus Cypri postrema. Hic invenerunt Magum quem-
dam nomine Bariesum, quasi dicas Iesu filium, natio-
ne et religionis professione Iudaeum, et huius praetex-
7 tu sibi falso vindicantem prophetiae spiritum. Is ad-
haerebat eius insulae proconsuli Sergio Paulo, viro
alioqui prudenti. Nam hoc hominum genus sese in
magnatum amicitiam solet insinuare, quo corruptis il-
lis graviolem perniciem invehant rebus mortalium.
Proconsul itaque quum accepisset, evangelicam doctri-
nam disseminari per Cyprum, non solum non obstitit
illi, verum etiam Barnabam et Paulum accersivit ad
8 se, cupiens ab illis discere doctrinam coelestem. Sed
evangelio proficienti resistere conabatur Bariesus, Iesu
servatoris inimicus, ac veritati sese proferenti obnite-
batur falsitatis artifex, et apostolis veris prophetis
repugnabat Elymas, quae vox Syris magum sonat, et
pseudopphetam. Videns enim proconsulem avidum
cognoscendi sermonis evangelici, et intelligens, post-
hac non fore locum fucatis artibus apud eos, qui soli-
dam

dam veritatem didicissent, conabatur proconsulem avertere, ne fidem haberet dictis apostolorum. Hic 9 animadvertit conflictum inter artes humanas et vigorem evangelicum. Saulus qui idem dictus est Paulus, non tulit hominem spiritu satanae plenum, malitiosis artibus pugnantem adversus simplicem veritatem, sed toto pectore concepto divini spiritus impetu, defixis in magum oculis, ait illi: O plene omni dolo, omni-10 que versutia, referens patrem tuum diabolum, qui prius fraudulentia sua, mendaciisque pellexit hominem in exitium! O omnis iustitiae et sinceritatis hostis, et in hoc declarans te filium esse diaboli, siquidem ille primus ademit innocentiam homini, tu renascenti iustitiae bellum indicis. Nec tibi satis est, haecenus illuisse fraudulentis artibus hominum simplicitati, quin nunc etiam posteaquam Deus vult per universum orbem veritatem evangelicam, quae fucum nescit, elucescere, tu tamen in tua malitia pertinax, non desinis reluctari voluntati divinae, magis tuae falsae gloriae ac turpi quaestui consulens, quam tuorum tuaeque salutis. Ut autem intelligas adversus evangelicam ve-11 ritatem nihil valere daemonum artes, ecce iam nunc senties illius potentiam, cuius voluntati repugnas. Prophetam et videntem te iactas, quum sis caecus animo. Hic verba dedisti hominibus, qui iudicant ex his, quae vident, Deus autem, qui novit caecitatem cordis tui, mox eripiet tibi oculos corporis, ut omnes te videant vere caecum et indignum, qui videas hunc solem corporeum omnium oculis conspicuum, qui adversus solem evangelicae veritatis, nunc mundo exorientis, bellum institueris. Haec erit ultio divina, donec resipiscas. Vix ea dixerat Paulus, quum subito corripit magum profunda caecitas ac nox oculorum, adeo ut attonitus oberraret, quaerens aliquem qui ipsum porrecta manu duceret. Haec acta sunt, teste12 et spectante proconsule. Qui quum admiraretur prae-

sentaneam virtutem doctrinae coelestis, cuius vis tam facile protrivisset fumos magicos, credidit, et Christi nomen professus est, proque falso propheta Bariesu, **13** amplexus est veros Iesu discipulos. Haec acta sunt Paphi, a qua civitate quum navigationem instituisset Paulus cum suis comitibus in Asiam minorem, venerunt Pergen. Ea civitas est Pamphyliae. Ioannes autem, cui cognomen Marcus, digressus ab illis, reversus est Hierosolymam, unde Barnabas et Paulus illum abdu-
14 xerant. Illi nihilo secius, quum iustrassent Pamphiliam, pervenerunt Antiochiam Pisidiae civitatem. Illic ingressi synagogam, quo Iudaei solent ex more convenire, confedere cum caeteris, audituri lectionem **15** legis ac prophetarum. Ea quum esset recitata, neque quisquam assurgeret, primores synagogae, videntes ex ipso cultu iudaicae gentis esse hospites, qui advenerant, et ipsa specie probitatem prae se ferentes, per viatores denunciaverunt, quandoquidem essent iudaicae gentis, si quid haberet quisquam illorum, quod docendi exhortandive causa vellet loqui populo, loqueretur. **16** Ibi Paulus coelestis orator, dicturus assurrexit, manumque mota silentium indicens multitudini, sic exorsus est dicere: Viri Israëlitae, quique iuxta progenitorum exemplum timetis Deum, audite me Dei voluntatem vobis explicantem, et huius lectionis, quae singulis sabbatis in synagoga repetitur, mysterium enarran-
17 tem. Deus gentis Israëliticae protector patres nostros, et hunc populum sibi prae caeteris delegit, adeo ut quum in Aegypto duram servirent servitutem, agente Pharaone ne crescerent, et qui superessent laboribus opprimerentur, prodigiosis miraculis exaltavit illos adversus opprimentem tyrannum, eosque a servitute eduxerit, non dolis aut praesidiis humanis, sed brachio suo sublimi, ut omnes intelligerent, eam gentem esse **18** scaram Deo. Quumque eduxisset eos, magna lenitate pertulit mores illorum in deserto, annis ferme qua-

draginta, subinde rebellantium et obmurmurantium
 Mofi. Nec tamen extremam ultionem exercuit in
 eos, ut posteris illorum praestaret aliquando, quod
 patriarchis erat pollicitus. Post annos quadraginta¹⁹
 deduxit eos in terram promissam, ac deletis septem
 gentibus in terra Chanaan, forte distribuit illis terram
 Chananaeorum, idque post annos ferme quadringentos
 et quinquaginta. Et hoc erat argumentum animi ve-
 hementer erga nostram gentem propensi. Itaque par-²⁰
 ta rerum tranquillitate, dedit illis iudices, quorum
 moderatione tranquille viverent usque ad Samuelem
 prophetam, qui fuit iudicum ultimus. Sub hoc po-²¹
 stulaverunt a Deo regem, dissuadente Samuele, quum-
 que persisterent efflagitare, dedit illis Saulem filium
 Cis, e tribu Benjamin, quem ob superbiam et inobe-
 dientiam repudiavit dominus. Itaque sub Samuele iu-
 dice integerrimo, et sub impio Saule egerunt annis
 quadraginta. Nec hic alienatus est animus clementis-²²
 simi Dei a gente sua, quam semel delegerat, sed pro
 malo rege, quem flagitationibus impiis extorserant,
 excitavit illis regem David, cuius pietati Deus ipse
 testimonium perhibuit, dicens: *Inveni David filium*
Iesse, virum ex animi mei sententia, qui meae volun-
tati parebit in omnibus. Quemadmodum enim Deus
 iratus, pro gravissima vindicta dat populo stultum et
 impium principem, ita propitius ac reconciliatus, pro
 submoto malo rege, dat pium Deoque morigerum.
 Huic Deus promiserat nepotem, qui capefferet regnum²³
 Israël, cuius regni non esset finis. Nunc quod pro-
 phetarum oraculis saepe diuque promissum est, exhibi-
 tum est. Ex David enim stirpe, quemadmodum illi
 pollicitus erat, produxit servatorem Israeliticae gentis
 Iesum, nomine respondente rei. Hic servator quem-²⁴
 admodum promissus erat a prophetis, quemadmodum
 designatus est typis ac figuris legis, ita priusquam ape-
 riret sese mundo, praedicatus ac demonstratus est a

Ioanne baptista, qui et ipse, iuxta vaticinium Esaiæ, praeceffit adventum eius, invitans totum populum Israëliticum ad baptismum ac poenitentiam prioris vitae, 25 palam clamans, iam instare regnum Dei. Caeterum ubi Ioannes impleisset propemodum cursum suum, in hoc tantum missus a Deo, ut praevisus esset adventuro servatori, et in huius adventum animos hominum prae- pararet, atque ob insignem vitae sanctimoniam a mul- tis crederetur esse Christus, palam hunc titulum ab se- se depulit, et illi, cui debebatur, transcripsit, dicens: Quid me putatis esse Christum? Nihil aliud quam nun- tius illius sum. Et tamen is, quem vos per errorem me esse creditis, haud procul abest. Nam is mihi succedet, tempore posterior, sed potentia dignitate- que tanto maior, ut ego sum indignus, qui vel soles solvam a pedibus illius, quod inter homines infimi ministerii creditur esse. Quod enim in illo infimum est, hoc sublimius est eo, quod in me maximum est. Non igitur rem subitam vobis annuntiamus, sed serva- torem tot iam seculis promissum generis nostri princi- pibus, tot aetatibus a maioribus atque etiam a vobis expectatum, a Ioanne, cuius summa fuit apud Judaeis 26 auctoritas, agnitum ac testimonio publico Judaeis omnibus commendatum. Proinde viri fratres, qui legem amplectimini, qui prophetas veneramini, qui- que genus ducitis ex Abraham, cui Deus promisit se- men, per quod benedictionem consequerentur omnes gentes, si vere estis filii Abrahae, si vere timetis De- um, Abrahae patris vestri pietatem in hoc referentes, agnoscite salutiferum hunc sermonem, quem vobis ad- ferimus, et amplectamini iam exhibitum, quod patri- archae sibi gaudebant esse promissum. Haec salus per Iesum defertur omnibus, sed vobis omnium primis of- fertur, ad quos proditae sunt prophetae, et ex quo- 27 rum genere prodiit Christus. Ne vos moveat exem- plum Hierosolymitarum, ac principum eius urbis, qui

non agnoscentes Messiam a Deo missum, nec intelligentes voces prophetarum, quae tamen apud illos per omne sabbatum leguntur, condemnato Iesu, per imprudentiam impleverunt, quod erat a prophetis praedictum. Sic enim definitum erat divino consilio, sic omnium prophetarum vocibus praedictum erat, ut unus immunis ab omni labe peccati, velut agnus immaculatus, pro peccatis omnium immolaretur. Ita-28
que quum sacerdotes, pharisaei, scribae, populique primores una cum ipso populo, tentatis omnibus nullam in eo causam invenirent, cur occidi deberet, tamen improbis clamoribus flagitarunt a Pilato, ut occideret eum. Quumque imprudentes consummasent omnia,29
quae de illo praedicta fuerant a prophetis, depositum de cruce, posuerunt in monumento. Porro quem vo-30
lente Deo hominum malitia neci dedit, hunc eiusdem Dei potentia, iuxta prophetarum oracula, suscitavit a mortuis tertio die. Ac ne putetis esse somnium,31
quod narro, visus est, auditus est, contrectatus est, agnitus est corpore redivivo, per dies quadraginta discipulis suis, qui ipsum proficiscentem Hierosolymam, ut moreretur, comitati fuerant a Galilaea, qui fere omnes adhuc superstites sunt, ferentes apud populum fidele testimonium de his, quae viderunt oculis, quae audierunt auribus, quae contrectaverunt manibus. Nos quoque fungentes ex ipsius iussu servatoris aposto-32
lico munere, testificamur, quod promissionem, quam olim Deus fecit Abraham ac David patribus vestris, quamque per prophetas suos edidit maioribus vestris, nunc implevit vobis ac filiis vestris, excitato Iesu a mortuis. Hic est enim ille filius Dei, natus ex virgi-33
ne Maria iuxta corpus humanum, de quo pater ipse testificatur in primo psalmo mystico, dicens: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quod autem suscita-34
vit eum a mortuis, posthac non rediturum ad corruptionem, sed immortalem futurum, ita promisit olim

per Esaiam prophetam; *Dabo vobis sancta David fidelia.* Non fuisset autem servata pacto fides, si Iesum non revocasset ad immortalitatem. Sic enim promiserat David: *Semel iuravi in sancto meo, si David mentiar, semen eius in sempiternum manebit, et thronus illius sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in aeternum, et testis in coelo fidelis.* Videtis autem, iam neminem e stirpe David progenitum tenere folium eius, sed Christum designabat haec prophetia, qui dexter affidet patri, fortitus regnum, cuius
35 non erit finis. Atque hac ipsa de re loquitur et psalmus decimus quintus: *Non permittes, ut sanctus tuus*
36 *videat corruptionem.* Nec enim haec prophetia potest intelligi de rege David, quem constat expletis vitae suae annis, regnoque simul ac vita pro portione temporis a Deo praescripti transacta, volente Deo mortuum, et additum numero maiorum, qui omnes similiter mortui sunt. Quod si corruptionem videt
37 qui moritur, sepulchrum eius, quod in hodiernum diem apud nos existat, continens illius ossa, clamitat eum
38 esse passum corruptionem. Non igitur in hunc competit vaticinium, sed in eum quem vobis praedicamus, quem Deus, priusquam corpus sentiret putrefactionem, excitatum a mortuis, donavit immortalitate.
39 Notum fit itaque vobis, fratres, quod per hunc Iesum offertur vobis remissio peccatorum et ab omnibus malis libertas, a quibus hactenus non potuistis per observationem legis purificari. Lex enim imperfecta erat iuxta carnem, nec poterat abolere omnia crimina, sed quaedam puniebat, nec omnibus gentibus subveniebat.
40 Per hunc autem Iesum citra discrimen personarum aut criminum, offertur omnibus iustitia et innocentia, si modo credant evangelii promissis. Cavete igitur, ne in vos incidat quod per Abacuc prophetam incredulis ac rebellibus evangelico sermone comminatur Deus:
41 *Videte contemptores, et obstupescite, ac disperite, quo-*

niam opus ego operor in diebus vestris, opus quod non creditis, si quis enarraverit vobis. Quis hactenus credidit hominem nasciturum ex virgine? Quis credidisset per mortem unius cunctis gentibus parandam immortalitatem? Quis credidisset occisum ac sepultum, intra triduum revicturum ad immortalitatem? Hoc opus incredibile Deus quemadmodum promiserat, operatus est his vestris temporibus. Nolite esse contemptores, nolite disperdi per obstinatam incredulitatem, sed credentes amplectamini vobis gratis oblatam salutem. Ubi peroratum est a Paulo, iamque⁴² coepissent abire, qui audierant, rogabant Paulum ac Barnabam, ut proximo sabbato iisdem de rebus verba facerent apud synagogam. Iamque dimisso coetu, multi⁴³ partim Judaei nati, partim profelyti religionis studiosi, sequuti sunt Paulum et Barnabam, cupientes propius ac familiarius edoceri per apostolos. Atque illi colloquentes cum illis privatim, hortati sunt eos, ut in eo, quod amplecti coepissent, Dei gratuito dono perseverarent, et in bene coeptis usque proficerent. Interim huius rei fama latius pervagata est, aliis apud alios, ut fit, quod audierat referentibus. Proximo⁴⁴ vero sabbato iam non Judaei tantum et profelyti, sed tota civitas convenit in synagogam, ut audiret sermonem evangelicum. Caeterum Judaei plerique, qui sicubi⁴⁵ persuaserant, hanc evangelii gratiam non esse promissam nisi solis his, qui iuxta carnem essent filii Abrahæ, ut viderunt confluisse promiscuam multitudinem Judaeorum, profelytorum ac gentium, stimulan- te animum livore, vehementer indignati sunt, contradicentes his, quae dicebantur a Paulo, nec a blasphemis interim verbis temperantes. Horum obstinatam⁴⁶ malitiam ubi perspexissent Paulus ac Barnabas, memores quod dominus mandasset apostolis, ut sicubi reperissent, qui reiicerent oblatam evangelii gratiam, exirent eam civitatem, etiam pulvere pedum in con-

- tumaces excusso, libere dixerunt: Functi sumus officio nostro. Nam iuxta praeceptum domini Iesu vobis omnium primis annuntiandus erat sermo evangelicus. Hoc honoris habitum est vobis a Christo. Caeterum quoniam ipsi tantam gratiam ultro gratisque delatam reiicitis, et indigno vos iudicatis aeterna vita,
- 47 ecce convertimur ad gentes. Nec id facimus auctoritate privata. Sic suis praecepit dominus Iesus, ut evangelio praedicato per Iudaeam, deinceps praedicaretur omnibus gentibus usque ad terminos orbis terrarum. Praedictum est et hoc olim per Esaiam prophetam, fore ut Iesus non tantum adferret salutem genti Iudaeorum, sed universis mundi nationibus. Sic enim in prophetia pater loquitur filio: *Posui te in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terrae.*
- 48 His auditis gavissae sunt gentes, non quod gauderent de Iudaeorum interitu, sed quod misericordiae divinae gratias agerent, qui Iudaeorum incredulitatem verteret in ipsorum salutem. Iudaei blasphemis incessabant doctrinam salutiferam, gentes subito mutatae promptissimis animis amplectebantur, et glorificabant sermonem domini. Cui crediderunt ex gentibus, non quidem omnes, sed quotquot divina misericordia destinarat ad vitam aeternam, ad quam nemo per-
- 49 tingit, nisi a Deo vocatus et electus. Divulgabatur autem sermo dominicus per universam illam regionem.
- 50 Porro Iudaei gentibus invidentes, concitaverunt mulieres religiosas, nam his facilius imponitur, simulata specie pietatis et honestas, quo maior esset auctoritas, tum viros primarios eius civitatis, ac per hos commoverunt persecutionem in Paulum et Barnabam, et expulerunt illos e finibus suis. Hic obiter animadvertite, lector, iudaicam artem excitandae seditionis in eos, qui sinceriter praedicant Iesum. Livor primum incitat fidei religiosos, mox dolor erumpit in convitia. Deinde per matronas graves ac religioni deditas susci-

tatur seditio, per matronas excitantur primores. Sic
eiiciuntur apostoli. Paulus autem et Barnabas *excus-* 51
so pulvere pedum in illos, profecti sunt Iconium, Ly-
caoniae civitatem. Discipuli quoque laeti de successu 52
evangelii, replebantur gaudio et spiritu sancto.

CAPUT XIV.

Porro quum pervenissent Iconium, ex more simul 1
ingressi sunt synagogam Judaeorum, atque ibi quoque,
quemadmodum fecerant Antiochiae, praedicabant
evangelium Iesu Christi, sic ut copiosa multitudo cre-
deret, tum Judaeorum, tum Graecorum. Et hic rur- 2
sus iudaicus livor seditionis exstitit auctor. Etenim
Judaei, qui noluerant obtemperare sermoni evangeli-
co, non sat habebant, si ipsi perirent, verum ut plu-
rimos secum pertraherent in exitium, concitaverunt et
corruperunt animos gentium adversus eos, qui credi- 3
derant. Sed evangelii negotium, et per adversa, et
per prospera crescebat et invalescebat. In hac igitur
lucta Paulus et Barnabas diu commorati sunt Iconii,
fortiter rem gerentes praesidio domini, qui gratuito
beneficio, quod per evangelium omnibus offerebatur,
testimonium perhibebat maius humano testimonio.
Dabat enim hoc obscuris et infirmis evangelii praeco-
nibus, ut per manus illorum ederentur signa et pro-
digia, quae declararent rem ex divina voluntate geri.
Itaque Judaeorum opera civitas Iconii secta est in duas 4
partes, quarum altera stabat a Judaeis incredulis, al-
tera favebat apostolis. Tandem quum ii, qui erant ex 5
gentibus, iuncti Judaeis ac primoribus civitatis, impe-
tum facerent in apostolos, ut vim illis adferrent, ac
lapidarent eos, illi re cognita, profugerunt Lystram
civitatem Lycaoniae, quae Pamphyliae pars est, et
Derben. Peragrantes interim finitimam undique re- 6

gionem, ubique seminantes sermonem evangelicum, ut hac fuga non tam consultum sit incolumitati apostolorum, quam evangelio propagando. Lystris autem erat vir quidam debilis pedibus, adeo ut perpetuo sederet impotens ambulandi, claudus ab utero matris, ita ut per omnem vitam nunquam ingredi pedibus valuerit. Hic admixtus multitudini, audiebat Paulum de Christo loquentem. Paulus autem intuitus hominem, et ex ipso vultu perspiciens ardorem et votum illius, qui confideret se per nomen Iesu praedicati, membrorum integritatem assequi posse, dixit clara voce: *Erige te in pedes, simulque cum dicto exsiliit claudus et ambulabat.* Porro multitudo quum vidissent rem tam prodigiosam, nam claudus erat omnibus notus, et simplici verbo subito restitutus est homo, sublatis in altum vocibus, Lycaonice dicebant; *Dii sumta hominum specie descenderunt ad nos.* Ea persuasio magis infederat animis Lycaonum, ob fabulam de Iove et Mercurio, quum homines esse viderentur, a Lycaone exceptis hospitio, unde nomen sortiti videntur Lycaones. Barnabam itaque, qui singularem quamdam auctoritatem prae se ferebat, appellabant Iovem, Paulum vero Mercurium, quod is esset dux sermonis, propterea quod gentes crederent, Mercurium esse deorum nuntium, et eloquentiae praesidem. *Quin et sacerdos Iovis, qui habitabat in suburbio civitatis Lystrensis, tauros et coronas adferebat ad fores aedium, in quibus erant apostoli, ut illis sacrificaret.* Nam taurorum caede credebant potissimum delectari Iovem. Coronis autem sacris solent ornari tum sacrifici, tum victimae. Comitabatur autem promiscua hominum multitudo. Ita Paulus et Barnabas, ubi rei causam sciscitati didicissent, quod ipsis pro diis habitis divini honores pararentur, non tulerunt tantam impietatem, ut honor Deo debitus transferretur ad homines, sed *conscissis ex Judaeorum more tunicis, pro-*

fluere ad multitudinem, clamantes ac dicentes: Vi-14
ri, cur ista facitis? Nos non fumus dii, sed homines
vobis similes mortales, iisdem miseriis quibus vos
obnoxii, adeo non expetentes a vobis hunc honorem,
ut potius in hoc venerimus ad vos, quo nobis auctori-
bus ab istis falsis diis, quos profanis sacris haecenus co-
litis, qui vel homines sunt vita defuncti, vel statuae
inanes, vel daemones noxii, convertamini ad Deum
verum ac vivum, qui condidit coelum ac terram et
mare, et quidquid coelo terra marique continetur.
Non est enim nisi unus Deus, omnium conditor et
gubernator. Is nunc postulat cognosci colique ab uni-15
versis orbis nationibus, ut omnes per illum salutem
aeternam consequantur. Nam superioribus seculis,
velut dissimulans, passus est omnes gentes suo quam-
que more vivere, ut posteaquam cognitum esset homi-
nes, suis ipsorum praesidiis non posse salvos fieri,
omnes per fiduciam in Deum, ac per evangelium filii
ipsum servarentur. Quamquam autem plerique morta-16
les essent a vero Deo per errorem alieni, varia rerum
simulachra pro Deo, aut res conditas pro conditore
colentes, tamen non statim exercuit in illos iustam ul-
tionem, nec destitit illos perpetua sua beneficentia ad
sui cognitionem et amorem provocare. Nam qui mun-
dum condidit in usum hominum, idem e coelo demis-
sa pluvia foecundat terram facitque ut annuus pro-
ventus uberem copiam omnium rerum ad vitam ho-
minum facientium profundat, ut affatim ciborum va-
rio nos genere reficiat, et vini liquore exhilaret corda
nostra. Nec enim haec beneficia debetis diis vestris,
quos haecenus colitis, Iovi, Cereri, aut Libero, sed
Deo illi, quem vobis praedicamus. Haec quum loque-17
rentur apud populum apostoli, vix compeverunt
multitudinem, ne ipsis immolarent victimas. Dum18
haec aguntur Lystris, superveniunt quidam ab Antio-
chia Pisidiae et Iconio, Judaei genere, sed evange-

lio rebelles, qui quum multitudinem in suam pertraxissent sententiam, ut in apostolos fieret impetus, id quod Iconii tentaverant, lapidatum Paulum extraxerunt e civitate, credentes eum esse mortuum. Hae videlicet sunt rerum humanarum vices. Paulo ante pro diis habitis parabantur hostiae, nunc lapidatus abiicitur Paulus. Ob id autem huic erant infensiores, quod

19 eloquentia sua plurimos alliceret ad Christum. Abiectum ac pro mortuo relictum, circumdederunt discipuli, curaturi funus. Paulus autem reversus ad se surrexit, et clam ingressus est civitatem, ac postridie profectus est una cum Barnaba in Derben, quo primum

20 ire decreverant. Quumque in hac civitate praedicasent evangelium, multaque docuissent, veluti iacto semine sermonis evangelici, reversi sunt Lystram, Iconium et Antiochiam, confirmantes animos discipulorum, quos ad Christum converterant, et exhortantes eos, ut perseverarent in fide, nec ullis terroribus abducerentur a fiducia, quam semel collocassent in domino Iesu, nec offenderentur, quod audissent Paulum Lystris esse lapidatum, quoniam hanc viam suis ostendisset Christus, ut per multas afflictiones intrarent regnum coelorum. Adeo magis sollicitus erat Paulus, ne per occasionem malorum, quae ipse patiebatur ab impiis, imbecilles alienarentur a Christo, quam doleteret sua causa; exemplum interim exhibens episcopis, ut gnavos agricolas imitando, non sat habeant plantasse aut seminasse, sed advigilent etiam, ut quod pro-

22 venire coepit, feliciter adolescat. Quoniam autem evangelii profectus id postulabat, ut apostoli per varias regiones vagarentur, delectos populi suffragiis per singulas civitates presbyteros praefecerunt illis, ut absentium apostolorum vices gererent, factaque communi deprecatione cum ieiunio commendaverunt illos domino, ut in illo proficerent, quem semel essent prof-

23 fessi. Haec acta sunt Antiochiae, quae est in Pisidia.

Ea regione peragrata, simili modo peragrarunt, et²⁴
 Pamphyliam, ubique seminantes evangelium, ubi se-
 minatum non fuerat, et confirmantes eos, qui semel
 crediderant, donec redirent Pergam, et hic rebus or-
 dinatis, pervenerunt Attaliam. Ea civitas est Pam-²⁵
 phyliae littoralis. Hinc solverunt rursus Antiochiam
 Syriae, unde primum solverant delegato a senioribus
 munere praedicandi evangelii inter gentes, ac per im-
 positionem manuum, precationem et ieiunium com-
 mendati fuerant gratiae Dei, ut illius praesidio felici-
 ter cederet, quod auspicabantur. Huc igitur quum sese²⁶
 recepissent, velut rationem eorum quae gesserant red-
 dituri, convocata congregatione credentium, retule-²⁷
 runt omnia, quae Deus cum ipsis egisset, ostendentes
 quod Dei favor adfuisset ipsorum conatibus, qui gen-
 tibus aperuisset ostium fidei, per quam absque legis
 onere salutem assequantur.

CAPUT XV.

COMMORATI sunt autem Paulus et Barnabas multo
 tempore cum discipulis Antiochiae, quod in urbe ce-
 leberrima esset numerosa congregatio credentium, ex
 variis hominum generibus conflata, quae indies red-
 debatur numerosior. Illic autem apostoli gaudebant
 commorari diutius, ubi fructus erat copiosior, quo-
 niam Hierosolymitae caeterique, qui eam Syriae par-
 tem incolunt, quae proprie Judaea dicitur, tenacio-
 res erant legis mosaicae, quam caeteri, quod longius
 abessent a commercio gentium, quodque templo vici-
 niores, minus ferebant gentes ad evangelii consortium
 recipi sine legis observatione, quam non intelligebant
 prodita luce veritatis abrogandam, quod ad umbras,
 figuras et ceremonias attinebat. Huius generis erant
 circumcisio, sabbatorum otia, delectus ciborum, festi

dies, vestium discrimina, vota, ieiunia, fuga mortuorum, quae omnia crasso populo erant ad tempus indicta, ut assuescerent obedire Deo, donec per evangelium prodita veritatis clarissima luce, rerum umbrae cederent. Proinde qui non intelligebant legem esse spirituales, contendebant id quod erat a Deo praescriptum, a patribus traditum, a maioribus tot seculis observatum, perpetuum esse debere. Haec persuasio non tam nascebatur ex malitia, quam ex superstitione legis, quam dum valde student servare, subvertunt. Nam hic zelus primum instigarat et Paulum adversus christianos. Itaque quum rumor eorum quae gerebantur Antiochiae, ubi ex publico consensu Paulus et Barnabas profecti in Cyprum, et inde in Pamphylia, palam sine delectu praedicassent evangelium, et Judaeis, et proselytis, et gentibus nullam exigentes legis observationem, permanasset Hierosolymam usque, quidam e Iudaea venerunt Antiochiam, novam invehentes doctrinam, a Pauli Barnabaeque doctrina diversam. Dicebant enim his, qui ex gentibus crederant: *Nisi circumcidamini iuxta ritum a Mose praescriptum, non potestis salvi fieri.* Hoc erat initium pugnae, legis carnem mordicus tenentium, adversus eos, qui sinceram ac spirituales evangelii libertatem sequebantur, quae contentio numquam non est inter christianos futura. Et ideo Deus hanc exoriri passus est, quo magis intelligerent omnes Christi discipuli, quam exitialis res sit, ceremoniis nixa religio. Horum doctrinae in speciem religiosae, re ipsa perniciosissimae, quum Paulus et Barnabas, velut evangelicae libertatis strenui propugnatores, fortiter resisterent, orta est vehemens seditio, dum apostoli sinceritatem evangelicae doctrinae, quae spiritualis est, testimoniis prophetarum fortiter tuentur adversus supersticiosos legis assertores, dumque hi contra studio legis a maioribus traditae, conantur gentes sub idem iugum tra-

here, nescientes interim, quanta contumelia Christum afficerent, cuius gratiam crederent praesidio legis egerent. Etenim qui legis erat auctor, idem poterat abrogare legem. Tametsi non abrogat, qui perficit. Hoc bellum multo perniciosius erat evangelio, quam Herodis, aut aliorum principum saevitia, propterea quod veram pietatem, falsa pietatis imagine oppugnabat. Itaque ne discordiae malum glisceret, convocato discipulorum concilio, visum est, ut Paulus et Barnabas, aliique ex hoc numero nonnulli proficiscerentur Hierosolymam ad Petrum, aliosque apostolos ac presbyteros, qui tum veluti metropolim ecclesiarum Hierosolymae moderabantur, ut illorum auctoritate quaestio nata dissolveretur. Nam adhuc auctoritas praecipua manebat in eo loco, unde primum prodierat evangelica doctrina, ac penes eos, qui ex delegatione Iesu Christi, praedicationem primi fuerant auspiciati. Paulus itaque et Barnabas profecti sunt, honoris gratia deducente illos discipulorum multitudine. Quumque facerent iter per Phoenicem ac Samariam, narrabant ubique, quomodo gentes sese convertissent ad Deum, adeo non diffidebant factis suis apostoli, ut ultro passim commemorarent. Nec hoc animo proficiscebantur Hierosolymam, ut ex apostolis discerent, recte ne fecissent haec, an secus, sed ut maiorum auctoritate tumultus infirmorum compesceretur. Quotquot autem in his regionibus crediderant evangelio, magno afficiebantur gaudio, tantum aberat ut Iudaeorum exemplo moverent seditionem. Porro ubi perventum esset Hierosolymam, Paulus et Barnabas, una cum suis comitibus humaniter excepti sunt a congregatione, quae erat Hierosolymis, similiter et ab apostolis ac senioribus, quibus congregatis exponebant omnia, quae Deus gesserat per ipsos inter gentes. Ea res quum pleeraeque multitudini probaretur, exorti sunt quidam electa pharisaica, qui crediderant evangelio; sed sic,

3

4

5

ut arbitrarentur evangelii gratiam absque legis adminiculo non conferre salutem. Proinde neminem gentium ad evangelii consortium admittendum, nisi prius imposito legis mosaicae iugo, a quo gentes vehementer abhorrebant. Caeterum pharisaei prae caeteris videri studebant legis tenaciores. Hi veluti legis doctores asseverabant, eos qui ex gentibus erant recepti, circumcidendos esse, atque iisdem praecipendum ut servarent legem Mosi, non intelligentes legem a nullis aequè violari, atque ab his, qui studio carnis negligunt spiritum legis. Hic rursus orto tumultu; quam seditiosa res est superstitione, convenerunt apostoli simul cum senioribus, consulturi quid hac in re statuendum esset. Quum enim essent avidissimi lucri dominici, metuebant ne plerique ex gentibus odio legis alienarentur a Christo. Rursus non arbitrabantur probabilem causam esse dandam Judaeis, qui legis venerationem a maioribus traditam, altius imbiberant, quam ut subito posset revelli, ut ab evangelio desciscerent, quasi pugnante cum lege sancta. Quumque hinc atque hinc prolatis testimoniis et argumentis, incanduisset disceptatio, Petrus assurgens, hunc in modum loquutus est: Viri fratres, quid vos disceptatis veluti de re dubia, quasi penderet ab hominum arbitrio probare vel improbare, quod iam Deus ipse probavit. Vos ipsi scitis, quod ante annos aliquot hoc idem mihi accidit in Judaea, quod nunc in gentium regione factum calumniamini. Quum enim ob Cornelium cum sua familia baptizatum, simile murmur esset natum inter vos, exposui vobis rem omnem, quomodo non auctoritate privata, sed iussu Dei adierim Caesaream, ut gentibus etiam praedicarem evangelium Dei, cui credentes salutem assequerentur. Quum autem essent incircumcisi, qui tum audiebant sermonem evangelicum, et ab observatione mosaicae legis alieni, tamen Deus, qui non aestimat hominem ex habitu corporis, sed ex affectu

affectu cordis, quod ille solus novit, manifesto testi-
 monio declaravit sibi probari fidem illorum, inter au-
 diendum effuso in illos spiritu sancto, sic ut linguis lo-
 querentur, quemadmodum et nos, etiam antequam a
 nobis baptizarentur; nihil discriminis faciens, quod ad
 evangelii gratiam attinet, inter illos incircumcisos, et
 nos Judaeos. Nam fide purificavit illorum corda, pa-
 lam declarans nobis hanc gratiam non esse collatam 9
 praefidio legis, sed commendatione fidei. Nec enim
 Deus infundit spiritum suum impuris. At illi nihil ha-
 bebant praeter simplicem credulitatem, quum in illos
 veniret spiritus sanctus. Nunc igitur quum Deus palam 10
 declararit voluntatem suam, ut gentes absque legis
 onere per solam fidem reciperentur ad evangelii con-
 sortium, cur vos Deum tentantes provocatis illum,
 dum praeter illius voluntatem conamini, tam grave legis
 iugum imponere cervicibus discipulorum, qui hacte-
 nus legi non assueverunt, quod neque patres nostri,
 neque nos sub lege nati portare valuimus? Quis enim
 nostrum legem servavit ad unguem? Non igitur est 11
 quod ex observatione legis speremus salutem, sed con-
 fidimus nos fore salvos per gratiam domini nostri Iesu
 Christi, hac in parte nihilo potiores gentibus, quibus
 idem donum voluit impartiri gratis, quod nobis item
 gratis impartit. Hac oratione Petri coërcita est tu- 12
 multuosa disceptatio, inter pharisaeos et diversa sen-
 tentes. Itaque multitudo quieta post audivit Barna-
 bam et Paulum exponentes, quot miraculis ac prodi-
 giis per ipsos inter gentes editis, Deus testificatus es-
 set sibi placere, ut gentes ad evangelii consortium abs-
 que legis onere reciperentur, quemadmodum et ante
 Petro in Cornelii domo praedicante Christum, misso
 spiritu sancto declararat animum suum. Hi quum fi-
 nem dicendi fecissent, Iacobus cognomento iustus, et 13
 frater domini dictus, in quem apostoli tum praecipuam
 auctoritatem transtulerant, assurgens illorum oratio-

nem approbavit, hunc in morem verba faciens: Viri fratres, quoniam caeteris qui dixerant praebuistis silentium, praebete et mihi dicturo quod factu videtur
14 optimum. Simon Petrus narravit modo, quod nos omnes scimus esse verissimum, quemadmodum per ipsum primum Deus misertus humani generis, respexit calamitatem gentium idolorum cultui deditarum, ut ex his quoque, qui videbantur non esse populus, sumeret sibi populum acceptum, una nobiscum invocantem nomen ipsius. Quod per Petrum coepit Deus,
15 id per Paulum et Barnabam latius provexit. Quod autem ab his factum audimus, id olim futurum praedictum est vaticiniis prophetarum, quorum Amos ita
16 loquitur sub persona Dei: *Post haec revertar, et instaurabo tabernaculum David, quod collapsum est, ac ruinas eius aedificabo denuo, et erigam illud, ut requirant qui reliqui sunt homines dominum, omnesque gentes super quas invocatum est nomen meum, dicit*
18 dominus faciens haec. Quidquid Deus pollicetur se facturum, hoc absque dubio facit. Antequam enim mundus esset conditus, illi definitum erat quid quo tempore facturus esset. Non potest autem non esse
19 optimum, quidquid ille statuerit. Quoniam autem videmus hoc nunc fieri, quod ille promisit, ego censeo non esse repugnandum voluntati divinae, nec obstrependum esse his, qui ex gentibus convertuntur ad cultum veri Dei, nec eis imponendum onus legis, quum evangelica fides omnibus sufficiat ad salutem.
20 Tantum admoneantur, ut ob imbecilles, quibus nondum persuaderi potest, idolum nihil esse, et idolis immolatam carnem, nihil differre à carne qualibet, quae venditur in macello, & ob quosdam, qui scortationem ideo non credunt esse peccatum, quod vulgo fiat, nec legibus humanis puniatur, abstineant ab inquinamentis simulachrorum, nec immolantes, nec vescentes ex his, quae sunt immolata, abstineant à scorta-

tione. Rursus ob Judaeos quosdam superstitioniores,
 quibus nondum persuaderi potest, omnia mundis esse
 munda, abstineant ab animante suffocato et sanguine,
 non quod hae res faciant ad salutem animae, sed quod
 caritas hortetur, ut ad tempus mos geratur imbecilli-
 tati fratrum quorundam, donec proficiant ad perfe-
 ctiora, itaque mutuis obsequiis alatis invicem frater-
 nam concordiam. Nec est metuendum Judaeis, ne ²¹
Moses antiquetur. Habet enim ille iam olim a priscis
seculis, qui praedicent ipsum in synagogis, ubi sin-
gulo quoque sabbato legitur ex more. In hanc senten-
tiam quum ab omnibus itum esset pedibus, visum est
apostolis ac senioribus, simulque toti congregationi,
ut ex eo numero deligerentur aliquot, qui Paulum et
Barnabam Antiochiam comitarentur. Delecti sunt au-
tem duo spectatae probitatis; Judas, cui ob morum
sancimoniam, cognomentum additum est Justus, et Si-
las, ambo primariam integritatis laudem obtinentes in-
ter fratres. His tradiderunt cum mandatis epistolam
in hanc sententiam: Apostoli et seniores ac fratres ex
Judaeis ad Christum conversi, his qui sunt in Antio-
chia, et in Syria ac Cilicia ex gentibus ad Christum
conversi, salutem. Quoniam accepimus, quod qui-
dam hinc profecti Judaei, velut à nobis missi pertur-
baverint vestram tranquillitatem, qua fruebamini in
consensu evangelii, nova doctrina labefactantes animos
vestros, iubentes vos circumcidi ac servare legem,
quum illis nihil tale mandaverimus: visum est nobis ex
sententia coetus convocatis in unum, delectos ex nobis
viros mittere ad vos, una cum Paulo et Barnaba, iu-
re nobis carissimis, utpote qui vitam suam periculis
exposuerunt pro nomine domini nostri Iesu Christi.
Misimus itaque Judam ac Silam probatissimae fidei
viros, ex quorum fideli relatione poteritis eadem co-
gnoscere quae scribimus. Horum summa haec est: Vi-
sum est enim spiritui sancto et huius instinctu nobis

consentientibus, *ne quid oneris vobis addatur, praeter haec quae visa sunt necessaria.* Primum videlicet, ut abstineatis ab his, quae sunt simulacbris immolata, ne vescentes videamini superstitioni, quam semel abnegastis, consentire, deinde ut temperetis a sanguine animantis, et a pecude suffocata, quibus lex vesci prohibet, postremo ut abstineatis a scortatione, quam gentes sibi putant esse licitam. *Ab his si temperaveritis, bene facietis. Valet.* His ita peractis, dimissi sunt cum literis ac mandatis. *Qui quum pervenissent Antiochiam, congregata multitudo reddiderunt epistolam.* Quae quum esset apud omnes recitata, gavisissimi sunt tanta consolatione, quod ad ipsorum animos apostolorum, seniorum, ac multitudinis Hierosolymitarum auctoritas accessisset. Judas autem et Silas, quum essent et ipsi prophetae periti sacrarum literarum, quod deerat epistolae, iuxta mandatum apostolorum suppleverunt. Copiosoque sermone exhortati (*) sunt fratres, et confirmarunt animos illorum, ut in bene coeptis persisterent. Hic igitur aliquamdiu commorati, dimissi sunt a fratribus cum pace, data illis facultate redeundi ad eos, a quibus fuerant missi. Quoniam autem Silae visum est ibi remanere, Judas solus reversus est Hierosolymam. Interim Paulus quoque et Barnabas commorabantur Antiochiae, docentes promiscue Judaeos et gentes, et omnibus annuntiantes salutem, quae gratis offerretur credentibus evangelio, hoc est sermoni Dei. Post dies autem aliquam multos subiit animum Pauli cura discipulorum, quos in Cypro reliquerat, ac Pamphylia. Dixitque Barnabae collegae suo: *Revisamus fratres per omnes civitates, in quibus praedicavimus sermonem domini, ut inspiciamus quomodo sese habeant.* Placuit hoc consilium Barnabae, sed eius profectionis comitem esse volebat Joannem cognomento Marcum, quem secum prius

(*) Aliae: *adhortati.*

eduxerant eo proficiscentes. Qua quidem in re Pau-³⁸
 lus ab illo dissentiebat, existimans eum tum non esse
 recipiendum in eius negotii consortium, qui pridem
 sua sponte defecisset ab ipsis nondum expleto negotio,
 quod instituerant, et e Pamphylia renavigasset Antio-
 chiam. Haec disceptatio usque adeo inter eos incaluit,³⁹
 ut quum neuter alteri vellet concedere, uterque ab al-
 tero seiungeretur. Non quod inter tantos apostolos
 ulla intercederet amarulentia, sed uterque contende-
 bat obtinere, quod arbitrabatur expedire negotio evan-
 gelico. Atque interim nobis exemplum parabatur,
 ne statim existimemus damnandum, quod a nostra dis-
 fidet sententiâ. Non obest sententiae varietas, modo
 concors sit animus ad provehendum evangelium. Ex
 apostolorum autem dissidio Deus illud procurabat, ut
 segregatis duobus ducibus, latius etiam proferretur
 evangelium, quam si perseverassent in pristino colle-
 gio. Itaque Barnabas, adiuncto sibi Marco, naviga-
 vit in Cyprum, ubi natus erat. Paulus vero adscito⁴⁰
 sibi Sila, qui Deo volente in hoc resederat Antiochiae,
 ne Paulo deesset collega gravis, et auctoritate praedi-
 tus, dimissus a fratribus, et commendatus gratiae Dei,
 profectus est quocumque vocaret spes ostensa profectus
 evangelici. Peragrabat autem Syriam ac Ciliciam, in⁴¹
 qua natus erat et ipse, ubique confirmans coetus disci-
 pulorum, quos illic paraverat, et augens quod institue-
 rat; praeciens illis, ut quod apostoli senioresque sta-
 tuissent Hierosolymis, de fugienda simulachrorum
 communione, de scortatione, suffocato et sanguine ser-
 varent, alioqui liberi a mosaicae legis onere. His in
 Cilicia paractis rursus pervenit Derben, deinde Ly-
 stram.

ET ecce erat illic discipulus quidam ex re nomen ha-¹
 bens, dictus Timotheus, quasi dicas, Deo pretiosus,

natus ex impari matrimonio. Nam matrem habebat viduam, quae ex Iudaismo venerat ad Christum, patrem habuerat ethnicum. Huius Timothei probitas, omnium fratrum testimonio praedicabatur, qui Lystris
2 agebant, et item Iconii. Paulus itaque nihil aliud fi-
3 tiens, quam per omnem occasionem indies latius proferri regnum evangelicum, undique venabatur huic idoneos negotio, non aliter quam ambitiosi reges, in hoc intenti, ut ditionis suae terminos proferant, nihil magis habent curae, quam ut duces ac praefectos rebus gerendis aptos adificiant. Porro non satis est ducem evangelicum mediocribus dotibus esse praeditum, nec satis est inculpatis esse moribus, sed oportet etiam bonorum omnium testimonio commendatum esse, ne rumor malus, etiamsi vanus sit, officiat evangelico negotio. Timotheum igitur et insigniter probum, et omnium probatorum testimonio comprobatum, Paulus cupiebat habere suae professionis comitem. Atque hunc sibi adiunctum circumcidit, non quod crederet circumcisionem conferre salutem, quam sola fides adferebat, sed ne quid tumultus oriretur a Iudaeis, quorum in illis regionibus erat magna multitudo, maluit in Timotheo admittere iacturam pelliculae, quae nec addita facit sanctiorem, nec detracta peiorem, quam hac occasione Iudaeos, quorum pertinaciam noverat, alieniores reddi ab evangelio. Decretum apostolorum, quod Hierosolymis praesente Paulo factum erat, liberabat gentes ab onere legis. Totius autem legis professio, quasique symbolum erat circumcisio. Iudaei vero nondum erant palam liberati ab onere legis, quam oportebat paulatim aboleri. Itaque quoniam constabat omnibus Timotheum matre Iudaea esse natum, patre ethnico, et ex patris auctoritate non fuisse circumcisum, perspiciebat Paulus utcumque probabili de causa tumultuatuos Iudaeos, si Timotheus semi iudeus natus absque circumcisione, non solum ad-

missus esset ad evangelii confortium, verumetiam ad
 doctoris evangelici munus adscisceretur. Hoc evange-
 lli provehendi studio ei tempore dedit Paulus, tran-
 quillitati consulens omnium, qui Christum pacificum
 fuerant amplexi. Nec hoc solum fecit, verum etiam 4
 per quascumque civitates faceret iter, ne quid offende-
 rentur Judaei, tradebat iis, qui ex paganismo venerant
 ad Christum, ut servarent ea, quae Hierosolymis erant
 decreta ab apostolis ac senioribus, cuius rei gratia le-
 gati fuerant Antiochiam Judas et Silas. Aderat Pauli 5
 conatibus favor divinus. Nam ecclesiae discipulorum
 et confirmabantur in fide evangelica, et indies auge-
 scebant, accrescente numero credentium. Quum au- 6
 tem peragrasset Phrygiam, et Galatiam Asiae mino-
 ris regiones non sine magno fructu, tametsi gens es-
 set magnopere crassa barbaraque, cuperentque profi-
 cisci in eam partem, quae proprie dicitur Asia, vetiti
 sunt a spiritu sancto, ibi loqui sermonem evangelicum.
 Atque illi paruerunt occulto Dei consilio, cui non de-
 cet hominem reluctari. Itaque mutato consilio, fle- 7
 xerunt iter ad Mysiam, cui proxima est Asia proprie
 dicta. Inde tentabant proficisci in Bithyniam, refle-
 dentes ad septentrionem. Erat enim illa celebris Ro-
 manorum provincia, et ideo sperabant illic amplum
 lucrum. Sed incertum, qua de causa non passus est
 spiritus Jesu, cuius ductu agebantur, illuc proficisci.
 Itaque reflectentes ad occalum, peragrata prius Mysia, 8
 venerunt Troadem. Ea civitas est littoralis Phrygiae,
 eadem dicta Antigoniam. Ibi Paulo per quietem ostensa 9
 est visio, quae doceret, quo deberet proficisci. Vi-
 sio vero talis erat: *Adstabat illi vir quidam specie cul-
 tuque Macedonis, qui deprecabatur illum, dicens:
 Proficiscere in Macedoniam, ac succurre nobis.* Is 10
 erat angelus illius regionis protector. Eam visio-
 nem simul atque vidit Paulus, qui iam semel atque ite-
 rum prohibitus fuerat a spiritu sancto praedicare ser-

monem evangelicum, gavisi sumus illius comites. Nam et ego, qui haec scribo, tum comes eram illius peregrinationis, statimque curavimus, ut proficisceremur in Macedoniam, certi quod eo vocasset nos dominus, ut illis praedicaremus evangelium, ac rem Deo fortunante successuram. Itaque solventes Troade, praeternavigata Chersoneso, pervenimus ad insulam Samothracen Thraciae oppositam, atque hinc proximo die Neapolim, quae civitas est maritima in confinio Thraciae et Macedoniae. Hinc Philippos. Ea civitas colonia, prima occurrit a Neapoli petentibus Macedoniam. In hac civitate commorati sumus dies aliquot, expectantes occasionem auspiciandi negotii, cuius gratia veneramus. Porro die sabbati egressi sumus civitatem, in locum qui erat extra portas, vicinus fluvio, ubi solebat esse conventus hominum ad precandum. Hic sedentes loquebamur mulieribus, quae eo convenerant, annuntiantes illis Iesum Nazarenum. Inter has erat una religioni dedita, nomine Lydia, purpurarum venditrix, oriunda e civitate Thyatirorum. Ea est Lydiae regionis. Inter multas autem, quae Paulum de Christo disserentem audiebant, huic Deus aperuit cor, ut animum adverteret ad ea, quae dicebantur a Paulo. Itaque posteaquam accepisset baptismum una cum sua familia, deprecata est Paulum et illius comites, dicens: Si me iudicastis hoc honore dignam, ut per baptismum ac doctrinam vestram in evangelii consortium reciperetis, habete mihi vicissim hoc honoris, ut divertatis in domum meam, nec aestimetis me ut ethnicam, qualis modo fui, sed qualis nunc per fidem evangelicam vestro ministerio facta sum. His precibus coegit apostolos, ut apud ipsam aliquamdiu diversarentur. Interim vero doctoribus evangelicis exemplum praebitum est, ut nec refugiant officium ultro delatum ab his, qui nuper conversi sunt ad Christum, si promte et perseveranter offerant, ne videantur illos

parum pro suis agnoscere, nec rursus ingerant sese illis, ne videantur pro communicata doctrina evangelica, praemium reposcere. Sed qui spirituale beneficium accepit, debet benemeritos ad corporale beneficium recipiendum, si forsan opus fit, compellere. *Accidit autem, ut euntibus nobis ex more ad preca-* 16 *tionem, occurreret nobis puella quaedam habens spiritum Pythonis, quae divinando magnificum quaestum adferebat dominis suis. Haec affectata Paulum ac nos,* 17 *clamabat, dicens: Isti homines servi sunt Dei altissimi, qui annuntiant vobis viam salutis. Id quum fa-* 18 *ceret diebus compluribus, Paulus aegre ferens, ne videretur agnoscere laudem a fanatica puella tributam, conversus ad illam, dixit spiritui: Impero tibi per nomen Iesu Christi, ut discedas ab ista. Ac protinus exiit spiritus. Porro domini puellae, videntes sibi* 19 *perisse quaestum suum, apprehensum Paulum et Silam pertraxerunt in forum ad primores civitatis, et sistentes illos apud magistratus, accusarunt eos, dicentes; Hi homines aliunde profecti, perturbant totam civita-* 20 *tem, quum sint Judaei, et invehunt nobis peregrinam* 21 *religionem, novaque instituta, quae nobis fas non est neque recipere neque exercere, quum vivamus legibus Romanorum, quae vetant recipere peregrinos Deos, aut novos deorum cultus. His auditis, quoniam in-* 22 *visum erat apud illos Judaeorum nomen, populus concursu facto ferebatur in apostolos, ac magistratus, quo populo furenti satisfacerent, discissis illorum tunicis, iusserunt eos virgis caedi. Nec hac poena contenti,* 23 *posteaquam illis imegissent multas plagas, coniecerunt eos in carcerem, mandantes carcerario, ut diligenter servaret eos. Qui quum tale mandatum acce-* 24 *pisset, quo tutior esset, detrusit illos in carcerem interiorem, nec hoc contentus, strinxit pedes eorum ligno. Haec erant auspicia Macedonicae praedicationis. Semper autem aut quaestus, aut ambitio, aut*

25 supersticio rebellat evangelio. Porro quum atrocissime faevit mundus in membra Christi, tum maxime adest coeleste solatium. Media nocte Paulus et Silas, obliti verberum, obliti carceris, precabantur, et hymnos canebant Deo, gratias agentes illi, quod famulos suos dignaretur hoc honore, ut ob ipsius nomen haec paterentur. Caeteri vero, quos idem carcer habebat, audiebant illos laetis vocibus modulantes laudes Deo, et filio illius Iesu Christo, demirantes unde in rebus
26 tam non laetis tanta laetitia. *Ac subito terrae motus factus est ingens, adeo ut totus carcer a fundamentis concuteretur, simulque patefacta sunt omnia ostia car-*
27 *ceris, et omnium vincula soluta sunt.* Hoc tumultu expergefactus carceris custos, quum accurrisset, ac reperisset omnia carceris ostia patefacta, atque hinc coniceret fugisse vinc̄tos: memor quale mandatum accepisset a magistratibus, educto gladio, parabat sibi necem consciscere, malens suapte manu perire, quam
28 post multa tormenta per carnificem occidi. Id Paulus etiam per tenebras cernens, voce magna clamavit, ut vel attonitum hominem redderet attentum, dicens: Cave ne quid tibi ipsi feceris mali, quando nihil a nobis tibi mali venturum est. Sumus enim hic omnes,
29 neque quisquam nostrum effugit. Ad hanc vocem, sibi redditus custos, iussit ministros adferre lumen, quumque deprehendisset ita rem habere, cognovissetque rem non arte factam humana, sed potentia divina simulque considerans, quod Paulus per tenebras vidisset, quid ageret, et quamobrem id ageret, intravit in interiorem
30 carcerem, et accidit ad pedes Pauli et Silae, neglectoque mandato, quod acceperat a magistratibus, eduxit eos e carcere in locum commodiorem, dicens: *Domini, quid mihi faciendum est, ut salvus fiam?* Vult permutare salutem. Consuluit illorum vitae, vult et
31 animae suae vitae consuli per illos. Aiunt illi: *Crede in dominum Iesum, et salvus eris una cum familia*

tua. Atque inibi statim apostoli explicuerunt illis con-32
gregatis in unum doctrinam evangelicam. Vides nul-
lum tempus, nullum locum non esse idoneum evange-
licae pietati. Teterimus ille carcer templum erat
apostolis. Non obstabat intempesta nox illorum hym-
nis. In carcere praedicatur evangelium, et praeda at-
trahitur Christo. Carcer evangelii cathedra est. Nec33
mora, statim custos catechumenus gratiam referre fe-
stinat catechistae suo. Mox enim abduxit illos seor-
sum, et abluit plagas illorum. Noverat hoc officii
carcerarius. Deinde ablutus est ipse a plagis animi sui,
simul cum tota familia sua. His ita gestis, deduxit il-34
los in aedes suas, ubi consueverat interdium degere, et
apposuit illis mensam, ut reficerent corpora sua. Post
baptismum enim convenit mensae communio. Ac sibi
gratulatus est custos carceris, quod tales vinctos ha-
bere contigisset, per quos crediderat evangelio cum
tota sua familia. Haec noctu facta sunt. Ut autem35
diluxit, magistratus re diligentius perpensa, miserunt
viatores ad custodem carceris, mandantes ut Paulum
et Silam fineret abire liberos. Custos his auditis, et36
suo et apostolorum nomine gaudens, renuntiavit haec
verba Paulo, quod magistratus iussisset illos abire li-
beros. Nunc igitur, inquit, quoniam res bene cessit,
abite bonis avibus. Paulus autem cupiens et suam in-37
nocentiam reddere testatorem, et occasionem quae-
rens plurimum etiam saluti consulendi, respondit nun-
tio: Quum se gloriantur esse Romanos, et Romano-
rum legibus non liceat quemquam afficere supplicio,
nisi auditum et convictum, nos homines Romanos nec
auditos et indemnatos publicitus virgis caeciderunt, et
quasi parum id esset, caesos coniecerunt in carcerem.
Nunc suae consulentes auctoritati, et nostram gravan-
tes innocentiam, postulant, ut quasi nobis male con-
scii profugerimus e carcere, clanculum hinc nos sub-
ducamus. Non ita fiet, sed veniant ipsi, et quo iure

coniecērunt nos in carcerem, eodem iubeant abire.
 38 Hanc orationem Pauli viatores referunt magistratibus.
 Qui simul atque audissent, quod essent cives romani,
 venerunt ipsi ad Paulum & Silam, deprecatique sunt
 illos, ut ignoscerent, quod per populi tumultum, prae-
 ter iuris romani morem factum esset, et honoris gratia
 deducētes illos e domo carcerarii, rogabant ut ob tu-
 39 multum populi vitandum secederent e civitate Philip-
 pensis. His precibus obtemperarunt apostoli, et egressi
 40 de carcere, profecti sunt ad domum Lydiae, cuius ho-
 spitio fuerant usi, quae cum tota familia receperat ser-
 monem evangelicum. Hac igitur reliquisque fratribus
 visis, consolati sunt eos, narrantes quid accidisset no-
 ctu in carcere, et exhortantes ut in eo, quod coepe-
 rant, perseverarent. Eo facto relictis Philippis, alio
 profecti sunt.

CAPUT XVII.

1 **Q**Uum autem fecissent iter per Amphipolim et
 Apolloniam Macedoniae civitates, pervenerunt The-
 salonicam. Ea est Macedoniae metropolis. Hic ob
 urbis celebritatem erat synagoga Iudaeorum, atque
 hac occasione spes uberioris profectus ostendebatur.
 2 Paulus igitur ex more suo veniebat in conventum sy-
 nagogae, ac per tria sabbata differebat apud eos, pro-
 ferens e scripturis oracula prophetarum, et aperiens
 aenigmata figurarum, et allegans testimonia legis, his-
 3 que collatis cum his quae gesta fuerant, docuit ita de-
 cretum fuisse Deo, ut Christus pro salute mundi sic
 pateretur, ac resurgeret a mortuis. Quoniam autem
 omnia, quae praedicta fuerant de futuro Messia per
 ora prophetarum, quaeque figuris fuerant adumbrata,
 congruerent in Iesum Nazarenum, docuit Iudaeis non
 alium Messiam esse expectandum, sed hunc esse Chri-

stum, quem annuntiaret illis. Haec quum Paulus tri- 4
 bus sabbatis disseruisset in synagoga, nonnulli Judaeo-
 rum crediderunt, et adiuncti sunt Paulo ac Silae,
 quin et ex gentibus magna multitudo Deum timen-
 tum credidit, et in hac mulieres primariae non pau-
 cae. Contra, Judaei quidam nimium studiosi legis 5
 mosaicae, quibus aliquando faverat Paulus, accensi
 zelo, et adiunctis sibi circumforaneis aliquot viris
 malis, talium enim opera opus est, quoties res per
 tumultum geritur, coacta turba concitaverunt civita-
 tem, ac per tumultum adorti aedes Jasonis, conati
 sunt Paulum et Silam producere ad populum. Quum 6
 autem ingressi domum non invenissent quos quaerebant,
 protraxerunt ipsum Jasonem, cumque hoc discipulos
 aliquot ad praefectos civitatis, vociferantes; sic enim
 olim actum est adversus Christum, ac dicentes: Hi qui
 haecenus multis in locis concitarunt orbem terrarum,
 huc quoque venerunt, ut idem facerent. Et hos ta-
 les clam excepit Jason. Atqui hi omnes, et qui ta- 7
 lia moliuntur, et qui talia molientes, hospitio iuvant,
 faciunt adversus decreta Caesaris, dicentes alium esse
 regem praeter Caesarem. Praedicant enim Iesum
 quemdam; ob hoc ipsum crucifixum a praefide Caesa-
 ris, quod se faceret regem Judaeorum. Vide, ut Caesa-
 ris nomine hic quoque abusi sunt adversus evange-
 lium. Haec oratio audita commovit populum et prae- 8
 fectos civitatis, quemadmodum commoverat et Pila-
 tum adversus Christum. Tum enim clamabant infeli-
 ces Judaei: Non habemus regem nisi Caesarem, et:
 Si dimittis hunc, non es amicus Caesaris, et: Qui-
 cumque se facit regem, contradicit Caesari. Contra,
 veri Judaei clamant: Non habemus regem nisi Iesum
 Nazarenum, et: Quicumque Caesari se dedit, non est
 amicus Christi. Solus enim ille regnum obtinet totius 9
 orbis. Caeterum quum Jason, caeterique fratres ido-
 neam excusationem attulissent, dimissi sunt a magistra-

10tibus. Fratres autem ubi senserunt rem magnis odiis
agi in Paulum et Silam, nihil cunctati noctu clam
emiserunt illos Beroeam. Ea civitas est Macedoniae,
non procul a Pella, patria Alexandri Magni. Sic fu-
giunt duces evangelici, ut nihilo secius fugientes pu-
gnent. Etenim simulatque venissent Beroeam, in-
gressi sunt synagogam Judaeorum, nihi deterriti tot
11iam seditionibus a Judaeis concitatis. Hi vero genero-
siores erant Thessalonicensibus. Nam sermonem evan-
gelicum receperunt summa cum animi promptitudine,
quotidie vacantes scrutandis divinis voluminibus, ut
cognoscerent quemadmodum ea, quae didicerant ex
apostolorum narratione, convenirent cum oraculis pro-
12phetarum ac figuris legis. Itaque multi crediderunt
Beroeensium, non solum Judaei, verum etiam Graecae
13mulieres honestae, ac viri non pauci. Porro ubi ru-
mor pertulisset Thessalonicam ad Judaeos, qui illic
concitaverant tumultum, quod Beroeae praedicatus es-
set sermo evangelicus a Paulo, quem expulerant, eo
profecti sunt, suoque more et illic concitaverunt mul-
14titudinem adversus apostolos. Fratres ubi senserunt
imminere periculum, protinus emiserunt Paulum, cui
potissimum timebant, ut iret ad mare, cui vicina est
15Beroea. Silas autem et Timotheus remanserunt Be-
roeae. Fratres vero, qui deduxerant Paulum, in-
gressi cum illo navim, perduxerunt eum usque ad Athe-
nas. Illic relicto Paulo, reversi sunt Beroeam, sed
acceptis ab eo mandatis ad Silam et Timotheum, ut
16quum primum liceret, eo sequerentur. Paulus itaque
tamen si solus esset, et collegas suos desideraret, tamen
quum videret civitatem tam celebrem et eruditam de-
ditam esse simulachrorum cultui, incanduit in ipso spi-
ritus, adeo ut non expectatis collegis, in synagogam
17ingressus, disputaret cum Judaeis ac religiosis. Prae-
terea in foro diserebat cum omnibus, qui ipsum adis-
18sent, sive Judaei essent, sive Graeci. Inter hos erant

Epicurei quidam et Stoici, inter se longe diffidentes decretis. Nam Epicurei summam felicitatem hominis voluptate metientes, aut nullos credunt esse Deos, aut illis nullam esse curam rerum humanarum. Stoici praeter alia paradoxa, felicitatem hominum solo mentis habitu metiuntur, quam illi virtutem five honestum appellant. Hi cum Paulo conflictati sunt, veluti cum philosopho quopiam novae sectae auctore. Quum autem Paulus illis exposuisset philosophiam evangelicam, ab omnibus philosophorum placitis longe distonantem, quidam ludibrii causa dixerunt: *Quid vult dicere spermologus iste?* Nam hoc convitio Graeci notabant hominem inepte loquacem ac rabulam. Siquidem sapientia coelestis videbatur illis esse stultitia. Alii vero dicebant: *Videtur novorum daemoniorum genus aliquod invehere, propterea quod Iesum auctorem salutis, et filium Dei, ac resurrectionem mortuorum praedicaret.* Athenienses enim ex Platonis doctrina daemones Deorum filios appellabant, quibus tribuebant quidem corpora, sed immortalia. Proinde quum in foro de Paulo variarent sententiae, visum est illum abducere in vicum Martium. Is locus Athenis est celeberrimus, in quo nocturnis iudiciis causae capitales cognoscebantur. Conveniebat autem is locus huic disputationi, quae credentibus offerebat salutem, incredulis exitium. Dicebant enim: *Licetne scire quodnam sit istud novum doctrinae genus, quod memoras?* Quum enim omne philosophiae genus apud nos tradatur, tu tamen nova quaedam et hactenus inaudita invehis auribus nostris. Cupimus igitur ex te plenius discere, quorsum ista tendant quae differis, aut quid sibi velint. Quoniam autem ea civitas erat praeter caeteras Graeciates civitas disciplinarum et eloquentiae studio dedita, quo doctrinae gratia plurimi ex omnibus orbis regionibus confluebant, et cives Athenienses, et qui illic versabantur hospites, ad nihil aliud vacabant,

nisi ut aut audirent aliquid novi, aut dicerent, idque magis animi causa, quam ut per cognitionem rerum evaderent meliores. Deus autem avidus humanae salutis, more piscantium aut venantium, unumquemque ²²captat ex occasione rerum quibus delectatur. Paulus itaque qui noverat omnia fieri omnibus, et eloquentiam suam ad omnium mores attemperare, nactus theatrum suum, in medio vici Martii, circumfusa frequenti multitudine, sic exorsus est: Viri Athenienses, quum haec civitas omni genere literarum ac disciplinarum prae caeteris floreat, tamen animadverto vos, quod ad religionem attinet, fere superstitioniores esse, quum praecipua philosophiae pars sit vera religio. ²³Quum enim obambularem, ut cognoscerem ritus et instituta urbis vestrae, considerans ea, quae vos colitis ac veneramini, inter caetera reperi quamdam aram, quae in titulo, quem habebat insculptum, mentionem faciebat ignoti Dei. Proinde falluntur, qui me didicant invehere novos ac peregrinos Deos, quin potius hunc ipsum, quem vos ignotum colitis, id quod ille titulus arae declarat, ego vobis annuntio, ut posthac religiose colatis cognitum, quem haecenus superstitione ²⁴se coluistis incognitum. Is quum sit mens quaedam simplicissima, nusquam non praesens, sed sic, ut nulli includatur loco, non recte creditur habitare in templis hominum manu exstructis, aut in simulachris mortalium arte confectis, neque pie colitur victimis pecudum, quasi ille vel egeat vel delectetur ulla re, quae ²⁵manibus humanis geritur. Is enim quum sit immensus in sese, quumque sit omnipotens, quum sit summe felix ex suapte natura, sic ut nec laedi possit iniuriis hominum, nec humanis officiis adiuvari, tamen quoniam summe bonus est ac beneficus, mundum hunc admirabilem hominum causa condidit, et quidquid mundo continetur, instituit in humani generis usum. Quum igitur auctor, dominus et gubernator sit coeli terraeque,

que, et quidquid rerum in his continetur, nullo tamen ex his omnibus fruitur ipse, propterea quod illius felicitas aeterna nullius boni desideret accessionem, sed nobis hanc suspiciendam fabricam prodidit, ut in ea versantes homines, ex opificio tam admirabili perspicerent potentiam, sapientiam ac bonitatem opificis, et cognitum amarent, pieque colerent, cuius beneficio tot commoditatibus fruerentur. Quodsi ille superior est universa mundi machina, nec eget ulla re ex his, quae condidit, quanto minus censendus est templis, signis, aut nidore victimarum delectari. Animi puritate colitur, quum ipse sit animus, nec moratur caedes taurorum aut ovium, qui omnibus vitae est auctor, vitam et halitum impartiens omnibus, quae spirant. Universum enim animantium genus ab illo conditum est, ac per illum vivunt, suum quaeque genus foetu propagantia. Sed his omnibus dominaturum, ex uno homine condidit universum hominum genus, ut incolerent per omnes terrae regiones, praescriptis univique vitae spatiis, quae nemo sibi posset prorogare, ac distributis terrae portionibus, quam quaeque incoleret natio. Errant enim, qui mundum a Deo conditum putant illius gubernatione destitutum, temere casuque ferri, quum nihil omnino geratur in mundo, neque magnum neque parvum, nisi ex providentia conditoris. Quoniam autem iuxta suam naturam incomprehensibilis est ingeniis humanis, corporum mole gravatis, constituit homines ratione praeditos, ut aliud ex alio possint colligere, ex visibilibus invisibilia, ex singularibus universalia, ex temporariis aeterna, ex his, quae sensibus percipiuntur, ea quae non nisi intellectu comprehenduntur, in medio rerum omnium teatro, ut ex rebus conditis, quae perspicerent oculis, contrectarent manibus, sentirent utilitate, vestigarent ac scrutarentur conditorem, et quemadmodum caecutientes palpando tandem reperiunt id, quod videri

non potest, ita illi ex consideratione rerum admirabiliter conditarum, pervenirent ad aliquam Dei cognitionem, quem vere cognovisse, summa felicitas est. Quamquam non est necesse, Deum in rebus extraneis quaerere, quum eum in nobis ipsis liceat invenire, si modo seipsum unusquisque contempletur, et in sese consideret opificis virtutem, sapientiam ac bonitatem. Quum enim Deus in orbibus coelestibus, in terra, in mari, in omnibus animantibus prodiderit vestigia quaedam suae divinitatis, tamen in nullo mirabilior est, quam in ipso homine. Quod si quis sit hebetiore ingenio, quam ut astrorum motus, maris aestus, fontium scatebras, amnium perennes cursus, ac caeterarum rerum abditas causas queat assequi, *non procul*
28 *abest Deus ab unoquoque nostrum. Per ipsum enim omnes vivimus, movemur et sumus.* Nec enim alii debemus, quod sumus aliquid, quam ei, qui mundum hunc condidit ex nihilo, nec alterius beneficium est quod spiramus, illico morituri, si nos ille destituat, nec alii debemus, quod vivi corporis membra suo quaeque officio funguntur, ut oculi prospiciant, pedes ambulent, manus operentur. Est igitur in unoquoque nostrum Deus, qui per nos operatur, velut opifex per organum ab ipso compositum. Refert autem homo Deum, non solum ut opus opificem, verum etiam ut filius parentem, similitudine quadam et cognatione naturae. Sic enim nobis proditum est, sacris voluminibus, quod Deus Adamo humani generis principi corpus finxerit ex uda argilla, qua parte cognationem haberet, cum caeteris animantibus, sed ore suo inspiravit huic luteo simulachro particulam aurae coelestis, qua Deum ipsum parentem propius referremus, et propter naturae similitudinem facilius eum cognosceremus; quod caeteris animantibus datum non est. Hoc vobis absurdum videri non debet, quum

quod mysticis literis proditum est, id quidam etiam
 vestrarum poetarum dixerunt, quorum est Aratus, cu-
 ius hoc est hemistichium in Phaenomenis: *Nam huius*
progenies etiam sumus. Non refert enim quod ille de
 Iove loquitur, certe hoc, quod Iovem appellat, sum-
 mum Deum et omnium rerum parentem esse putavit,
 sed praecipue generis humani. Proinde quum simus ge-²⁹
 nus Dei iuxta mentis inditae similitudinem, parum
 recte sentimus de parente nostro, si quum ipsi potissi-
 mum aestimemur homines ob invisibilem nostri par-
 tem, quae est ratio, credimus illum similem auro, ar-
 gento, ligno, aut lapidi hominis arte sculpro. Quid
 enim absurdius, quam quum homo, tametsi nonnul-
 lam cognationem habeat cum Deo parente, tamen
 longissime absit a cognomine Dei, ipsum manibus suis
 fingere posse statuam, quae numen habeat? Debet au-
 tem esse multo praestantius, quod pro Deo colitur, eo
 qui colit. Jam homo quot nominibus praestantior est
 simulachro, cui honores divini tribuuntur? Primum
 hanc ipsam corporis speciem a Deo accepit, deinde
 spirat, vivit, movetur et agit, postremo mentis vi-
 gore similitudinem quamdam habet cum Deo parente,
 Nihil horum in statua. Quod si sit impium, hominem
 pro Deo colere, quanto longius abest a vera pietate,
 colere signum artificis arbitrio ex materia confectum,
 unde si libuisset, poterat et scamnum facere; quod
 adeo nullam habet cum Deo similitudinem, qui est
 incorporeus, ut praeter summam et imaginariam
 quamdam speciem corporis, nihil habeat cum homine
 simile, ne micam quidem habens eius partis, qua ho-
 mo Dei gerit imaginem. Haec contumelia quum sit³⁰
 atrox in Deum, tamen pro sua erga genus humanum
 caritate non ultus est, sed velut dissimulavit hactenus
 ignorantiam hominum, donec veniret tempus, quo
 decreverat omnibus innotescere, omnemque caliginem
 errorum discutere. Hoc tempus nunc adest, quo de-

- 31 nuntiat omnibus, ut ab errore pristino resipiscant. Resipiscentibus enim vult esse paratam veniam, quae post-hac non erit parata contumacibus, eo quod constituit diem, quo iudicaturus est universum orbem iusto exactoque iudicio, quod nemini licebit effugere. Et ideo praemittit denuntiationem, ne quis praetexere possit ignorantiam, et offert resipiscentibus veniam, ne quis in Deo desideret misericordiam. Ad utrumque delegit virum eximium Iesum Nazarenum, quem ideo misit in mundum, ut omnes per hunc ad veri Dei cultum converterentur, per eundem iudicaturus incredulos, et huius doctrinae rebelles. Hunc per prophetas suos multis retro seculis promiserat et servatorem et iudicem. Et haec praestitit bona fide, quidquid promiserat. Sic natus est, sic docuit, sic afflictus et occisus est, denique sic resurrexit a mortuis, quemadmodum praedictum erat oraculis prophetarum. Nec dubium est quin simili fide sit praestiturus et alia quae restant.
- 32 Haec orante Paulo, nonnulli ex circumstantibus, quum caetera satis aequis auribus accepissent, posteaquam audissent mentionem resurrectionis, irridebant veluti rem absurdam et incredibilem, quod nullus philosophorum hanc opinionem prodidisset, tametsi essent nonnulli, qui dicerent animas a morte corporum esse superstites, quidam etiam praedicarent eas demigrare de corpore in corpus. Alii vero minus praecipitis iudicii dicebant: *Audiemus te alias hac ipsa de re denuo.*
- 33 Sic Paulus dimisit illum coetum. Erant tamen in eo
- 34 numero, qui persuasi adiungerent se Paulo, in quibus erat Dionysius Areopagita, qui post Athenis episcopum egit a Paulo institutus, ac mulier quaedam nomine Damaris, cumque his alii nonnulli.

CAPUT XVIII.

- 1 **H**Oc qualicumque lucro profectus evangelici parato Athenis, ut in civitate longe corruptissima, Paulus

inde profectus contulit sese Corinthum. Id est celeberrimum totius Graeciae emporium, ut opulentum, ita luxu, libidinae, saltu longe corruptissimum. Hic forte 2
 reperit quemdam nomine Aquilam, Judaeum religione, patria Ponticum. Ea pars est Asiae minoris ad plagam septentrionalem. Commodum autem nuper eo venerat ex Italia simul cum coniuge sua Priscilla, propterea quod Claudius Caesar Judaeos omnes, quorum illic magna vis erat, exegisset ex urbe. His igitur adiunxit sese Paulus, ne solus esset, et quoniam erant eiusdem opificii, diversabatur in iisdem aedibus, manibus laborans apud eos, ne cuiquam gravis esset. Erat autem illorum ars, e pellibus consuere tabernacula. Quemadmodum non puduit Petrum ad piscationem redire, quum urgeret inopia, ita nec Paulum tantum apostolum, tantisque rebus pro Christo gestis, puduit ad intermissas ob evangelium pelles reverti. Nec tamen interea cessabat ab evangelico munere, singulis sabbatis disputans cum Judaeis pariter ac gentibus in synagoga. Interea venerunt ex Macedonia Silas et Timotheus, quos Paulus sequi iusserat in Atticam. Hoc facto Paulus, quoniam poenitebat profectus, quem illic capiebat, coarctatus est spiritu, nihilo segnius tamen testificans apud Judaeos Jesum Nazarenum, quem ipse praedicaret esse Messiam a prophetis promissum, nec per alium fore salutem. Caeterum quum illi reclamarent, adeo ut nec blasphemias vererentur evomere in Iesum et Paulum, Paulus memor evangelici praecepti, excussis vestibus suis, velut exprobrans, quod gratis attulisset ad ipsos optabile nuntium salutis, dixit ad illos: Si mavultis perire quam servari, veniat sanguis vester in caput vestrum, qui vobis ipsis estis mortis auctores. Mihi certe, qui meo officio functus sum, ac proinde mundus, non poterit imputari. Post hac igitur conferam me ad gentes, quemadmodum nobis praecepit dominus. Itaque subducens sese a con-

tubernio Judaeorum, demigravit in aedes Titi cuiusdam, cognomine Iusti, hominis religioni dediti, cuius domus adhaerebat synagogae. *Crispus synagogae princeps ex occasione vicinia, credidit domino cum tota sua familia, cumque hoc complures Corinthii audito Paulo credebant et baptizabantur.* Ubi vero nec hic profectus responderet aviditati Pauli, Judaeis vehementer oblatrantibus, coepissetque cogitare de relinquenda Corintho, dominus per visum in somnis confirmavit illius animum, dicens: Ne terreat te Judaeorum pervicacia, neque propter illos supprimas sermonem evangelicum, neque enim ob paucorum invincibilem malitiam destituenda est multorum salus.

10 Perge constanter loqui sermonem evangelicum, me fretus, quem habes protectorem adversus quamlibet multos facis idoneum. Me protegente te nemo mortalis adoretur, ut affligat. Itaque ne quo discedas, quoniam in hac civitate quantumvis corrupta populus est copiosus, quem ego ad salutem aeternam destinavi.

11 His auditis, Paulus vertit consilium humanum, et obtemperans consilio Dei, commoratus est Corinthi annum unum et menses sex, fortiter ac libere praedicans

12 sermonem evangelicum. Quum autem id temporis Gallio proconsul nomine Caesaris administraret Achaiam, in qua est Corinthus, conspiratis animis coorti sunt Judaei adversus Paulum, ac tumultu facto pertraxerunt ad tribunal proconsulis, accusantes eum ac dicentes: *Hic contra legem Mosi persuadet hominibus ut*

14 *colant Deum, novos invehens ritus.* Ad hoc crimen quum Paulus aperiens os suum iam appareret respondere, Gallio ex proposito crimine sentiens esse controversiam inter eos de religione iudaica, quaerebat occasionem, ut liberaretur a cognitione causae, praeveniensque Pauli defensionem, dixit Judaeis: Ego nomine Caesaris hic proconsulem ago, viri, ut rem civilem administrem, ne quid praeter leges publicas admitta-

tue. Proinde si quis esset affectus iniuria, si quod facinus malum perpetratum esset, quod oporteret legibus vindicari, merito eque meo officio vos audirem. Talium enim causarum cognitio ad me pertinet. Quod si nihil est istius generis, sed peculiaris est inter vos controversia de nominibus sectarum, aut sermone religionis iudaicae, deque lege vestrate, quoniam ista non pertinent ad munus quod gero, nec apud me iudicem recte discuti possunt, qui vestrae religionis sum ignarus, ipsi melius inter vos transigetur. *Ego iudex istiusmodi causarum esse nolo.* His dictis proconsul abegit eos a tribunali. *Sosthenem autem synagogae principem,* quia disertis Judaeis adiunxerat se Paulo cum tota familia, percutiebant ante tribunal, magis huic indignantes, quam Paulo, quod sibi persuasissent, Paulum nihil acturum fuisse Corinthi, nisi huius favore fultum. Nec huic tumultui se proconsul admiscuit, dissimulans quod fieri videbat. Quum enim esset invisum Romanis Judaeorum nomen, neque distinguerent adhuc inter Judaeum et Christianum: non curabat romanus proconsul, quid Judaeus faceret Judaeo, sciens ubique nationem eam solere rixosam esse. Paulus autem memor admonitionis divinae, tametsi videret Judaeorum rabiem in dies gliscere, tamen complures adhuc dies sustinuit. Tandem animadvertens illic factis feliciter auspiciatum evangelium, statuit ad tempus cedere furori Judaeorum. Itaque dicto vale fratribus, instituit navigationem in Syriam, comitante simul Aquila cum uxore sua Priscilla. Quoniam autem Paulus intellexit Judaeos ob hoc potissimum tumultuari, quod videretur negligere ritus legis homo natus in Iudaismo, priusquam solveret Cenchreis, is est Corinthi portus, totondit sibi caput, suscepto voto iuxta morem iudaicum. Erat hic non fraudulenta simulatio, sed obsequium caritatis. Cupiebat enim omnes adiungi evangelio, et ideo semet omnium affectibus, quoad li-

cuit attemperavit, ut omnes Christo lucrifaceret, *Judaeis factus Judaeus, incircumcisis incircumcisis.* Datum est hoc ad tempus invincibili quorundam superstitioni, donec se clarius proferret evangelica veritas. Neque enim tondere caput ex voto, per se malum est, sed huiusmodi iudaicis ceremoniis fidere, malum est. Quemadmodum nec circumcisio laedit fidem in Christo, nec praepotium, in quibus nonnunquam obsequi caritatis est, sed ad tempus, sed ubicumque datur oportunitas reclamando. In aliis quae per se mala sunt, non oportet obsequi cuiusquam imbecillitati. Neque enim in scortationibus, aut cultu simulacrorum Paulus unquam obsequutus est gentibus, in commercio, in negligendo ciborum delectu, in citandis illorum poetis, nonnunquam est obsequutus.

19 Primum itaque perventum est Ephesum. Ea civitas est maritima Asiae minoris in ea parte, quae proprie nulloque additamento vocari solet Asia. Ibi reliquit Aquilam et Priscillam, cupientes Ephesi sedem figere. *Ipsa vero ingressus synagogam Judaeorum, qui illic habitabant, disputabat cum illis. A quibus quum rogaretur, ut diutius secum commoraretur, excusavit, sed*

20 *dixit illis vale, speque maturi ad ipsos reditus consolatus est animos illorum, dicens: Oportet omnino festum, quod instat, agere Hierosolymis, sed denuo revertar ad vos, si Deus ita voluerit.* Haec loquutus solvit Epheso, navigaturus Hierosolymam, quumque apulisset ad Caesarem Palaestinae, ascendit Hierosolymam, et salutavit congregationem. Hinc profectus

23 est Antiochiam Syriae. Hic aliquamdiu commoratus, peregit iter quod coeperat, perambulans deinceps Galaticam regionem ac Phrygiam, ubique confirmans discipulos, ubicumque sese offerret aliqua congregatio. Tanta sollicitudo tenebat animum Pauli erga

24 *gem, quem Christo lucrifecerat. Interea quidam nomine Apollos, religione Judaeus, patria Alexandri-*

nus, vir eruditus, et divinarum scripturarum peritia non vulgariter pollens, devenit Ephesum, ubi Paulus reliquerat Priscillam et Aquilam. Hic Apollos erat semichristianus. Didicerat enim a christianis rudimen-25
ta doctrinae evangelicae, ferventique studio quod didicerat aliis communicabat, ac diligenter docebat, quae cognoverat de Iesu, quum nondum esset baptizatus baptismo Christi, quo conferebatur uberior gratia, sed tantum noverat baptismum Ioannis, quo docebatur poenitentia. Id existimabat sufficere, nondum ad plenum edoctus de his, quae tradiderat Christus. Quem 26
quum audissent Priscilla et Aquila magno spiritu loquentem de Iesu, sed nondum perceptis omnibus evangelicae philosophiae mysteriis, adiunxerunt hominem sibi, quem perspiciebant eiusmodi dotibus instructum, ut videretur egregius Christi praeco futurus, ac privatim exactius illi tradiderunt mysteria religionis evangelicae, quemadmodum ipsi a Paulo didicerant. Non repulerunt illi doctorem sedulum quidem illum sed imperfectum, nec hic vir alioqui praestans dedignatus est a quovis admoneri. Ab illis praebitum est exemplum, eos, in quibus refulget bona spes melioris profectus, civiliter adjuvandos. In hoc data est forma, libenter a quovis esse discendum, quod non citra salutis dispendium ignoretur. Tinctus est Apollos in nomine Iesu, et accepit spiritum sanctum. Porro postquam evange-27
lii praedicandi studio cuperet adire Achaïam, in qua est Corinthus, fratres eo propensum ultro etiam exstimularunt, ac literis ad Achaïcos scriptis commendarunt illum discipulis, ut exciperent eum. Qui quum eo venisset, multam utilitatem attulit his qui crediderant, strenuum propugnatorem agens evangelici negotii. Nam eloquentiam cum eruditione sacra coniunctam adjuvabat spiritus coelestis. Quibus armis instructus acri-28
ter revincebat Judaeos, sine fine belligerantes adversus subolescentem evangelii frugem, palam ac publice demon-

frans scripturarum testimoniis, quod Iesus esset ille Messias, quem Iudaei tot seculis expectarant, quodque in hunc competerent omnia, quae fuerant a prophetis ante praedicta.

CAPUT XIX.

- 1 CAETERUM quemadmodum Priscilla et Aquila in Apollo correxerant imperfectum christianismum, ita Paulus idem in aliis aliquot deprehensum correxit. Interim enim dum Apollos versaretur Corinthi, quae metropolis est Achaiae, accidit ut Paulus peragratis caeteris minoris Asiae regionibus, quae magis vergunt ad septentrionem et orientem, rediret Ephesum. Illic reperit quosdam e discipulis imperfecte christianos,
- 2 caetero gregi fratrum admixtos. Hos igitur ut corrigeret percunctatus est Paulus, num spiritum sanctum accepissent, posteaquam credidissent. Illi quoniam non malitia, sed simpliciter errabant, ingenue contentur id quod erat, dicentes: *Imo ne auditum quidem est nobis unquam, an sit aliquis spiritus sanctus,*
- 3 *qui confertur credentibus.* Tum Paulus: *Quo igitur baptismo baptizati estis,* quandoquidem habemini pro christianis? Hic illi: *Ioannis, inquit, baptisate,*
- 4 *Id nobis sufficere credebamus.* Tum Paulus: Nihil quidem admissum est piaculi, quod olim ante proditam evangelii lucem accepistis baptismum Ioannis. Verum is non sufficit ad salutem aeternam. Quemadmodum enim doctrina Ioannis non erat absoluta, sed tantum testificabatur de Iesu vero salutis auctore, qui erat ipsi successurus, praeparans animos illorum, ut venienti crederent, ita baptismus Ioannis non conferebat perfectam iustitiam, sed tantum hortabatur homines, ut poenitentia vitae superioris praepararent animos suos medico mox venturo, qui suo baptismo per fidem abo-

leret universa peccata, quique per suum spiritum coelestibus dotibus locupletaret animos credentium. Tradidit hoc suis apostolis dominus Iesus, ut qui credidissent evangelico sermone, eos baptizarent in nomine patris, et filii, et spiritus sancti. Hunc in modum doceri merebantur, qui simpliciter errabant. Atque illi 5
 moniti, promte obtemperaverunt monitori, moxque baptizati sunt in nomine domini Iesu. Hoc peracto quum 6
 Paulus imposuisset illis manus, venit spiritus sanctus super eos, ac signum oculis exhibitum res ipsa consequuta est. Nam et linguis loquebantur, et prophetias edebant de rebus occultis ac futuris. Erat autem numerus virorum ferme duodecim. Hoc facto Paulus 7
 veluti renovata auctoritate sua, quod doctor gentium, per impositionem manuum suarum impartiret spiritum sanctum, quemadmodum et caeteri apostoli, ingressus synagogam Judaeorum illic agentium, palam ac libere loquebatur omnibus, praedicans in solo Iesu salutis esse spem, idque fecit non paucis diebus, sed totos tres menses, disputans de regno Dei, quod est evangelicum ac spirituale, adversus eos, qui legis regnum carnale mordicus tenebant. Posteaquam vero quidam e 9
 synagoga non crederent his, quae disputabantur a Paulo, sed obstinatis animis obsisterent, adeo ut coram multitudine palam convitiis incesserent doctrinam evangelicam: Paulus animadvertens periculum, ne qui crediderant, illorum malitia corrumperentur, subduxit sese a synagoga Judaeorum, et ab eis segregavit discipulos, nec interim tamen desit praedicare sermonem evangelicum. Sed *quotidie differebat in schola Tyranni cuiusdam*, iam veluti puram ecclesiam meditans, synagogae fermento non vitiatam, quae non reciperet nisi dociles, obstreperos ac blasphemos non admitteret. Id factum est per biennium tanto successu, ut non solum Ephesii, verum etiam alii multi, partim Judaei, partim ethnici, qui confluebant ex ea 10

Asiae minoris parte, quae proprie Asia dicitur, et in qua
11 est Ephesus, audirent sermonem evangelicum. Ser-
 moni fidem adstruebant miracula, quae tum multa,
 tum insignia Deus edebat per Paulum, adeo ut non so-
12 lum dictis aut tactu propelleret morbos, verum et-
 iam sudariola ac semicinctia, quae contigissent corpus
 Pauli, deferrentur ad aegrotos, qui Paulum adire non
 poterant, atque ad horum contactum abirent morbi,
 malique spiritus effugerent. Tanta erat fiducia erga
13 Iesum, quem praedicabat Paulus. Id ubi vidissent Ju-
 daei quidam, ex eorum numero, qui circumeunt, et
 ad quaestum certis ritibus ac verbis conceptis eiiciunt
 noxios spiritus, artem hanc iactantes sibi a Solomone
 traditam, tentaverunt et ipsi per invocationem domi-
 ni Iesu pellere malos daemones, non quod faverent
 gloriae nominis illius, aut benefaciendi studio duce-
 rentur, sed quod inde sibi plus quaestus et gloriae pro-
 venturum crederent. Itaque mutatis verbis, quibus
 exorcismum peragere solebant, dicebant daemonibus:
14 *Adiuro vos per Iesum, quem Paulus praedicat. Hoc*
potissimum faciebant septem filii Iudaei cuiusdam no-
15 *mine Scevae, primarii sacerdotis. Quum autem ad*
 hunc modum tentassent exorcismum in quemdam malo
 daemone obnoxium, respondit exorcistis impius spiri-
 tus: Iesum, per cuius nomen me terrere paratis, novi,
 et Paulum Iesu praeconem novi, vos autem, qui tan-
 dem estis, qui Iesu Paulique nomine ad quaestum abu-
 timini, quum neque Iesu discipuli sitis, neque Pauli?
 Simulque cum dicto homo malo daemone obnoxius in-
 filiit in exorcistas, et invaluit adversus illos, adeo ut
16 *aegre nudi saucique profugerent ex aedibus illis. Ea*
res divulgata est per universam civitatem Ephesiorum,
et apud Iudaeos illic agentes, et apud gentes. Unde
timor ingens corripuit omnes, ac magnificabant no-
men domini Iesu, quod sic esset salutiferum omnibus
sincere credentibus, ut nullius quaestui aut gloriae ser-

vire vellet. Paucorum calamitas multis fuit salutis.¹⁷
 Nam exemplo filiorum Scevae territi complures, qui iam credere coeperant evangelio, quum viderent ultionem paratam his, qui parum sinceris animis invocarent nomen domini Iesu, veniebant ad Paulum, confitentes ac proferentes admitta sua, ut per poenitentiam effugerent divinam ultionem. Erat enim Ephesiorum civitas prae caeteris dedita superstitionis artibus, vel ipsorum proverbio teste, quo dicunt: *Ephesias literas*. Proinde complures illic erant, qui per errorem vel ex-¹⁸ercuerant iudaicos exorcismos, vel illis crediderant. *Quin etiam multi ex ipsis, qui magicas et curiosas ar-*¹⁹*tes exercuerant, comportatis in publicum libris, exusserunt eos coram omnibus.* Quorum tanta fuit multitudo, ut *supputatis illorum pretiis, reperta sint denariorum quinquaginta millia.* Pecuniae iactura, lu-²⁰crum erat evangelii. Siquidem his modis vehementer augebatur et confirmabatur sermo domini, salutaris his, qui simplici fide amplecterentur, formidabilis illis, qui minus sincere in eo versarentur. His per bien-²¹nium satis feliciter Ephesi gestis, Paulus admonitus spiritu *statuit, ut peragrata Macedonia et Achaia, proficisceretur Hierosolymam, dicens: Mihi Roma quoque videnda est, sed non prius quam revisero Hierosolymam.* Hoc igitur animo quum esset, praemisit²² in Macedoniam duos ex his, qui sibi ministrabant, videlicet Timotheum et Erastum, ut et eleemosynarum aliquid illic colligerent, sublevandis pauperibus qui erant Hierosolymis, et animos illorum in adventum Pauli praepararent. Ipse Paulus interim remansit ad tempus in Asia. Hoc tempore coorta est gravis tem-²³pestas adversus evangelium apud Ephesios, non iam a Judaeis, ut fere solet, verum ab his, qui deorum superstitionem a maioribus traditam nimium imbiberant. Erat, ut diximus, Ephesiorum civitas magnopere de-²⁴dita curiosis artibus, et Diana credita est apud gentes

in veneficiis habere numen aliquod, unde et triformis ab illis dicitur, quemadmodum Hecate. Eoque summa religione colebatur apud Ephesios. Quaestus igitur primus erat fons huius tumultus, auxilia petita sunt a superstitione populi. Erat enim tum Ephesi quidam nomine Demetrius, arte faber argentarius. Is quum delubra faceret argentea Dianae, quod argenti colorem luna referat, non mediocrem quaestum adferebat
25 eius artis peritis. Quotquot igitur ex fabricandis Dianae simulachris quaestum faciebant, tum quotquot erant eiusdem opificii, quos ob artis consortium oportebat favere, Demetrius convocavit in unum, apud quos seditiosam habuit orationem hunc in modum: Viri, tempus est ut communi ope commodis nostris consulamus. Non est opus, ut vobis commemorem, vos ipsi scitis opificium nostrum apud Asianos uberrimi quaestus esse ob religionem Dianae, quae si labefactetur, necesse est simul et quaestum nostrum frigescere.
26 Atqui videtis simul et auditis, res enim in propatulo est, quod Paulus iste iam totum biennium hic praedicat non esse Deos, qui manibus hominum fiunt, neque quidquam habere numinis, quod ars sculptorum aut fulorum ex quacumque materia fabricatur. Atque huiusmodi praedicatione persuasit multis, non solum hic apud Ephesios, verum etiam per totam Asiam, ac numerosam hominum multitudinem avertit a cultu
27 deorum. Quoniam autem hoc opificium alit nos, ac familiam nostram, quid superest, nisi ut sublato quaestu redigamur ad famem? In tanto vero periculo dormire nos, insignis cuiusdam socordiae fuerit. Quod si quem parum movet hoc periculum, ne neglecta arte nostra, decedat nobis quaestus, quem nunc luculentum capimus, certe publica religio debet omnes commovere, quando, si haec impune patiemur agere Paulum, periculum esse videmus, ne templum quoque magnae deae Dianae, quod nunc celebre est ac religiosum, ma-

gnisque donariis locuples, pro nihilo habeatur. Quis enim veneretur templum, si persuasum fuerit templi praesidem nullum habere numen? Itaque futurum est, ut tantae Deae maiestas, ob quam merito dicitur magna, quamque nunc non solum haec civitas et Asia, verum etiam totus orbis religiose colit, paulatim aboleatur. Itaque si prudentiam esse iudicatis, consulere quaestui vestro, si pium esse iudicatis, ab iniuria vindicare patrios deos, hic praestate vos fortes viros, et venienti malo occurrere. Haec oratio sic concitavit superstitionis multitudinis animos, ut omnes vociferari coeperint: *Magna Diana Ephesiorum*. Ad hunc clamorem seditiosum tota civitas Ephesiorum impleta est tumultu, et concursu facto, promiscua multitudo magno consensu procurrit in theatrum, ubi solet regnare populi furor, atque eodem arripuerunt duos Macedones, Gaium et Aristarchum, Pauli comites. Porro quum Paulus, audito quod acciderat, vellet prodire ad populum, simul et opitulaturus suis comitibus, et populo persuasurus, discipuli non permiserunt, inconsultum esse iudicantes, si sese traderet furenti populo, nullum inde fructum relaturus evangelio. Quin et alii quidam ex Asiae primoribus, qui tametsi Christi nomen nondum essent professi, tamen quoniam bene volebant alioqui Paulo, miserunt ad illum, qui verbis ipsorum rogarent eum, ne se committeret concitatae multitudini. Interea varius erat fremitus populi, aliis aliud, ita ut sit, vociferantibus. Erat enim concio ex variis hominum generibus, diversisque studiis confusa, plerisque etiam ignaris, quam ex causa eo convenissent. Res itaque popularem quempiam oratorem poscebat, qui quocumque modo praesentem tumultum sedaret. Igitur e conferta turba protractus est quidam Alexander, propellentibus eum Judaeis, ut oratione sua compesceret tumultum. Nullus enim audebat apud furiosam, et variis ex studiis confusam multi-

tudinem verba facere, ubi quidquid dictum esset, oportebat aliquos offendi. Is igitur protractus, mota manu postulavit audientiam, iamque parabat reddere rationem. Caeterum simul atque multitudo cognovisset Alexandrum esse Judaeum, quae natio quoniam unum Deum colit, detestatur deos ethnicorum, renovatus est tumultus, expectantibus ut aliquid diceret adversus maiestatem Dianae. Proinde una voce omnes vociferari coeperunt: *Magna Diana Ephesorum*. Is clamor perduravit ad duas ferme horas. Tandem quum scriba civitatis silentium impetrasset a multitudine, dixit Alexander: Viri Ephesii, quorsum pertinet ista vociferatio? *Quis enim est hominum, qui nesciat Ephesorum civitatem cultricem esse magnae Dianae, et a Iove delapsi simulachri?* Quum igitur nemo contradicat his, quae vos confirmatis, non est cur hunc tumultum excitetis, sed oportet vos sedatos esse, neque quidquam praecipitanter agere. *Adduxistis enim duos istos viros, neque sacrilegos, neque blasphemos in deam vestram.* Ob haec enim vindicanda merito fortasse concurreret populus. Quod si Demetrius argentarius, caeterique huic adhaerentes opifices, per quos tumultus hic ortus est, habet aliquid adversus aliquem quod accusent, nihil opus est hoc theatro, neque concursu populi, neque tumultu. Sunt enim in hac civitate leges, sunt conventus forenses, sunt proconsules, qui causas cognoscant, ac lites dirimant, et in maleficos animadvertant. Apud hos invicem accusent sese, qui dederunt occasionem huic concursui, quandoquidem illorum causa nihil ad populum attinet. Quod si causa privata non est, sed ad populum etiam pertinet, tamen non est necesse, rem sic per tumultum geri. Si quid enim flagitatis, poterit expediri legitima concione, convocata per quos oportet, et quemadmodum oportet. *Nunc periculum est, ne propter tumultum hodie factum arguamur seditionis apud magi-*

magistratus, quum nullam idoneam causam adferre possimus, cur hic concursus populi factus sit in theatrum. Haec quum dixisset, dimissa est concio.

CAPUT XX.

Posteaquam sedatus est ille tumultus, Paulus con- **1**
vocatis in unum discipulis, exhortatus est eos, ut
constanter pergerent in his quae coepissent, et ample-
xus illos, ac vale dicto, profectus est, ut iret in Ma-
cedoniam. Ubi vero peragrasset Macedoniae regiones, **2**
et ubicumque esset congregatio, multis verbis eos fuisset
exhortatus, ut in evangelica sinceritate persevera-
rent ac proficerent, venit in eam partem, quae pro-
prie dicitur Graecia, in qua est Achaia. Ubi quum
fuiisset menses tres, atque hinc pararet navigare in
Syriam, sensit sibi in eam navigationem structas infidias a
Judaeis. Itaque visum est tutius mutare portum, et **3**
repetita Macedonia, ab eo littore repetere Syriam, in
quod appulerat, quum primum adiret Macedoniam.
Huius itineris comites erant nobis Sosipater Beroeensis, **4**
Pyrrhi filius, Thessalonicensium vero Aristarchus et
Secundus, cumque his Caius Derbensis ac Timotheus.
Rursus Asiani Tychicus ac Trophimus. Hi quum **5**
Paulo in Macedonia commorante praecessissent, pro-
curaturi quod ad tutam navigationem pertineret, exspe-
ctarunt nos Troade. Nos per Macedoniam perveni- **6**
mus Philippos. Hinc post dies azymorum qui festo
paschae contigui sunt, solvimus, et intra dies quinque
pervenimus ad illos Troadem, ubi commorati sumus
dies septem. Hic accidit quiddam memorabile. Quo- **7**
dam enim die sabbatorum, quum discipuli convenis-
sent ex more ad frangendum panem, Paulus ubique
pastorem agens, reficiebat animos illorum sermone sa-
cro, postridie profecturus, eumque sermonem produxit

- 8 *in multam noctem*. Ea ne dirimeret gratissimum colloquium, erant multae lucernae in coenaculo, in quo
 9 tum eramus congregati. Erat in hoc numero *adolescens quidam, nomine Eutyclus, sedens in fenestra. Is quum gravaretur profundo somno, Paulo diu disferente, adeo tandem depresso est vi soporis, ut a tertio coenaculo pronus decideret in terram.* Accursus est, sed repertus est mortuus, ac sublatus in domum.
- 10 Id ubi cognovit Paulus, descendit, atque ad exemplum Eliae prophetae, incurvato corpore incubuit super eum, veluti complexu suo fovens exanimem. Hoc facto vertit sese ad discipulos, ob inopinatum casum turbatos: *Nolite, inquit, turbari, adhuc anima eius in ipso est,* nondum enim tota corpus reliquit,
- 11 Hac oratione consolatus illos, *rursus ascendit coenaculum, fregitque panem, ac degustavit, deinde rursus diu colloquutus cum illis usque ad diluculum.* Ita demum profectus est. Adeo durum est amantissimum
- 12 patrem a suis filiis distrahi. Porro, qui remanserant apud adolescentem, adducunt eum in coenaculum vivum et integrum. Quae res non mediocriter refocillavit animos omnium. Non enim decebat ut sermo, qui salutem adfert omnibus, adolescenti mortis esset occasio.
- 13 *Nos autem conscensa navi Troade, solvimus Asson.* Ea civitas est maritima infra Troadem. Sic enim *ordinarat Paulus, ut eo navi praecederemus, ipse terra pedibus facturus iter, vel quia tutius erat,*
- 14 *vel ut plures salutaret.* Quum autem convenissemus Asson, Paulo recepto, una devenimus Mytilenen. Ea
- 15 civitas est littoralis Lesbi. Hinc solventes, postridie pervenimus contra Chium insulam. Rursus hinc postero die appulimus ad Samum insulam, atque hinc traiecimus Trogyllium. Ea civitas est littoralis Asiae, Samo opposita. Hic eam noctem commorati, postridie pervenimus Miletum. Ea civitas est maritima Cariae.
- 16 *Quamquam autem praeterlegentibus Asiae lit-*

tus, prius occurrebat Ephesus, quam Trogyllium aut Miletus, tamen ita decretum erat Paulo, praeternavigare Ephesum, ne tempus tereret in Asia, si per insidias non licuisset illinc tuto solvere in Syriam. Properabat enim, ut si fieri posset, diem pentecostes ageret Hierosolymis. Ne tamen videretur Ephesios ob neglectum aut odio praeterisse, misit e Mileto, qui presbyteros congregationis Ephesiorum accerferent, quibus eam congregationem curandam commendarat. Qui quum vocati venissent, hunc in modum loquutus est illis: Non est necesse, fratres, ut meam sinceritatem in evangelico negotio vobis commemorem. Vos ipsi scitis, qui vidistis, quomodo me per omne tempus apud vos gesserim a primo die, quo sum ingressus Asiam, non meam gloriam, aut meum compendium venans a quoquam, sed in tradendo evangelio, domini Iesu iussis obtemperans, eiusque voluntati per omnia serviens, nimirum ipsius inhaerens vestigiis, qui se deiecit, qui se tradidit in afflictiones ac mortem, ut ecclesiam suam purgaret ac constabiliret. Ita et ego cum multa humilitate et ignominia, quam passus sum ab hostibus evangelii, cum multis lachrymis, quas pro sollicitudine congregationis fudi, cum multis afflictionibus, quae mihi acciderunt ex insidiis Iudaeorum, qui non patiuntur evangelii gratiam gentibus communicari, versatus sum in negotio evangelii. Et tamen nihil horum malorum commovit animum meum, ut territus afflictionibus quidquam omiserim, quod pertineret ad vestram salutem, aut quidquam esset in rem vestram, quod non cum periculo mei capitis indicarem vobis, ac docerem vos, tum publice in synagogis, tum privatim ac domestice, utcumque sese dabat oportunitas, non ptaedicans vobis, id quod Iudaei volebant, circumcisiones, sabbatismos et lotiones, sed poenitentiam vitae superioris, quam Deus requirit ab omnibus, ut salutem det omnibus, et fiduciam erga dominum no-

strum Iesum, cuius evangelio quisquis credit, salvus erit, five Judaeus sit, five Graecus, five circumciscus, five incircumciscus. Et ideo gratiam omnibus oblatam, omnibus promiscue praedicavi, non habito personae delectu: nec deterritus Judaeorum odio, qui studio legis oppugnant evangelium, nec saevitia gentium quae, superstitionema maioribus traditam tuentur. Nam si quid afflictionis hic incidit mihi, magis me commovit congregationis periculum, ne quis offensus meis malis alienaretur ab evangelio, quam ignominia aut dolor mihi inflictus. Quod si quando subdixi me periculis, vestro animo morem gessi, vestris commodis consului potius, quam
22 meae incolumitati. Nec me poenitet huius animi.
23 Quin et nunc, tametsi corpore liber, tamen spiritu iam alligatus, proficiscor Hierosolymam, in qua quae res mihi sint obventurae, nondum liquido cognovi, nisi quod spiritus in singulis civitatibus, tum per ora prophetarum, tum in meipso praedicat, futurum ut
24 vinciar et affligar. Id quum sciam et credam, tamen nihil harum rerum me deterret, quo minus fungar apostolico munere, etiamsi mors sit oppetenda. Neque enim haec mihi vita mea cara est, quae Christo protectore perire non potest, sed vita carius est, ut domini iussis obediam, utque cursum hunc evangelicae praedicationis, quemadmodum haecenus alacriter sustinui, consummem cum gaudio. Gaudium est ingens animo meo, si per meas afflictiones crescit evangelii proventus. Nihil enim aliud mihi cordi est, nisi ut in stadio evangelico, in quod me dominus induxit, semper progrediar, donec ad metam pervenero, securus de praemio, quod suo tempore pro suo arbitratu repensurus est agonotheta, qui non potest fallere. Non ingessi memet huic muneri, sed dominus Iesus hoc mihi delegavit, ut Judaeis ac gentibus praedicem laetissimum nuntium, per fidem evangelicam Deo visum esse salutem gratis dare omnibus. Hanc functionem volens ac lubens obeo, five vivere continget five mori.

Quamdiu licuit adesse vobis, praesens consului vestrae salutem, docens, admonens, exhortans, consolans, increpans, subinde revisens. Nunc autem scio²⁵ spiritus instinctu, quod posthac non estis visuri faciem meam, nec vos Ephesii, nec caeteri omnes, qui minorem Asiam incolitis, ad quos deveni praedicans regnum Dei. Quod mei muneris erat, sedulo bonaque fide praestiti. Quapropter nunc digressurus a vobis²⁶ absque spe reditus, illud (*) vos hodie contestor, quod si quis perierit sua aut aliorum culpa, ego sum purus a sanguine omnium. Ostendi cunctis veram vitam, qua pervenire licet ad vitam aeternam. Aperui²⁷ vobis omne consilium Dei, et quomodo placeat illi servari genus humanum, et quid praestandum sit his, qui perstiterint in fiducia sincera erga dominum Iesum, ne quis ignorantiam valeat praetexere. Exemplum ex me praebui, nihil non et faciens, et patiens, ut omnes perseveretis in evangelii sinceritate. Nullius mors mihi poterit imputari. Neque nunc mea sponte divellor a vobis, aut metu persecutionum memet subduco, sed ita volente spiritu Christi, prudens ac sciens in certum vitae discrimen proficiscor. Quod igitur mea²⁸ praesentia vobis praestare non poterit, id vestra diligentia penset oportet. Videte ne vobis ipsi desitis, neve ab his, quae bene coepistis relabamini, sed vos, qui seniores estis, quibusque curam multitudinis commendavi, vigilate, tum vobis ipsis, ne corrumpamini per insinceros apostolos, tum toti gregi, quem pascendum suscepistis. Ego summa sinceritate perfunctus sum meo munere, quod a domino delegatum erat. Vos item simili studio similique integritate curam agite gregis, cui vos spiritus sanctus praefecit episcopos, hoc est inspectores, ut curetis, ne quid salutaris pabuli desit ovibus Iesu Christi, utque non lupos, sed veros pastores agatis erga congregationem Dei, quae vo-

M 3

(*) Alia: apud vos.

bis oscitanter curanda non est, ut quam Deus adeo caram habuerit, ut unigeniti sui sanguine sibi eam paraverit. Non est igitur committendum, ut merx tam
29 care emta Deo, vestra pereat negligentia. Non haec sine causa tam sollicitè moneo. Scio enim quod non semper habebitis Paulos, sed post abitum meum, velut in caulas a pastore destitutas, ingerent sese in vos lupi graves, qui non parcent gregi, sed omnia molientur, ut dissipent congregationem vestram. Hic periculum erit, ne qui sunt imbecilles fracti malis recedant ab evangelio, sed imminet aliud periculum multo ma-
30 ius. Non solum aliunde venient, qui terroribus ac minis, qui callidis persuasionibus, qui fucata specie sanctimoniae conabuntur corrumpere sinceritatem vestram, ac labefactare libertatem, quam habetis per evangelium Iesu Christi, verum etiam ex vobis ipsis exorientur viri, qui prodita vestra concordia loquentur perversa, et a rectitudine veritatis evangelicae discrepantia, non hoc agentes, ut Iesu Christo grex suus sit incolumis, sed ut ipsi discipulos abducant post se, quo videantur aliquid esse, nimirum metuentes, ne parum egregii doctores videantur, si nihil doceant novi. Atqui perversa novitas est, quum homines addunt evangelio, quod sibi sufficit. Qui verus est pastor, Christi discipulos esse mavult, quam ipse, et ab eo pabulum sumit, quo pascat illos. Isti ob gloriam et quaestum ex Christi discipulis, suos faciunt, et auctores esse volunt evangelicae doctrinae, cuius nos reve-
31 ra nihil aliud sumus quam dispensatores. Quo plus imminet periculi, hoc attentius vigilate, memores quod per triennium quum agerem in Asia, noctu dieque non cessarim admonere cum lachrymis unumquemque
32 vestrum. Quod superest fratres, nunc quoniam avellor a vobis, commendo vos Deo, qui suum gregem non destituet, ac sermoni evangelico, in quo qui sincere versantur, et Dei gratuitam erga cunctos homines

beneficientiam praedicant potius, quam legis iustitiam, opitulabitur favor divinus. Nos pro delegato munere fundamenta iecimus. Caeterum Deus, qui per nos agit haec omnia, potest superstruere, ut quod coeptum est, ex ipsius voluntate perficiatur, et quemadmodum hactenus vobis contigit per evangelii professionem cooptari in numerum filiorum Dei, ita perseverantes in sancto proposito, perveniatis ad haereditatem promissam omnibus sanctificatis per Dei gratiam, sive ex Judaeis fiat, sive ex gentibus. Vidistis sollicitudinem meam, vidistis labores meos, vidistis pericula mea, quae vestra causa suscepi, nihil interim praemii captans a vobis, nec honorem, nec lucrum, adeo ut, quod a caeteris fit apostolis, quodque iure meo poteram, ne necessaria quidem a vobis acceperim. Non aurum, non argentum, non vestem cuiusquam concupi- vi. Nam ut ipsi scitis, necessitatibus meis et comitum meorum, manus hae, quod opus fuit, suppeditarunt. Poteram hoc a vobis sumere, non ignarus, operarium esse dignum mercede sua, sed ego mercedem omnem malui exspectare a domino, et exemplum modis omnibus absolutum studui vobis exhibere, ut qui in gregis curam successistis, intelligatis, hoc esse boni pastoris officium, ut quum nullum defugiat laborem in provehendis gregis commodis, tamen ob infirmos abstineat ab omni mercede humana, ne quis ob hoc alienior sit ab evangelio, quod evangelistam suum cogatur alere, aut ideo minus obtemperet monitis pastorum, quod existimet eos sibi ob accepta beneficia factos obnoxios. Sic enim est hominum ingenium, ut nescio quomodo minoris faciant eos, in quos beneficium contulerunt. Quamquam autem aequum est, ut qui vobis evangelicas opes impartiunt, his vicissim de longe vilioribus opibus subveniatis, tamen ego sciens inter vos multos esse imbecilles, nullam cuiquam volui dare peius de nobis sentiendi occasionem. Hoc exemplum meum.

studete pro viribus aemulari, simulque memineritis, quod dixit dominus Iesus: *Beatius est dare, quam*
 36 *accipere. Haec loquutus Paulus, flexis genibus pre-*
 37 *catus est ex more cum omnibus illis. Fletus autem*
 omnium ingens coortus est, adeo ut effusi in collum illius, oscularentur eum, velut avide copiam rapientes
 38 *mox avellendi. Discruciabatur enim animos omnium*
verbum hoc, quod dixerat Paulus, illos non amplius
visuros faciem ipsius. His peractis, euntem ad na-
vim officij gratia deducebant, oculis etiam quoad li-
cuit prosequentes navigantem.

CAPUT XXI.

1 **Q**uum autem illinc solvissimus, iamque spatio lon-
 giorē divulsi essemus ab illis e littore prospectantibus,
 recto cursu pervenimus ad insulam Coum, postridie
 Rhodum, atque inde Patara maritimam Lyciae civita-
 2 tem. Illic nacti navim, quae solveret in Phoenicem,
 3 ea conscensa navigavimus. Ubi vero coepit nobis ap-
 parere Cyprus insula, relicta ea ad laevam, cursum
 instituimus in Syriam, et appulimus Tyrum, quae
 civitas est in littore Phoenices, quemadmodum et Si-
 don. Nos quidem malueramus recta in Palaestinam,
 sed quoniam Tyrus emporium est, hic nautae erat ex-
 ponendum onus. Porro quum et illic reperissemus
 4 discipulos, mansimus apud illos dies septem. Hic
 erant, qui afflati prophetico spiritu, Paulo dissuade-
 5 rent, ne proficisceretur Hierosolymam. At nihilo fe-
 cius, expletis septem diebus, coepimus a Tyro profi-
 cisci, discipulis omnibus una cum liberis et uxoribus
 6 deducuntibus nos extra civitatem usque ad littus. Hic
 quum flexis genibus simul orassemus, moxque invicem
 dixissemus vale, nos navem conscendimus, illi redie-
 7 runt ad sua. Inde navigatione explicita a Tyro, ve-

nimus Ptolemaidem. Ea civitas occurrit in littore vicina monti Carmelo. *Hic salutatis fratribus, mansimus diem unum apud illos.* Postero vero die profecti nos, qui Paulum comitabamur, una cum ipso pervenimus Caesaream Palaestinae, ac devenimus in aedes Philippi, qui primus eunucho et Samaritanis praedicarat evangelium, unus e septem diaconis, quos Hierosolymis instituerant apostoli. Apud hunc commorati sumus. *Huic erant filiae quatuor adhuc innuptae, quae pollebant spiritu prophetico, iuxta prophetiam Ioelis.* Quum igitur huius hospitio diebus aliquot uteremur, supervenit quidam a Judaea propheta, nomine Agabus. Is quum divertisset ad nos, tulit zonam Pauli, qua quum ipse sibi pedes alligasset, ex veterum prophetarum more, qui solent signo quopiam repraesentare, quod praedicunt, dixit afflatus spiritu: *Haec ait spiritus sanctus, virum, cuius est cingulum hoc, sic alligabunt Hierosolymis Judaei, tradentque in manus gentium.* Hoc sermone territi, tum nos, qui Paulo veneramus comites, tum eius loci discipuli, multis cum lachrymis rogabamus eum, ne se committeret Hierosolymae. Hic erat pius affectus, nolentium perire tam eximium pastorem. Paulus autem, cui certius oraculum spiritus sanctus ediderat in pectore, ut iret Hierosolymam, postea visurus Romam, ait illis: *Cur inanibus lachrymis vestris affligitis cor meum?* Neque enim me movet periculum, quod denuntiant prophetae, sed vester moeror moerorem conciliat animo meo. Certum est persequi, quod ad evangelii profectum fieri vult spiritus. Neque me territant vincula, iam istorum malorum nequaquam rudem. Tantum enim abest, ut metu vinculorum sim deserturus negotium evangelicum, ut mori quoque paratus sim Hierosolymis pro nomine domini Iesu. Vinciatur Paulus, modo libere discurrat evangelii sermo. Occidatur Paulus, modo vivat apud omnes vigeatque glo-

ria nominis Iesu. Quod vitam opto, non ob aliud opto, nisi ut profim evangelio. Alioqui mihi lucrum fuerit, pro Christi nomine cito finire vitam hanc. Proinde vos nolite deplorare, quod mihi etiam optabile est, si velit Deus, vestrisque fletibus definite moerore afficere animum meum, qui non possum non dolere
14 cum dolentibus amicis. Ad haec quum non haberemus, quod responderemus, videremusque illi certum esse decretum, ut pergeret Hierosolymam, passi sumus illum abire, dicentes: *Fiat voluntas domini*. Nam haec est vox vere christianorum, quam omnibus, etiamsi non sit in ore, tamen oportet semper esse in animo, quidquid imminet seu laetae rei, seu tristic: *Fiat vo-*
15 *luntas domini*. Itaque dies aliquot commorati Caesareae, parabamus nos itineri, ut iremus Hierosoly-
16 mam. Comitati sunt autem Paulum una nobiscum e civitate Caesarea quidam e discipulis, secum ducentes Mnasonem quemdam Cyprium, cuius hospitio Hierosolymis uteremur. Erat enim ille vir spectatae pietatis, ut qui iam olim credidisset evangelio, diuque per-
17 stitisset in sinceritate fidei. Quum autem pervenissemus Hierosolymam, libenter et alacriter exceperunt
18 nos fratres. Postridie Paulus, nobis ipsum comitantibus, adiit aedes Iacobi Iusti, qui dictus est frater domini. Nam hic ab apostolis institutus fuerat episcopus Hierosolymorum. Eodem convenerunt omnes
19 seniores. Quos omnes quum salutasset Paulus, referebat illis ordine, quae Deus per ipsius ministerium gessisset inter gentes, inter quas iam aliquot annis praedicarat evangelium. Haec illi quum audissent, glorificabant dominum, qui gratiam suam effudisset etiam in gentes. Caeterum quoniam Paulus apud multos Iudaeos delatus erat, quod osor esset legis mosaicae, sic praedicans evangelii gratiam, ut minus quam oporteret tribueret legis observationi, quo huic etiam incommodo mederentur, dixerunt: *Vides, frater*

*Paule, quot sint hic millia Judaeorum, qui credide-
 runt evangelio, atque hi omnes magno legis studio te-
 nentur. Rumor autem ad hos perlatus est, quem nos²¹
 scimus esse vanum, quod Judaeos, qui sunt apud gen-
 tes, doceas desciscere a Mose, sic ut nec circumcidant
 filios suos, neque servent instituta maiorum in delectu
 ciborum, in sabbatis, in lotionibus, caeterisque, quae
 Judaei hi, qui gentibus admixti non sunt, magna re-
 ligione fervant. Hi utcumque ferunt maiorum decreto
 coërciti, gentes non onerari iugo legis. Caeterum
 Judaeos natos ab observatione legis ad ritus gentium
 abduci, non ferunt. Nunc itaque videndum est, ne
 quid hinc tumultus exoriat. Quid igitur facien-²²
 dum? Primum illud dissimulari non potest, quin con-
 vocetur multitudo. Audient enim te venisse. Ut igi-²³
 tur te liberares hac suspicione, sequere consilium no-
 strum. Sunt nobis viri quatuor, qui iuxta consuetu-²⁴
 dinem Judaeorum obligarunt se voto, hos tibi adiun-
 ge, simulque cum illis expleas ritus solennes, iis qui se
 post votum sanctificari curant, et si quid praeterea
 impendendum in hostias aut donaria, impende una cum
 illis, donec raserint capita sua. Ita fiet, ut omnes
 sciant esse vana, quae de te iactavit rumor, sed intelli-
 gent, te quoque sic praedicare gratiam evangelii, ut
 non damnes eos, qui ritus legis a Deo traditae, maio-
 rumque consuetudinem observant, quum conspexerint
 eadem abs te fieri, quae quidam iactarant abs te dam-
 nari. Hac ratione corpescet murmur Judaeorum,
 qui plures sunt, quam ut non sit illorum habenda ra-
 tio. Caeterum de his, qui crediderunt ex gentibus,²⁵
 nos iam pridem scripsimus ex decreto apostolorum ac
 multitudinis, ne cogerentur ad observationem legis
 mosaicae, tantum abstinerent ab his, quae immolan-
 tur simulachris, a sanguine, a suffocato, et scorta-
 tione. Paulus autem obtemperans Iacobi ac fratrum²⁶
 consilio, adiunctis sibi quatuor illis viris, qui se vo-*

to obstrinxerant, purificatus est una cum illis, et ingressus templum, professus est dies purificationis expletos esse, neque quidquam omisit ceremoniarum, donec ex more offerretur pro uno quoque illorum oblatio.

27 **tio.** Totum hoc septem diebus erat peragendum. Quibus iam pene expletis, Judaei quidam increduli, qui viderant illum in Asia, quique tumultum illic excitaverant, ubi conspexissent Paulum in templo, concitarunt totum populum, et iniecerunt manus in

28 **Paulum, clamantes: Viri Israëlitae succurrite.** Hic est vir ille, de quo rumore cognovistis, qui peragrans omnes regiones, ubique docet novam doctrinam adversus hunc populum Deo peculiarem, adversus legem a Deo traditam, adversus hoc templum toti orbi religiosum. Nec hoc huius impietati tatis erat, insuper et Graecos homines, atque incircumcisos induxit in tem-

29 **plum, et contaminavit locum hunc sanctum.** Viderant enim Trophimum Ephesium in comitatu Pauli, quum esset in civitate, atque hinc coniectabant, quod

30 **Paulus hunc induxisset in templum.** Ad hunc tumultum commota est tota civitas, factusque est populi concursus. Ac Paulum apprehensum protraxerunt e templo, velut obiiciendum furenti populo, moxque clausae sunt fores templi, ne esset quo se in tutum re-

31 **ciperet.** Quaerebant enim eum occidere. Id in templo facere religio erat, quasi usquam non sit impium, innocentem interficere. Interea nuntiatum est tribuno cohortis, quod tota civitas Hierosolyma tumultuaretur. Qui statim, adiunctis sibi militibus ac centurionibus, decurrit ad illos. Judaei vero posteaquam viderunt tribunum cum militibus accurrentem, desti-

32 **tere percutere Paulum.** Tribunus itaque quum venisset propius, iussit apprehendi Paulum, ac vinciri catenis duabus, suspicans eum esse maleficum quempiam, in quem sic saeviret multitudo. Eo facto, tribunus interrogabat Judaeos, quisnam esset, et quid

admiffet? Quum autem ob tumultum, aliunde aliud 34
 vociferantis turbae, non poffet certum cognofcere,
 quod volebat, iuffit Paulum, ut erat vinctus, duci in
 castra, ut intra praefidii fepta poffet, exclufa turba,
 rei veritatem intelligere. Quumque iam ventum effet 35
 ad gradus castrorum, Paulus a militibus portabatur ob
 turbae violentiam. Metuebant enim, ne vim adfer-
 rent illi, priusquam veniret in castra. Etenim ad ipfos 36
 usque gradus fequebatur populi multitudo, clamans ac
 vociferans: Tollite iftum de medio. Ubi vero iam 37
 ventum effet ad ingreffum praefidii, Paulus, cupiens
 fatisfacere tumultuantibus Iudaeis, dicit tribuno: Per-
 mittisne mihi, ut loquar tibi? Tum tribunus: Grae-
 ce nofti? Nam id graece dixerat Paulus: Nonne tu es, 38
 inquit, Aegyptius ille, qui antehac quoque tumul-
 tum concitasti, atque hinc eduxeras in defertum qua-
 tuor millia virorum ficariorum? Ad haec Paulus:
 Non fum is quem tu putas, fed fum homo genere Ju- 39
 daeus, patria mihi eft Tarsus, Ciliciae non obfcura
 civitas. Verum illud interim te rogo, permitte mi-
 hi verba facere ad populum. Id quum ille permiffet, 40
 Paulus, ftans in gradibus, manu mota significabat
 populo, fe velle loqui. Moxque magno facto silen-
 tio, fic loqui coepit lingua hebraica.

CAPUT XXII.

Viri, quotquot hic adestis, vel genere fratres, vel 1
 aetate dignitateque patres, praebete mihi vos attentos,
 dum me vobis purgo super his, de quibus apud vos
 falfo delatus fum. Haec praefato Paulo, multitudo 2
 quum audiret, quod hebraice loqueretur, magis etiam
 praestitit silentium, five quod hanc linguam intelligen-
 bant omnes, five quod suae quisque linguae magis fa-
 vet. Tum Paulus ita pergit dicere. Ut intelligatis, 3

me nec adversus populum Judaeorum, nec adversus legem Mofi, nec adversus templum quidquam impie fecisse, ego sum homo Judaeus, ex Judaeis natus Tarsus Ciliciae. Caeterum educatus in hac civitate, ad pedes, vobis non ignoti viri, Gamalielis, diligenter institutus a primis annis in patria lege, magno studio deditus isti cultui veri Dei, quem vos quoque omnes servatis hodie, adeo ut amore legis hanc evangelicam viam, quam nunc profiteor, persequer, non solum usque ad carceres et vincula, verum etiam usque ad mortem, nihil aliud spirans, quam minas ac caedes adversus evangelii professores, vinciens et in carceres pertrahens, tum viros, tum mulieres. Haec ita se habere, mihi testis est is, qui tum erat summus sacerdos, simulque cum eo totus seniorum ordo, a quibus acceptis literis ad Judaeos, proficiscebar Damascum, ut inde victos adducerem Hierosolymam, qui Christi nomen profiterentur, ut ex arbitrio sacerdotum ac seniorum punirentur. Hoc animo tum eram in illos, non ob aliud quam ob studium legis, ac religionis a maioribus traditae, qua de causa vos quoque nunc in me saevitis. Nunc quae res verterit animum meum, accipite. Id ubi cognoveritis, fortasse vos quoque vertetis istum vestrum animum. Accidit enim, ut dum eo proficiscer, iamque non procul abessem a civitate Damasco, circiter meridianum diei tempus, subito e coelo circumfulserit me lux ingens, qua percussus decidi in terram, et audiivi vocem de coelo dicentem mihi: Saule, Saule quid me persequeris? Cui quum respondi: Quis es domine? rursum audiivi: Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris. Porro qui mecum erant comites eius viae, lucem quidem viderant, atque expavescerunt, vocem autem mecum loquentis non audiebant. Tum ego: Quid vis ut faciam domine? Dominus autem ita retulit: Surge ac vade Damascum. Ibi tibi de singulis praescribetur,

quid tibi sit faciendum. Quumque haberem oculos lucis illius claritate sic perstrictos, ut nihil omnino viderem, manu ductus a comitibus perveni Damascum. Illic Ananias quidam vir pius ac religiosus observatione legis, et omnium, qui Damasci versantur, Judaeorum testimonio probatus, venit ad me, et adstantans mihi dixit: Saule frater recipe visum. Ego vero protinus recepto visu vidi illum. Tum ille: Deus patrum nostrorum in hoc delegit, ac praeparavit te, ut cognosceres ipsius voluntatem, et videres iustum illum unicum omnia iustificantem, et audires vocem ex ore eius. Iesus enim erat in illa luce, quae perstrinxit oculos tuos, et eiusdem vox erat, quam audiebas, quoniam eris illi testis apud omnes homines eorum, quae vidisti et audisti. Et nunc posteaquam ita visum est Deo, quid cunctaris? Surge et baptizare, et ablue peccata tua invocato nomine eius, quem persequeris. Quum his actis Damasci, post aliquantulum temporis reversus essem Hierosolymam, iam factus alius, et orarem in templo, raptus sum extra me, ac vidi Iesum dicentem mihi: Festina, ac velociter exi Hierosolymis, quoniam hic non recipient testimonium tuum de me. Tum ego hunc in modum respondi: Domine, mihi bona quaedam spes est, futurum ut proficiam apud hos, propterea quod ipsi sciunt, quod antehac studio legis saevierim in discipulos tuos, quoscumque possem pertrahens in carcerem, ac virgis caedens in singulis synagogis, eos qui crediderant evangelio tuo. Nec his contentus eram. Quin etiam quum fundetur sanguis Stephani, qui suo sanguine fidele testimonium constanter perhibuit tibi, ego quoque adstebam lapidantibus, consentiens in mortem innocentis, adeo ut servarim vestimenta illorum, qui illum detulerant, quique primi lapides in illum iacere coeperunt. Ex his quum intelligant omnes, quanto legis studio ferverim aliquando, facile perspicientes (*) me non temere

(*) Aliae: *perspiciens*

mutatum esse, multique reperientur, qui meum exemplum hoc libentius imitabuntur, quo maiori zelo pristinae religionis saevii in tuos. Haec ubi dixissem, respondit dominus: Vade, inquam, mihi obtempera, quoniam iam tempus adest, ut evangelium meum per universum orbem incipiat propagari. In hoc te delegi, *ut mittam hinc ad gentes procul semotas.*

22 *Haecenus Judaei tulerant Paulum dicentem, usque ad hoc verbum, ad gentes longe distitas mittam te.* Hoc dictum refricuit dolorem omnium, propterea quod Judaei miro quodam odio gentes abominantur, eoque plerique etiam ex his, qui non adspernabantur evangelium, volebant gentes omnino submoveri ab evangelii gratia: aut si admitterentur, non admitterentur, nisi circumcisi, quasi purus Deoque gratus esse non possit, nisi qui Judaeus esset. Itaque quum audirent gentes praelatas Hierosolymitanis, magnis clamoribus interruperunt vocem loquentis Pauli, dicentes tribuno: *Tolle de terra virum istum, quoniam non est fas*

23 *eum vivere.* Quumque Judaei multis indicibus declararent impotentem animi dolorem, vociferantes ac proicientes vestimenta sua, denique pulverem iactantes in

24 aëra, tribunus suspicans aliquod indignum esse facinus admissum, ob quod totus populus sic novo more tumultuaretur, praesertim quum data loquendi facultate, nihil esset profectum nisi in peius, iussit militibus suis, ut Paulum inducerent in castra, ac flagris eum examinarent, quo vel ex ipso ex tunderent, quamobrem

25 populus sic vociferaretur adversus illum. Quumque iam iussu tribuni loris adstringeretur mox caedendus Paulus, dixit centurioni sibi adstanti, cui negotium erat delegatum, ut praeesset quaestioni: *Quid, an vobis ius est hominem romanum, et indemnatum fla-*

26 *gris caedere?* Quod simulatque audivit centurio, celeriter adiit tribunum, renuntians illi, quod audierat dicens: *Quam rem paras? Nam hic homo, quem iussisti caedi*

caedi

caedi virgis, civis romanus est. Hoc audito tribunus²⁷ ipse venit ad Paulum, et ait illi: Dic mihi num verum est, quod centurio mihi nuntiat? *An civis es romanus?* Quumque Paulus affirmasset, esse se civem romanum, *tribunus respondit*: Rem magnam narras. Nam²⁸ *ego magna pecuniae summa mihi comparavi, ut civis essem romanus.* Tum Paulus: Hac quidem in parte mea potior est conditio, qui *civis romanus natus sum, iure civitatis a parentibus ad me profecto.* *Protinus*²⁹ *igitur discesserunt a Paulo, qui paraverant illum tormentis examinare.* *Quin et tribunus ipse sibi metuit, ubi rescivit eum civem esse romanum, eo quod loris alligasset eum.* Tantus tum erat apud omnes terror romani nominis. *Postridie vero cupiens certo cognosce-*³⁰ *re, quam ob causam accusaretur a Judaeis, solvit illum a vinculis, iussitque convenire primores sacerdotum et universum concilium, ac deductum Paulum sistebat coram illis, ut absque tumultu populi, res per principes ageretur.*

CAPUT XXIII.

Hic Paulus intentis in concilium oculis, sic verba ¹ *facere coepit: Viri fratres, ego in omnibus sincera conscientia versatus sum, usque in hodiernum diem, in conspectu Dei, qui solus recte iudicat.* *Summus* ² *autem sacerdos Ananias, quum audisset tam confidens, tamque liberum prooemium, quo statim absolvit seipsum, iudice caeterisque a quibus deferebatur damnatis, indigneque ferens, quod nihil honoris praefatus esset ipsi, nec ullam rei speciem prae se ferret, praecipit adstantibus, ut percuterent os dicentis.* Nimirum hoc erat, quod Paulo praedixerat dominus: *Non* ³ *recipient testimonium tuum de me.* Ad hanc contumeliam, quae nec in ethnicorum iudiciis fieri solet,

Tom. III.

N

Paulus indignatus spiritu, poenamque denuntians a Deo post adfuturam tam manifestae tyrannidis, dixit: *Percutiet te Deus, paries dealbate. Itane tu sedes, ut cognita causa iudices me secundum legem, et contra legem nondum audita causa iubes me caedi, quae vetat quemquam punire, nisi legitime condemnatum?* Hic qui adstabant, dicebant Paulo: *Itane summo sacerdoti Dei maledicis?* Eo tyrannidis tum venerat Iudaeorum sacerdotium, ut postularent sibi licere contra ius fasque cuivis malefacere, nec liberam aliorum linguam paterentur. Nimirum hoc erat argumentum sacerdotii mox abolendi, posteaquam ad summum malitiae venerat. Tum Paulus, videns se nihil acturum sub tali iudice, tantum occasionem quaerendam putavit, ut ille conventus dissolveretur. Itaque respondit: *Nesciebam fratres, quod esset summus sacerdos. Alioqui scio scriptum esse in libro exodi: Principi populi tui non maledices.* Hoc dicto quum utcumque placasset admonitores, quaesita est ansa, qua tumultum ab ipso averteret. Licet enim arte vitare periculum, quum non apparet fructus. Quum itaque Paulus sciret concilium illud constare e sectis duabus, quarum altera erat sadducaeorum, altera pharisaeorum, quorum alteri ab alteris dissidebant, voce clara dixit in concilio, ut ab omnibus posset exaudiri: *Viri fratres, ego pharisaeus sum, et pharisaei filius, et ob praedicatam mortuorum resurrectionem iudicor.* Haec ubi dixisset, orta est dissensio inter pharisaeos et sadducaeos, atque his dissentientibus scinditur et multitudo, quae aderat, in diversa studia. Nam sadducaei quoniam credunt animas una cum corporibus interire, neque probant resurrectionem, neque putant esse spiritum ullum aut angelum, pharisaei contra et resurrectionem credunt, et angelos ac spiritus esse asserunt. Coepit igitur multitudo magno clamore tumultuari. Interim surrexerunt scribae quidam ex factione pharisaeorum, atque in

Pauli favorem depugnabant, dicentes: Nihil mali comperimus in hoc homine. Quod si spiritus aut angelus ei loquutus est, non est nostrum pugnare cum Deo. Hoc idcirco dicebant, quia Paulus pridie narraverat sibi per visum apparuisse dominum in templo. Tantum in praeiudiciis valet huius aut illius esse factionis. Quumque contra vociferantibus sadducaeis iam ¹⁰ incaluisse dissensio, resque videretur ad extremum tumultum spectare, tribunus metuens, ne Paulus discerperetur ab illis, iussit milites descendere, qui raperent Paulum e medio eorum, ac reducerent in castra. Jam tempus erat, ut Deus athletam suum inter ¹¹ tam saevos tumultus, praelertim quum instarent etiam saeviores, aliqua consolatione sublevaret. Itaque nocte proxima rursus adstitit ei dominus dicens: Forti animo esto, Paule. Hi tumultus non absorbebunt te, nondum enim instat tempus mortis tuae, sed superest, ut quemadmodum Hierosolymis fortiter mihi praebuisti testimonium, ita testificeris et Romae. In urbe, quae caput est Judaeae, functus es officio tuo, restat ut et id facias Romae, quae caput est mundi. Caeterum ¹² ubi iam diluxisset, conspirarunt inter se quidam Iudaei, ac diris devoverunt sese, si prius sumsisset cibum, aut potum, quam Paulum interfecissent. Tantum odium in eum conceperant. Nec erant pauci nu- ¹³ mero, qui coniurationem hanc fecerant, sed erant plures quadraginta. Hi adierunt summos sacerdotes ¹⁴ ac seniores, eisque exposuerunt animum ac propositum suum, dicentes: Arcissima devotione devovimus nos ipsos, si quidquam gustemus cibi potusve, priusquam occidamus Paulum. Nunc oportet vos huic animo ¹⁵ nostro subservire, quo facilius fiat, quod factum esse volumus omnes. Et vestro et concilii nomine significate tribuno, ut rursus sistat apud vos Paulum, hoc praetexentes, quasi velitis aliquid certius de eo cognoscere, quod heri per tumultum non licuit. Nos

vero non commitemus, ut incolumis redeat in castra, quemadmodum heri, sed priusquam accedat ad locum
16 concilii, parati sumus illum interficere. Has tam capitales infidias quum audisset adolescens quidam, Pauli ex sorore nepos, non putabat amplius dormitandum, sed protinus ingressus castra, nuntiavit Paulo, quod
17 erat prae manibus. Eo cognito, Paulus vocato ad se cuidam e centurionibus ait: *Adolentem hunc per-*
18 *duc ad tribunum, habet enim quod illi significet. Centurio, sicut erat iussus, assumtum adolescentem per-*
duxit ad tribunum, dicens: Paulus ille vinc-tus roga-
vit me, ut hunc adolescentem adducerem ad te, quod diceret illi esse quiddam, quod tecum vellet loqui.
19 *Tribunus autem amplexus manum adolescentis, seces-*
sit cum eo seorsum, ac percunctatus est illum, dicens:
20 *Quid habes, quod volebas significare mihi? Tum ille:*
Judaei coniurati in necem Pauli, hoc inter se statue-
runt, ut rogent te, quo crastino die rursus adductum Paulum sisti iubeas in concilio, illud praetexturi, qua-
si cupiant aliquid de eo investigare, quod heri non po-
21 *tuerunt liquido cognoscere. Caeterum aliud agunt. Quare tu cave, ne postulationi illorum obsequaris im-*
prudens. Nam destinatis animis moliuntur infidias capiti Pauli, viri plus quam quadraginta, qui se diris devotionibus obstrinxerunt, si vel ederint vel biberint quidquam, priusquam interficiant illum. Et iam nunc ad hoc facinus parati sunt, exspectantes quid tu
22 *promissurus sis. Tribunus his auditis dimisit adole-*
scentem, prae-cipiens illi, ne quis ex ipso sciret, quod haec indicasset tribuno. Sic enim cupiebat consulere vitae Pauli, ut tamen vitaret invidiam Judaeorum.
23 *Itaque vocatis ad se duobus centurionibus, dixit:*
Parate milites ducentos, cumque his equites septuaginta, et lancearios ducentos, ut eant Caesaream statim ab hora noctis tertia, simulque parate iumenta, ut his impositum Paulum saluum deducant ad Felicem prae-

fidem. Hac tanta diligentia non ob id tantum usus est²⁴
 tribunus, ut unius hominis vitae consuleret; nec
 enim erat usque adeo religiosus, sed absolvi cupiebat
 a Paulo, quem neque tueri poterat adversus tam obsti-
 natum odium totius concilii, nec audebat illorum odiis
 dedere civem romanum. Atque ideo noctu iussit eum
 educi magna manu militum, metuens ne si interdiu,
 aut paucis comitatus exisset, Judaei in itinere raperent
 eum et interficerent, atque hinc deinde calumnia reci-
 deret in ipsum, qui prodidisset civem romanum. Ad-²⁵
 didit autem et epistolum ad Felicem in hanc senten-
 tiam: *Claudius Lysias optimo praesidi Felici salutem.*²⁶
*Virum hunc comprehensum a Judaeis, quum esset iam*²⁷
interficiendus ab illis, superveniens cum exercitu eri-
*pui, cognito quod civis esset romanus. Cupiens au-*²⁸
tem scire causam quamobrem accusarent illum, dedu-
*xi illum in concilium illorum. Quem comperi nihil*²⁹
habere criminis, quod vel morte dignum esset, vel vin-
culis, sed tantum obiici quaedam de quaestionibus le-
*gis iudaicae. Mox ubi mihi fuisset indicatum de in-*³⁰
fidis, quas illi paraverant Judaei, protinus misi eum
ad te, simulque denuntiavi Judaeis, qui accusant eum,
ut si quid haberent quod illi obiiciant, dicant apud te.
*Vale. Milites vero iuxta tribuni iussum, Paulum in*³¹
suam tutelam receptum, noctu perduxerunt Antipa-
*trida. Postero vero die quoniam non longe aberat*³²
Caesarea, iamque minus periculi videbatur, milites re-
dierunt Hierosolymam in castra, equites comitati
*sunt Paulum Caesaream usque. Quo quum venissent,*³³
ac reddidissent epistolam praesidi, simul et Paulum
*statuerunt coram eo. Porro praeses literis perlectis,*³⁴
percunctatus est Paulum, cuius esset provinciae.
*Cognito vero quod Cilix esset: Audiam, inquit, te,*³⁵
quum accusatores tui venerint. Iussitque ut servare-
tur in praetorio Herodis.

CAPUT XXIV.

Post dies autem quinque Caesaream descendit Ananias sacerdotum princeps cum senioribus aliquot, una cum oratore Tertullo, qui causam ageret. Adeo tenebat illos obstinata quaedam cupiditas occidendi Paulum. Hi quum adissent praesidem, flagitantes exhiberi reum, Felix iussit citari Paulum ac fisti. Ibi Tertullus, malae causae non optimus patronus, hunc in modum coepit accusare Paulum: Quum tibi debeamus, quod rebus admodum pacatis ac tranquillis iampridem fruimur, quumque et alia permulta feliciter ac recte gerantur in hoc populo, per tuam providentiam, nos tuam in nos beneficentiam et semper et ubique agnoscimus ac praedicamus, praestantissime Felix, quantoque possumus studio gratias agimus. Atque ista tua dexteritas nobis certam spem facit, te et in hac causa, quam nunc deferimus, nostrae gentis tranquillitati consulturum. Verum ne prolixiore prooemio te plurimis ac maximis negotiis occupatum remorer, oro te, ut nos pro tua humanitate paucis audias. Comperimus hunc virum, pestiferum nostrae genti, propterea quod seditionem concitat inter Judaeos, non solum in Syria, verum etiam in omnibus totius mundi regionibus, quocumque Judaeorum natio dispersa est, dum se facit auctorem novae sectae, quae dicitur Nazarenorum. Nec his contentus, ausus est venire Hierosolimam, et inducis in templum hominibus incircumcisis, non veritus est profanare templum nostrum, quem in ipso facto comprehensum volebamus secundum legem nostram iudicare. Verum superveniens Lyfias tribunus cum magna militum vi, eripuit eum e manibus nostris, causae cognitionem ad te reiiciens, iubensque accusatores adire te. Proinde vel ex ipso tribuno poteris cognoscere, haec omnia sic habere, de quibus accusamus eum. Sic orator ille non minus mendax quam frigidus. Judaei

verò, qui aderant accusationi, confirmabant rem ita se habere, ut narrabat Tertullus. Post haec ubi praeses¹⁰ innuisset Paulo, ut pro se diceret, sic defensionem suam exorsus est: Aequiore animo pro meipso causam dico, quum sciam te iam multos annos versatum in hac gente, et in cognoscendis Judaeorum causis non esse rudem. Quo nuperius actum est quod isti obiiciunt,¹¹ hoc certius potes cognoscere, quod non sunt nisi duodecim dies, ex quo pro more iudaicae religionis adscendi Hierosolymam, adoraturus, meque pro suscepto voto solenni ritu purificaturus. Hoc si est violare templum, crimen agnosco. Neque me compererunt in¹² templo cum quoquam disputantem, aut populi concursum facientem, ac ne in synagogis quidem, aut in civitatis ullo loco. Nec ullis idoneis argumentis pro-¹³ bare possunt ea crimina, quae mihi obiiciunt. Quod autem obiiciunt de secta Nazarenorum, non inficias ideo quod verum est. Quamquam ea res nihil attinet¹⁴ ad accusatores, quando nec ea secta damnata est apud Judaeos, nec ego huius sectae sum princeps. Quod si tibi curae est cognoscere, quam sectam profitear, dicam. Ego iuxta institutum pharisaeorum, quam vocant sectam, colo patrium Deum, nequaquam auctor novae religionis, sed a maioribus traditae diligens observator, credens omnia vera, quae in lege et prophetis scripta sunt. Quae quum magna ex parte iam De-¹⁵ us ita ut promiserat praestitit, certam spem habeo (*) illud futurum quod promisit, videlicet resurrecturos olim mortuos, iustos pariter ac iniustos, iustos ad immortalitatis gloriam, iniustos ad aeterna supplicia. Nec ista credo leviter, verum adeo penitus habeo per-¹⁶ suasa, ut quoniam scio, me olim ad Dei tribunal sistendum, pro factis relaturum praemia, toto studio contendam, ne qua in re peccem adversus legem Dei, sed conscientiam habeam puram ac sinceram, non so-

N 4

(*) Alia addit: et.

lum apud Deum, qui scrutator est cordium, verum etiam apud homines. Idque in hunc usque diem facio. Proinde non habent quod accusent in vita mea superiore, ut hinc demonstrent et haec, quae nunc obiiciunt, in me probabiliter haerere. Multis enim annis sine crimine peractis, tandem veni Hierosolymam, exhibiturus pecuniam in Asia collectam, ad sublevandam inopiam gentis meae. Si hoc est esse pestilentem, sublevare beneficio gentem meam, agnosco quod obiiciunt.

18 Atque interim, ne quid turbae nasci posset ab his, qui quaerebant occasionem, raso capite sum ingressus templum, ac solitis ritibus peregi purificationem, nihil admittens, unde quidquam vel turbae vel tumultus oriiri posset. Nihil enim a me novi factum est, sed iisdem ritibus usus sum, quibus tota gens utitur. Caeterum si quid tumultus tum est concitatum, per Asiatos quosdam Judaeos concitatum est. Quos, quoniam huius negotii sunt auctores, oportebat in hac causa adesse, et accusare si quid haberent adversum me. Est autem malae conscientiae signum, quod se subducunt huic iudicio, posteaquam vident rem apud praesidem agi. Si quid admissum est, per illos potissimum poteram revinci, aut per illos poteram absolvi.

20 Quamquam ego nullius accusationem metuo. Vel hi ipsi qui adsunt proferant, quandoquidem sto in concilio, si quid a me commissum deprehenderunt secus quam ius fasque est. Siquidem in legitimo iudicio licet et obiicere crimen reo, licet et reo suam causam

21 agere. Verum non habent quod obiiciant, nisi forte volent unicum illam vocem obiicere. Qua quum starem inter illos exhibitus a tribuno, videremque nihil agi iure, sed manifestis odiis tendi in perniciem meam, clamavi pharisaicum esse me, et ob hoc reum agi apud illos, quod praedicarem resurrectionem mortuorum. Nam ad hanc vocem coeperunt ipsi inter se tumultuari, donec tribunus eripuit me ex illorum manibus.

Quod verum erat professus sum, et aequum erat multitudinem scire, quamobrem periclitarer apud concilium, quandoquidem perspiciebam in primoribus nihil esse praesidii. Felix his auditis, quoniam exacte no-²² verat sectam pharisaeorum, quam Paulus profitebatur, voluit causam in aliud tempus differre, dixitque: Quoniam Lyfias totius negotii seriem pernovit, ubi ille ad nos venerit, audiam vos. Mandavitque centurioni, ut²³ interim haberet eum in custodia, sed mitiore, sic ut subinde daretur illi relaxatio, neque quisquam ex ipsius familiaribus vetaretur adire eum, aut subministrare, si quid opus esset. Post dies autem aliquam multos,²⁴ quum Felix venisset Caesaream cum Drusilla uxore sua, quae erat Judaea, accersivit Paulum, cupiens ab eo plenius edoceri de secta, quam profiteretur. Ibi, quod Paulus ante dissimularat, aperit ei viam evangelicae salutis, quae non constat observatione legis, quemadmodum existimabant Judaei, sed fiducia erga Iesum Christum, quem Judaei tot seculis expectatum crucifixerant, per baptismum autem aboleri semel omnia peccata vitae superioris, sic ut in illum renati, deinceps pure sancteque vivant iuxta regulam evangelicam, donec idem Iesus, qui ob salutem humani generis semet impenderat, rediret sublimis cum gloria patris, iudex vivorum et mortuorum. His de rebus quum²⁵ Paulus multa differeret de gratia fidei, de iustitia evangelica, de temperantia sobrietateque vitae spiritualis, de iudicio supremo, quod nemo possit effugere: Felix inhorruit, et haecenus commotus est, non ut absolveret Paulum; metuebat enim Judaeos, quibus sciebat illum esse vehementer invisum, sed ut interim haberetur in humaniore custodia, donec sese daret occasio liberandi illum. Suberat et alia quaedam causa, quare differret absolutionem. Sperabat futurum, ut Pau-²⁶ lus aliquam pecuniae summam numeraret, ac ipsi daret in manum pro liberatione sui. Atque hac de causa

frequenter accersebat Paulum ad colloquium, quo daret occasionem offerendae pecuniae, ut contracta familiaritas, perspectaque praefidis facilitas excuteret pudorem, quem suspicabatur obstare, quo minus aude-
 27 ret Paulus offerre pecuniam. Nam et Caesarum leges
 Paulus biennium detinetur Caesareae, iussu Caesaris
 Neronis Felix successorem accepit Portium Festum. Ac-
 tum quidem erat occasio dimittendi Paulum. Caete-
 rum nolens a provincia decedere, odio sui relicto, ma-
 lensque gratificari Judaeis, quam ex sincera consci-
 entia liberare innocentem, reliquit Paulum vinctum.
 Adeo difficile est magnatibus huius mundi, quod re-
 ctum est ubique sequi.

CAPUT XXV.

Festus itaque provinciam ingressus, post triduum
 1 adscendit Hierosolymam a Caesarea. Ad novi praefi-
 2 dis adventum recrudit Judaeorum malitia. Mox
 3 enim adierunt illum summi sacerdotes ac primores Ju-
 daeorum, hoc favoris a novo praefide flagitantes, ut
 haecenus sibi faveret adversus Paulum, ut accerferet
 eum Hierosolymam, quod incommodum esset Caesa-
 reae causam persequi. Sperabant enim praefidem, qui
 nuper venisset in provinciam, et ignarus esset eorum
 quae gerebantur, hac in re facile gratificaturum ipsis.
 Caeterum hoc convenerat inter Judaeos, ut si Festus
 annuisset ipsorum postulationi, structis infidiis occide-
 4 rent Paulum in via. Festus autem aequior, quam illi
 volebant, respondit, ut Paulus quidem Caesareae ser-
 varetur, se vero propediem eo profecturum, et cau-
 5 sam illorum cogniturum. Proinde si qui sunt, inquit,
 inter vos idonei ad huius causae persecutionem, de-
 scendant una mecum Caesaream. Ibi sistetur vobis

reus. Et si quod est in hoc viro, de quo narratis, crimen, accusent eum. *Commoratus autem inter eos* 6
dies plures quam decem, profectus est Caesaream. Ac
postridie sedit pro tribunali, iussitque sisti Paulum.
Qui quum productus esset, circumsteterunt illum Ju- 7
daei qui venerant Hierosolymis, intentantes illi multa
simul et gravia crimina, sed quorum nullum poterant
probare: Quum Paulus pro se respondens, perspicuum 8
faceret, se neque in legem Judaeorum, quam servaret,
neque in templum, in quo pure et quiete versatus fue-
rat, neque in Caesarem quidquam peccasse. Festus 9
autem quum intellexisset et Pauli innocentiam, et im-
placabile Judaeorum in eum odium, sic studens grati-
ficari Judaeis, ut tamen reo non videretur tecisse in-
iuriam, ait Paulo: Vis ire Hierosolymam, et illic
iudicari apud me? Suspiciabatur enim id fore gratum
Judaeis, qui prius hoc flagitaverant. Tum Paulus non 10
ignarus quid molirentur Judaei, respondit: Non est,
cur alio reiiciatur haec causa, quandoquidem nihil ob-
stat, quo minus hic vel absolvar, vel damner. Ad
tribunal Caesaris adsto reus, in civitate Caesarea, hic
oportet me iudicari. Judaeis nullam iniuriam feci,
sicut tu quoque melius nosti. Nam si qua in re illos 11
laesi, aut si alioqui quidquam admisi capitis supplicio
dignum, non deprecor mortem. Quod si vana sunt
omnia, quae isti mihi obiiciunt, nemo iudicem agens
potest me praeter ius illorum odiis donare. Neque
enim iudex in gratiam cuiusquam potest damnare eum,
Caesarem appello. Sub haec Festus communicato ser- 12
monie cum concilio Judaeorum, respondit Paulo: Cae-
sarem appellasti, ad Caesarem ibis. Malebant enim
Judaei Paulum ad Caesarem relegari, quam absolvi,
sperantes oblatum iri occasionem, per quam tollerent
illum aliquando e medio. Interea transactis aliquot 13
diebus rex Agrippa, qui patri Herodi ab angelo per-
cusso, in regnum successerat, una cum Bernice uxore

venerunt Caesaream salutaturi Festum novum praefi-
 14dem. Quumque dies complures illic commorarentur,
 Festus per occasionem exposuit regi causam Pauli hunc
 15in modum: *Est hic vir quidam relictus a Felice, cui
 successi, vinctus, de quo quum venissem Hierosoly-
 mam, adierunt me summi sacerdotes ac primores Ju-
 daeorum, postulantes ut in ipsorum favorem pronun-
 16tiarem adversus illum sententiam. Quibus respondi,
 non esse Romanis hunc morem, ut in gratiam cuius-
 quam donent quemquam hominem in exitium, prius-
 quam reus praesentes habeat accusatores, locumque ac-
 cipiat defendendi se de obiectis criminibus. Itaque
 17quum huc convenissent accusatores, sine ulla dilatione
 postridie sedi pro tribunali, iussique adduci reum.
 18Quumque prodissent accusatores, nullum crimen ob-
 19iiciebant de rebus his, de quibus ego suspicabar. Tan-
 tum quaestiones quasdam de sua superstitione move-
 bant adversus eum, et de quodam Iesu defuncto, quem
 adfirmabat Paulus revixisse, ac nunc quoque vivere.
 20Ego vero videns eiusmodi quaestiones non admodum
 convenire meae cognitioni, neque satis certum habens,
 quid in ea causa pronuntiarem, rogavi eum, num
 vellet ire Hierosolymam, atque illic experiri iudicium
 super hisce rebus, quae notiores essent sacerdotibus,
 21scribis ac pharisaeis. Id quum recusasset Paulus, ap-
 pellans Caesarem, ut illius cognitioni servaretur, iussi
 illum interim servari in custodia, donec per occasio-
 22nem mitterem illum ad Caesarem. His auditis, re-
 spondit Agrippa Festo: *Audivi iam pridem multa de
 Iesu isto, deque discipulis illius, quamobrem vellem et
 ipse audire hominem istum, priusquam eat ad Caesarem.*
 Tum Festus: *Cras, inquit, audies eum.*
 23Postero die quum venisset Agrippa, simulque Bernice
 multo cum strepitu atque apparatu, introissentque in
 auditorium cum tribunis ac primoribus civitatis, iu-
 24bente Festo adductus est Paulus. Tum Festus, ne*

tantum in regis gratiam videretur adduxisse Paulum, hunc in modum loquutus est: Agrippa rex, et omnes quotquot hic nobiscum adestis viri, videtis hominem, de quo tota multitudo Judaeorum interpellavit me, tum Hierosolymis, tum hoc in loco, magnisque vociferationibus acclamarunt, non esse fas eum amplius vivere. Ego vero, disquisitione facta, comperi illum²⁵ nihil admisisse dignum supplicio capitis. Caeterum quum ipse ultro appellasset Caesarem, statui illum eomittere. De quo certum quod scribam domino, non²⁶ habeo. Quapropter produxi eum ad vos, et maxime ad te, rex Agrippa, ut examinatione facta, habeam quod scribam. Iniquum enim mihi videtur, mittere²⁷ vincum, neque significare crimina, de quibus accusatur.

CAPUT XXVI.

Hic Agrippa rex versus ad Paulum, qui vincus adstabat, ait: Permittitur tibi loqui pro temetipso, si quid habes, quo causam tuam defendas. Moxque Paulus porrecta manu, defensionem sui sic exorsus est. Magni referre puto, rex Agrippa, apud quem iudicem reus causam dicat. Etenim qui fidit innocentiae suae, huic nihil optabilius, quam ut contingat iudex, qui causam aut optime norit, aut facillime possit dicere. (*) Nam apud iudicem non intelligentem negotium, de quo agitur, frustra disertus est, qui dicit. Quamquam itaque mihi varia crimina obiiciuntur a Judaeis, tamen hoc nomine me fortunatum iudico, qui causam hanc hodie dicturus sum apud te, cui notissimae sunt et consuetudinae et quaestiones gentis iudaeae. Qua propter te rogo, ut patienter me audias. Principio, quod quidem obiiciunt me peccare adversus legem, quam sit falsum, omnis mea vita ad hunc

(*) Clerici editio habet, dicere, minus recte.

usque diem acta satis declarat. Quamquam enim Tar-
si natus sum, tamen a primis annis inter Judaeos in-
stitutus sum Hierosolymis, ubi et legem studiose didi-
5 ci ad pedes Gamalielis. Itaque vitam meam pure reli-
gioseque actam inter gentis meae homines, et in omni-
um celeberrima civitate noverunt Judaei, qui me ante
multos annos cognoverunt, ex quo primum Hieroso-
lymis versari coepi, si modo velint id, quod sciunt, pro-
fiteri. Neque enim solum iudaicae religionis sedulus
cultor fui, verum etiam eam sectam, quae caeteris et
religionis studio, et legis exactissima cognitione prae-
6 cellit, amplexus sum, nimirum pharisaeorum. Im-
pudenter autem accusant me parum esse Judaeum, qui
fuerim et sim pharisaeus, quasi quis Judaeum esse ne-
get, qui Hierosolymis non sit natus. Nam ex Judaeis
pharisaeorum secta praecipue credit futuram corporum
resurrectionem, et unumquemque, prout in vita hac se
gessit, praemia sortiturum. Nec unquam descivi a se-
cta pharisaica, quin et nunc ob spem felicitatis, quam
Deus repromisit patribus nostris, his qui pie transege-
runt hanc vitam, sto subiectus iudicio. Quod si cri-
men est sperare, quod Deus promisit suis cultoribus,
7 mihi crimen hoc cum multis commune est. Etenim
duodecim tribus gentis nostrae, quo tandem animo co-
lunt Deum instanter nocte ac die, nisi quod sperant,
sefe ad hanc felicitatem ab eo promissam perventuras?
Vix igitur Judaei nomine dignus videtur, qui non
sperat, quod Deus promisit. Atqui ob hanc spem,
rex Agrippa, nunc potissimum vocor in ius a Judaeis.
8 Scio multis absurdum videri, si quis dicat corpus se-
mel mortuum ac putrefactum reviviscere. Sed multa
videntur hominibus absurda, quae post comperiunt
esse verissima. Si quis praedicet hominem ab homi-
ne posse revocari ad vitam, merito videatur absurda
dicere. Verum cur incredibile iudicatur apud vos, si
Deus, qui potest quidquid vult, suscitatur mortuos. An

qui vitam dedit omnibus, non potest quibus vult red-
 dere? An illum mendacem esse credimus, ut quod pro-
 misit, non sit praestaturus? Quin et mihi usu venit, 9
 ut quod prius videbatur absurdum, post compererim
 verissimum, et quod ante videbatur impium, et legi
 nostrae adversum, post compererim et pietatis et reli-
 gionis esse caput; adeo, ut quo animo nunc in me
 sunt Judaei, hoc ipse quondam fuerim erga discipulos
 Iesu Nazareni, adversus cuius nomen rebellans totis 10
 viribus, existimabam me religiose facere, si quantis
 possem malis illius professores affligerem, quod et fe-
 ci Hierosolymis. Multos enim sanctos conieci in car-
 cerem, impetrata ut id facerem a summis sacerdotibus
 auctoritate, quumque occiderentur detuli sententiam.
 Nec Hierosolymis tantum, sed et per omnes synago- 11
 gas, ubicumque conciliabula illorum deprehenderem,
 puniebam illos, malis huc adigere studens, ut in fan-
 ctissimum nomen illud essent blasphemi, quemadmo-
 dum ego tum eram. Nec his contentus, maiore etiam
 insania debacchatus sum in illos, adeo ut in exteras et-
 iam civitates ac procul ab Hierosolymis semotas pro-
 ficiscerer, ut eius nominis professores afficerem suppli-
 cio. Quumque totus intentus huic crudeli negotio, 12
 non ex malitia, sed studio legis patriae proficiscerer
 Damascum, armatus auctoritate summorum sacerdo-
 tum, die medio, rex Agrippa, vidi e coelis subito
 promicare lucem multo clariorem splendore solis. Ea 13
 circumfulsit et me, et comites meos qui aderant.
 Quum autem omnes attoniti fulgore luminis decidis- 14
 semus in terram, audivi vocem loquentem ad me, ac
 dicentem hebraica lingua: Saul, Saul, cur me perse-
 queris? Durum est tibi iactare calces adversus stimu-
 lum. Hic ego respondi: Quis es domine? Tum ille 15
 contra: Ego sum Iesus Nazareus, quem tu perse-
 queris. Sed surge, et erige te in pedes tuos. Ideo
 deiecti persequutorem, ut erigam praeconem nominis

- 16 mei. *In hoc enim nunc apparui tibi, ut a me deie-*
ctus, et haec quae vidisti, testificeris atque exsequa-
ris, et ea quae in posterum per visiones significabo ti-
 17 bi. *In quibus omnibus adero tibi protector, eripiens*
te de populis ac gentibus barbaris proculque semotis,
ad quas nunc te legatum mitto, ut quemadmodum
 18 tu nunc subito liberatus ab errore, pro caeco factus es
 oclatus, ita praedicatione veritatis evangelicae, ape-
 rias oculos eorum, ut a tenebris errorum ac vitiorum,
 quibus haecenus detinentur, convertantur ad lucem
 evangelicam, utque qui haecenus idololatriae dediti,
 mancipia fuere satanae, transferantur ad Deum, qui
 dominus est omnium, et qui haecenus omni turpitudi-
 nis genere fuerunt inquinati, nunc per fidem evange-
 licam gratis accipiant remissionem omnium peccato-
 rum, quique haecenus dicti sunt non populus, alieni a
 Deo, alieni ab omni consortio sanctorum, nunc sortem
 accipiant inter eos qui sanctificati sunt, non per cir-
 cumcisionem aut legis observationem, sed per fiduciam
 erga me, quia credunt evangelio. Nec enim cuique
 19 alia via nunc contingit sanctificari. Haec, Agrippa
 rex, neque noctu nec in somnis acta sunt, sed clara
 luce fulgorem conspeximus multi, et vocem clare lo-
 quentem audivimus. Unde certus haec a Deo coelitus
 geri, non me praebui inobedientem coelesti visio-
 ni, sed omisso negotio, quod institueram, longe di-
 versum agere coepi, prius ac potius ducens exsequi,
 quod Deus mandarat, quam quod summi sacerdotes.
 20 Nam statim Damasci, mox Hierosolymis, deinde per
 omnes Judaeae regiones, denique et inter gentes va-
 rias ac procul semotas praedicabam evangelium, ut vi-
 tae superioris poenitentiam agerent, et converterentur
 ab idolis mutis ad Deum verum ac vivum, utque se-
 mel purgati baptismo, deinceps facerent opera digna
 21 iis, qui vere resipuisent. *Hanc ob causam Judaei,*
quum me vidissent in templo, comprehensum tenta-
 bant

bant interficere. Nec armis humanis hactenus me defendi, sed protectore Deo, cuius iussu facio quod facio, subsisto usque in nodiurnum diem, testificans tum maximo cuique tum minimo, de his quae iussus sum omnibus absque delectu personarum praedicare, nullam novam doctrinam ex me comminiscens, sed nihil aliud praedicans, quam ea quae Moses ac prophetae praedixerunt futura. Siquidem et Iudaei haec solent disputare de Christo ex vaticiniis prophetarum, an Messias esset venturus, malis hominum mortique obnoxius, an esset omnium primus auspicaturus resurrectionem corporum, an lumen veritatis annuntiaturus primum populo Israelitico, deinde et gentibus. Haec omnia quum praedicta sint a prophetis et Mose de Messia, praedico non esse expectandum alium Messiam, quandoquidem ista iam expleta sunt in Iesu Nazareno, nihilque iam superesse, nisi ut per poenitentiam vitaeque novitatem omnes sese praeparent in illius reditum, quando venturus est iudex totius mundi. Quum Paulus haec aliaque multa pro sui defensione diceret, Festus, qui nihil intelligebat rei iudaicae, pro deliramentis ducens, quae dixerat de visione, deque resurrectione corporum, clara voce dixit: Insanis Paule. Evenit tibi quod multis solet. Multitudo literarum tibi sanam mentem eripuit. Ad hoc Paulus: Non insanio, praestantissime Feste. Siquidem insania est, per errorem mentis a vero delirare. Ego vero sobrius, quae vera sunt eloquor; quae scire, vera sanitas est. *Haec enim ita se habere novit rex, apud quem his de rebus eo liberius loquor, quod existimem, nihil illum latere eorum quae narro. Neque enim res in angulo gesta est, sed in propatulo, deinde rumor per universam Iudaeam dimanavit. Mox Paulus versus ad Agrippam, ait: Credis, rex Agrippa, prophetis? Scio quod credis.* His qui credit, non potest non credere evangelio, praedicanti factum, quod prophetae futurum praedixerant. Agrippa vero sermonem interrumpens, dixit Paulo:

Tom. III.

O

Modica ex parte persuades mihi ut fiam christianus.
 29 *Tum Paulus: Equidem illud optarim a Deo, non tantum modica ex parte, verum etiam magna, nec te modo, sed omnes etiam, qui me audiunt hodie, esse tales,*
 30 *qualis ego sum, exceptis hisce vinculis. Haec ubi dixerat Paulus, surrexit rex ac praeses et Bernice, si-*
 31 *mulque caeteri qui assederant. Quumque secessissent, de negotio communicaturi, discessum est ab omnibus in hanc sententiam, ut dicerent nihil admissum a Pau-*
 32 *lo dignum morte aut vinculis. Itaque futurum erat, ut dimitteretur Paulus, nisi rex Agrippa dixisset Festo praesidi: poterat hic homo absolvi a causa, nisi appellasset Caesarem.*

CAPUT XXVII.

Itaque quum ex sententia regis Agrippae decretum esset, ut Paulus, quemadmodum appellarat Caesarem, iret in Italiam, tradiderunt Paulum, cumque hoc alios quosdam vinctos centurioni nomine Iulio, cohortis Augustae.

2 Conscendimus autem navim, quae venerat ex Adrumeto Africae civitate, quae nos exponeret in Asiam minorem, quod ea iuxta oras Asiae esset itura, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi, qui navigationis etiam comes esse voluit. Itaque postridie quam solvissimus Caesarea, appulimus Sidonem.

3 Hic Iulius centurio, quoniam Paulum constituerat tractare humaniter, permisit ut egressus navim, iret ad amicos, si quos haberet Sidone, atque ab illis

4 curaretur. Hinc rursus ubi solvissimus, non commissimus nos spatioso mari, sed ad laevam praeterlegimus

5 littora Cypri, eo quod venti essent adversi. Atque ita pelagus, quod est contra Ciliciam ac Pamphyliam emensi, pervenimus Myram, ea est in litore Lyciae.

6 Hic centurio nactus aliam navim, quae venerat ex Alexandria Aegypti, navigatura in Italiam, transposuit

nos in illam. Quumque multis diebus tarde navigas- 7
 femus, vixque tandem devenissemus contra Gnidum,
 videlicet reflante vento, defleximus cursum ad insulam
 Cretam, iuxta civitatem eius insulae littoralem, cui
 nomen Salmon, sive ut nonnulli vocant, Sammonium.
 Hanc quum aegre praeternavigassemus, pervenimus ad 8
 aliud Cretae littus, cui nomen Pulchri portus. Huic
 loco erat vicina civitas Lasaea. Porro quum multum 9
 iam temporis in hac navigatione consumtum esset, Pau-
 lus quum perspiceret, quod iam inciperet esse pericu-
 losa navigatio, non solum ob id, quod ventis adver-
 santibus non possent tenere cursum, quem volebant, ve-
 rum etiam quod ultra iustum tempus non curassent cor-
 pus cibo, admonuit nautas, dicens: *Viri, perspicio 10*
quod haec navigatio futura est cum iniuria, multoque
damno ac periculo, non tantum oneris et navis, ve-
rum etiam vitae vestrae, quare praestiterit à navigando
desistere. Porro conturio magis auscultabat guber- 11
natori et nauclero, quam Pauli monitis. Quoniam 12
autem illic non occurrebat portus idoneus ad hyber-
nandum, complures hoc cepere consilium, ut si quo
modo possent, perverherentur usque ad Phoenicem. Is
est portus Cretae prominens in mare ad ventum Afri-
cum et Corum. Interea quum adspiraret Auster, ra- 13
ti se voti fore compotes, ut Phoenicem pervenirent,
solverant a littore Asi, ea est Cretae civitas, ac praeter-
legebant oram Cretae. Verum haud multo post obor- 14
tus est ventus subitus ac violentus, omniumque maxi-
me formidatus nautis, quem vocant Typhonem. Idem
a plaga mundi, unde flat, dicitur Euroaquilo, quod
inter Eurum flet et Aquilonem. Is quum impetu suo 15
corripuisset navim, nec posset obniti tempestati, dedi-
mus vela ventis, et arbitrio ventorum ac fluctuum fe-
rebamur. In insulam autem quamdam delati, quae 16
Cretae est ad Austrum nomine Claude, aegre potui-
mus obtinere scapham, ut si quid accideret, esset
praesidio. Qua tantum sublata in navem, et aliis item 17

auxiliis utebantur, funibus subcingentes navim, ne vado illisa facile solveretur. Metuebant enim ne ventus impelleret in Syrtim ad Austrum vicinam, quo Typhon ferebat, simulque demisere vas ad retardandum navis
18 impetum. Atque his praefidiis adiuti ferebamur. Porro quum non conquiesceret tempestas, sed magno periculo iactaremur, sequenti die venerunt ad extrema praefidia, ac proiectis oneribus in mare, iacturam fecerunt,
19 quo navem sublevarent. Rursus perseverante tempestate, tertio die etiam navis armamenta nostris manibus proiecimus. Porro quum ad dies complures neque sol appareret, neque sidera, ac tempestas semper gravior urgeret, iam omnes ceperat desperatio salutis.
21 Accedebat huc, quod occupati difficultate navigationis, multo iam tempore non sumserant cibum. Hic Paulus adstans in medio illorum, dixit: Oportebat, o viri, prius obtemperare consilio meo, quo monui vos, ne solveretur a littore Cretae. Sic enim hoc incommodum et rerum iacturam vitassetis. Id quoniam mutari non potest, superest ut vel sero sapiatis. Nolite despondere animum. Nullus enim ex vobis peribit. Tantum navis erit iactura. Non haec ex me somnio, sed nocte hac adstitit mihi angelus Dei, cuius
24 ego sum minister et cultor, dicens: Ne metuas Paule, non hic peribis, sed oportet te prius sisti Caesari. Nec tu solus evades incolumis, sed omnes hos, qui sunt in
25 navi tecum, tuis precibus donavit Deus. Quapropter bono, inquam, animo estote viri. Nihil enim dubito, quin quemadmodum per angelum suum promisit
26 Deus, sic futurum sit. Quod si quaeritis, qua ratione possit consuli vitae omnium, oportet nos in insulam
27 quamdam eiici, ibi navi fracta servabimur. Porro ubi decima quarta nox supervenisset, iamque navigaremus in mari Adriatico, nautae prospectantes circa medium noctis, suspicati sunt sibi apparere regionem aliquam.
28 Qui volentes experiri, an eo tuto possent appellere, demiserunt funiculum alligato plumbo, quem

nautae à iactu bolidem vocant, ac reppererunt profunditatem passuum viginti, pauloque longius provecti, ac rursus demissa bolide, reppererunt passus quindecim. Caeterum ubi sentirent decrescere profunditatem, me-²⁹ tuentes ne inciderent in loca aspera ac saxosa, iactis de puppi ancoris quatuor, optabant oriri diem, quo certius dispicerent, quaenam appareret regio. Nautae³⁰ vero, desperata navi, quoniam senserant se non procul abesse a terra, primum sibi studuerunt consulere, eoque scapham demittunt in mare, dissimulantes se parere fugam, sed praetexentes, quasi ob vim tempestatis vellent et a prora ancoras demittere. Paulus autem³¹ non ignarus quid agerent, et sciens ad servandos caeteros, qui erant in navi, nautarum opera fore opus, admonuit centurionem ac milites: *Nisi isti, inquit, manserint in navi, vos servari non potestis.* Hoc audito,³² milites gladiis inciderunt funes scaphae pendentis, ac passi sunt illam excidere in mare. Quum autem rare-³³ scente nocte inciperet apparere dies, Paulus hortabatur omnes, ut cibum sumerent, dicens: *Dies hic decimus quartus est, quod perseveratis esse ieiuni, nec ullo cibo curastis corpora, quapropter hortor vos, ut sumatis cibum.* Hoc ad salutem vestram pertinet, ne³⁴ liberati a tempestate, fame periclitemini. Non est enim quod cogitetis, quorsum attinet sumere cibum mox perituros. Nam hoc promitto vobis, quod *nulli vestrum peribit vel capillus de capite.* Haec loquutus³⁵ Paulus, sumto in manus pane, gratias egit Deo in conspectu omnium, quumque fregisset, domini Iesu exemplum referens, coepit comedere. Porro Pauli tum³⁶ oratione tum exemplo iam omnium recreatis animis, sumserunt et ipsi cibum. Summa autem omnium,³⁷ qui eramus in navi, erat ducenti septuaginta sex. Expleti cibo, sublevabant navim, quo propius posset³⁸ appellere in terram, eiicientes in mare triticum, quod ex Aegypto, vetere Romanorum granario, devehebant in Italiam. Ubi vero iam diluxisset, terram qui-³⁹

dem quam videbant, non agnoscebant. Caeterum animadverterunt, eam habere sinum quemdam hinc atque hinc porrecto littore, in quem destinabant, si possent, navim impellere. Sublatis igitur ancoris, committebant se mari, simul laxatis et gubernaculorum iuncturis, quo possent et his uti ad dirigendum quo vellent navis impetum. Tum sublatis in altum velis, antennis ad ventum offlexis, secundum aurae flatum
 40 tendebant ad littus. Caeterum quum non possent obtinere sinum quem petebant, sed vi ventorum incidissent in locum prominentem in mare, huc impegerunt navim. Ac prora quidem infra vado, manebat immobilis, puppis vero solvebatur vi undarum. Itaque iam nihil supererat, nisi ut natando suae quisque vitae
 42 confuleret. Hic militum consilium erat, ut victos occiderent, ne quis quum enataisset, effugeret. Hoc barbarum et immane consilium coercuit centurio, cupiens servare Paulum, cuius consilio ipsi fervarentur. Verum ne quis omnino periret, iussit ut qui natandi essent periti, se primos abiicerent in mare, et natatu in terram
 44 evaderent. Qui natare nescirent, partim nixi tabulis, partim aliis navis instrumentis adiuti, reciperent sese in terram. Hac ratione factum est, ut omnes tandem evaderent in terram.

CAPUT XXVIII.

- 1 Quum appellerent, non agnoscebant quaenam esset insula, verum posteaquam evasissent in terram, ex incolis cognoverunt, quod Melite vocaretur. Ea est inter Epirum et Italiam, spectans Siciliam ad septentrionem. Barbari vero miseri calamitatis nostrae, non medicorem humanitatem nobis praestiterunt.
- 2 Nam accensa pyra, recipiebant nos omnes simul et imbre et frigore afflictos. Ubi vero Paulus congregasset farmentorum multitudinem, et posuisset super ignem, vipera, quae illic latitans prius frigore torpuerat, ex-

citata calore prorepfit, ac mordicus arripuit ma-
 num Pauli. Barbari vero Melitaei, ut videre lethalem 4
 bestiolam pendentem a manu Pauli, dicebant: Omnino
 hic homo necesse est ut sit homicida quispiam, quem
 quum tempestas eiecerit incolumem e mari, tamen ul-
 tio divina non finit in terris vivere. Paulus autem ut 5
 sensit viperæ morsum, excussit eam in ignem, neque
 quidquam praeterea passus est mali. At illi existimabant 6
 futurum, ut veneno dilapso per venas, incenderetur at-
 que intumesceret, aut repente mortuus concideret, vi-
 veneni recta penetrante ad cor. Tandem quum illi
 diu expectassent, quid accideret Paulo, viderentque ni-
 hil illi accidere mali ex morsu viperæ, rursus barbari-
 ca levitate mutata sententia, dicebant illum esse Deum.
 Nondum enim audierant Melitaei de Iesu, qui hoc do-
 narat sui nominis professoribus, ne vis ulla veneni,
 quantumvis praesentanea, posset ipsis nocere. Porro 7
iuxta littus illud, in quod appulerant, erant praedia
primatis eius insulae, nomine Publii, qui nos exceptos
in aedes suas, triduo benigniter tractavit. Eodem 8
tempore Publii pater febris ac dysenteria laborabat,
adeo graviter, ut etiam lecto decumberet. Paulus au-
tem memor praecepti domini, ingressus est ad aegrotum,
ac precibus ad Deum fufis imposuit illi manus, ac sa-
navit eum. Id factum ubi rumor sparsisset per insulam, 9
caeteri quoque, qui laborabant, adibant Paulum, et
sanabantur. Quamobrem illi donec illic commoraba-
mur, plurimum officiorum in nos contulerunt, et dum
adornaremus navigationem, imposuerunt in navim ad
commeatum necessaria. Mensibus itaque tribus in in-
sula transactis, nacti sumus navim alteram Alexandri-
nam, quae in Melite hybernaverat. Huic erat in-
signe Castor et Pollux, quos Graeci Dioscurus ap-
pellant, putantque bene fortunare navigationem,
si coniuncti infideant antennis. Hanc ingressi sol-
vimus a Melite. Posteaquam appulissimus Syracu-
sas, ea civitas est Siciliae maritima, commorati su-

13 *mus illic triduo. Solventes Syracusis, ac praeterle-*
gentes Siciliae littora, devenimus Rhegium Italiae ci-
vitatem in agro Brutiorum. Ab ea civitate bre-
vissimus traiectus est in Siciliam. Nam hac parte
olim Sicilia contigua erat Italiae, donec vis ma-
ris intercurrentis divulgavit utramque regionem, in-
terfuso freto non amplius quam M. D. P. in la-
tum, unde et nomen inditum a Graecis Rhegio.
Hinc post unum diem, afflante vento commodo, ni-
14 *mirum Austro, delati sumus Puteolos. Ubi quum*
nacti essemus aliquot christianos, rogati sumus, ut ali-
quamdiu commoraremur illic. Itaque morem geren-
tes illorum voluntati, subsedimus illic dies septem, un-
15 *de recta profecti sumus Romam. Quoniam autem*
iam rumor Romam pertulerat ad fratres, nos eo ad-
venturos; nam Pauli nomen apud Romae agentes chri-
stianos, cum primis erat celebre ob epistolam ad illos
scriptam, prodierunt nobis obviam ex urbe usque ad
Appii forum ac locum, cui nomen Tres tabernae.
Horum conspectu vehementer recreatus est Paulus, in-
telligens et illic esse, qui sincero pectore faverent evan-
gelio, et actis Deo gratias, sumsit fortem ac bene spe-
16 *rantem animum. Demum ubi pervenissemus Romam,*
centurio reliquos vincetos tradidit principi exercitus.
Caeterum Paulo permissum est, ut maneret solus, uni-
17 *co tantum adhibito milite, qui servaret eum. Quo-*
niam autem vincetus una cum aliis perductus est Ro-
mam, ne quis Judaeorum suspicaretur, eum ob aliquod
maleficium ista pati, post tertium diem convocavit pri-
mores Judaeorum Romae degentium, apud quos ita
loquutus est: Ego, viri fratres, quum nihil admise-
rim adversus populum meum, aut instituta maiorum,
vincetus Hierosolymis, traditus sum in manus Roma-
norum, delatus Caesaream ad praesidem Felicem, dein-
18 *de ad Festum. Qui quum causam examinassent, vo-*
luerunt me absolvere, eo quod, ut ipsi fatebantur, ni-
19 *hil in me comperissent capitis supplicio dignum. Ve-*

rum odioſe reclamantibus Judaeis, coactus ſum appellare Caefarem, non quod ob hanc cauſam ſim offenſus genti meae, paremque criminationem ullam apud Caefarem, et odium, quo laborat, augeam, ſed ut meam tuear innocentiam. Omnibus enim bene cupio, qui Deum pure colunt iuxta legem patriam. Hoc enim²⁰ erga vos affectu ductus, iuſſi vos huc accerſi, quando vinculis onuſto non licebat vos adire, ut ex veſtro conſpectu et alloquio nonnihil ſolatii caperem. Cur autem colit gens Iſraëlitica tanto ſtudio Deum, contentis gentium ſimulachris, niſi quia ſperat in reſurrectione pietatis ſuae praemium? Ob hanc itaque ſpem, quae mihi communis eſt cum tota gente mea, circumdatus ſum hac, quam videtis, catena. Nec aliud mihi crimen poteſt obiici. Ad haec Judaeorum primores reſponde-²¹ runt hunc in modum: Quod te nobis purgas, quaſi delatus ab aliquo, ſcito quod neque quiſquam a Judaea per literas ſignificavit nobis aliquid mali de te, neque quiſquam inde huc veniens quidquam de te mali loquutus eſt. *Cupimus tamen ex teiſo diſcere, quae*²² *ſit tua ſententia. Nam quod attinet ad ſectam iſtam, nuper natam de Ieſu Nazareno, qui reſurrexit, com-
pertum habemus, quod ubique ab omnibus illi reclama-
matur, tamquam vanae. Gratum erit igitur, ſi nos
exacius de hac quid tu ſentias docueris. Id quum*²³ *Paulus libenter ſe facturum reſpondiſſet, praefcripto die rurfus ad illum convenerunt Judaei, plures quam antea venerant in hoſpiti-
um, in quo Paulus verſabatur. Quibus exponebat doctrinam evangelicam, teſtificans iam ad-
eſſe regnum Dei, nec amplius exſpectandum eſſe Meſſiam, docens hunc eſſe Ieſum Nazarenum, id-
que demonſtrans ex figuris legis moſaicae, ac vaticiniis prophetarum oſtendens, quidquid erat adumbratum in lege, quidquid praedictum a Moſe et prophe-
tis, in Ieſu palam ac plene exhibitum eſſe. His de re-*²⁴ *bus quum Paulus copioſe diſſeruiſſet a mane uſque ad veſperam, quidam e coetu Judaeorum crediderunt ora-*

25tioni Paulinae, quidam non crediderunt. Quumque inter sese non essent concordēs, coeperunt abire, Paulo prolixae orationi unum adhuc verbum adiiciente, quo taxaret illorum incredulitatem, qui tam manifestis legis ac prophetarum de Iesu testimoniis non desinerent diffidere. Bene, inquit, spiritus sanctus de vobis vaticinatus est, per Esaiam prophetam ad patres nostros, quorum obstinatum incredulitatem vos refertis.

26 *Vade, inquit, ad populum istum, et dic ad illos: Auribus audietis, nec intelligetis, et oculis cernetis, nec*

27 *videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, convertanturque et sanem ipsos.*

28 Proinde scitote, quod haec salus, quae per Iesum offertur a Deo, quando vos respuitis, deferetur ad gentes. Respuit enim, qui non credit, nec capax est huius gratiae, qui fidem non habet evangelio. Vobis primum annuntiatum est donum Dei. Sic enim iusserat dominus. Oportebat autem vos potissimum credere, qui profitemini legem et prophetas, sed adversus haec omnia habetis oculos oclusos, aures obturatas, et cor incrassatum, reclamantes manifestae luci veritatis evangelicae. Gentes autem, quae nec Deum noverunt, nec legem habent, aut prophetas, a simulachris suis convertentur, et per fidem assequentur hanc divinam benignitatem, quam vos adspernamini gratis

29 *oblatam. Haec quum dixisset Paulus, discesserunt ab eo Iudaei, multam habentes inter ipsos disceptationem.*

30 *Mansit autem toto biennio in aedibus, quas conduxerat, excipiens humaniter omnes, qui ipsum ad-*

31 *bant, sive Iudaeos sive incircumcisos, praedicans illis regnum Dei, ac docens cum omni fiducia, nemine prohibente doctrinam evangelicam, proferens vaticinia olim prodita de domino Iesu, tum illius facta, dicta, promissaque ad ea conferens.*

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI
AC DOMINO
DOMINICO CARDINALI GRIMANO VENETO,
TITULO SANCTI MARCI,
ERASMUS ROTERODAMUS

S. D.

Quibus novum videri solet, reverendissime pater, cur Paulus apostolus *πολυγλωττότατος* Romanis Graece, quam Romane scribere maluerit, mirari desinent, si perpenderit primum, illis temporibus graeci sermonis usum pene tam late patuisse, quam late romanum patebat imperium, deinde Romanis ipsis adeo quondam in delitiis fuisse graecanicas literas, ut ea res satyrarum convitiis fit exagitata. Siquidem apud Lucilium, Scaevola ridens Albutium, ut plus aequo *φιλέλληνα; χαίρει*, inquit, praetor Athenis, et apud Juvenalem stomachatur quispiam, negans se ferre posse graecam urbem. Quamquam ita graece loquutus est apostolus, ut a mere Graecis non satis queat intelligi, ob passim admixtam hebraei sermonis proprietatem. Quodsi maxime graeca, ac pure graeca fuisset oratio, multum tamen adhuc difficultatis superesset lectori, quod quum scriberet rudibus adhuc, et nuper Christo initiatis, mysteria quaedam magis attigit, quam tractavit, et indi-